

**T.C
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTA ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**GAZNELİ MES'ÛD SONRASI GAZNELİLERİN SİYASÎ
TARİHİ (1040-1186)**

KEMAL DEMİR

YÜKSEK LİSANS

**DANIŞMAN:
PROF. DR. AHMET GÜZEL**

KONYA-2023

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Kemal Demir		
	Numarası	19810501022		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı / Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ahmet Güzel		
Tezin Adı	Gazneli Mes'ûd Sonrası Gaznelilerin Siyasî Tarihi (1040-1186)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Kemal DEMİR

Öğrencinin	Adı Soyadı	Kemal Demir		
	Numarası	19810501022		
	Anabilim / Bilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı / Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı		
	Program	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ahmet Güzel		
Tezin Adı	Gazneli Mes'ûd Sonrası Gaznelilerin Siyasî Tarihi (1040-1186)			

ÖZET

963 senesinde Alp Tegin tarafından zapt edilen Gazne şehri Sebük Tegin ve oğlu Mahmûd zamanında kısa süre içinde ihtişamını artırmış, Orta Çağ'ın en güçlü Türk-İslâm devletlerinden birinin devlet merkezi haline gelmiştir. Devletin sınırları Hârezm, Horasan, Taberistan, Irâk-ı Acem, Sind ve Kuzey Hindistan'a kadar genişlemiştir. 1040 yılındaki Dandanakan mağlubiyetinden itibaren Gazne Devleti gittikçe güç kaybetmeye ve küçülmeye başlamıştır. Bu süreç içinde Sebük Tegin soyu yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Kardeşler taht için birbirleriyle kanlı mücadeleler yapmıştır. Sultan Behrâmşâh, Selçuklu Sultanı Sencer'e tâbi bir şekilde yaşamayı kabul ederek Gazneli Devleti'ni vassal bir devlet konumuna sokmuştur. Son Gazneli Sultanı Hüsrev Melîk Büyük Selçukluların Tarih sahnesinden silinmesinden sonra Gurluların tâbiyeti altına girmiştir. Tüm bunlara rağmen Gazneli Devleti çağdaşlarından çok daha uzun süre siyasî varlığını korumayı başarmıştır. Nihayetinde devletin varlığı 1186 yılında Lahor'un zapt edilmesiyle sona ermiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Siyasî Tarih, Gazneliler, Gazne, Selçuklular, Gurlular

Author' s	Name and Surname	Kemal Demir		
	Student Number	19810501022		
	Department	History Department / Medieval History Department		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Ahmet Güzel		
Title of the Thesis/Dissertation	Political History of Ghaznavids After Mas'ud Of Ghazni (1040-1186)			

ABSTRACT

The city of Gazne, which was captured by Alptigin in 963, increased its glory in a short time during the reign of Sebüktegin and his son Mahmud, and became the state center of one of the most powerful Turkish-Islâmic states of Middle Ages. The borders of the state expanded to Khwarezm, Khorasan, Mâzandarân, Iraq-i Adjam, Sind and Northern India. After the defeat of Dandanakan in 1040, the Ghazni state began to lose power and shrink. In this process, the Sebüktegin lineage was in danger of extinction. The brothers waged bloody struggles with each other for the throne. Sultan Bahramshah accepted to live under the rule of Sencer, Sultan of Seljuk, and made the Ghaznavid State a vassal state. In fact, the last Ghaznavid Sultan Qosrow Malek became the subject of the Ghurids after the Great Seljuks disappeared from the stage of history. Despite all of this, the Ghaznavid State managed to maintain its political existence for a much longer period of time than its contemporaries. Ultimately, the existence of the state ended with the capture of Lahore in 1186.

Keywords: Middle Age, Political History, Ghaznavids, Ghazni, Seljuks, Ghurids

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖN SÖZ	iv
GİRİŞ	1
Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
Araştırmanın Kapsamı ve Metodu	2
Kaynaklar ve Tetkik Eserler	2
BİRİNCİ BÖLÜM	11
1. TAHT KAVGALARI VE GAZNELİ DEVLETİ'NİN TEKRAR GÜÇLENME ÇABALARI	11
1.1 Dandanakan Mağlubiyetinden Sultan Mes'ûd'un Ölümüne Kadar Meydana Gelen Olaylar	11
1.2 Sultan Mes'ûd b. Mahmûd'un Öldürülmesi	19
1.3. Muhammed b. Mes'ûd'un İkinci Saltanatı (432/1041)	21
1.4. Mevdûd b. Mes'ûd'un Saltanatı (432-440/1041-1048)	24
1.4.1. Selçuklularla Mücadeleler	25
1.4.2. Tuğrul Bey'in Zapt Ettiği Gazneli Toprakları	26
1.4.3. Sultan Mevdûd'un Çağrı Bey ve Musa Yabgu'yla Mücadelesi	29
1.4.4. Hindistan Seferleri	35
1.4.5. İç Siyasette Meydana Gelen Bazı Olaylar	38
1.4.6. Selçuklulara Karşı Bir İttifak Girişimi ve Sultan Mevdûd'un Ölümü	42
1.5. II. Mes'ûd b. Mevdûd'un Saltanatı (440/1049)	43
1.6. Ali b. Mes'ûd'un Saltanatı (440/1049)	45
1.7. Abdürreşîd b. Mahmûd'un Saltanatı (440-443/1049-1052)	46
1.7.1. Selçuklularla Mücadeleler	47
1.7.2. Hindistan'da Meydana Gelen Bazı Olaylar	49
1.7.3. Tuğrul Bozan'ın Gazne'yi Ele Geçirip Sultan Abdürreşîd'i Katletmesi..	50
1.8. Ferruhzâd b. Mes'ûd'un Saltanatı (443-451/1052-1059)	54
1.8.1 Selçuklularla İlişkiler	55
1.8.2. Ferruhzâd'ın Ölümü	57
İKİNCİ BÖLÜM	58
2. BARIŞ DÖNEMİ VE İSTİKRARIN KORUNMASI	58
2.1. İbrâhim b. Mes'ûd'un Saltanatı (451-492/1059-1099)	58
2.1.1. Selçuklularla İlişkiler	59

2.1.2 Hindistan Seferleri.....	68
2.1.3. Gurlularla İlişkiler	72
2.2. III. Mes‘ûd b. İbrâhim’in Saltanatı (492-508/1099-1115).....	73
2.2.1. Gurlularla İlişkiler	74
2.2.2. Selçuklularla İlişkiler.....	75
2.2.3. Hindistan Seferleri.....	77
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	80
3. VASALLIK DÖNEMİ.....	80
3.1. Şîrzâd b. Mes‘ûd’un Saltanatı (508-509/1115-1116) ve Arslanşâh Tarafından Öldürülmesi	80
3.2. Arslanşâh b. Mes‘ûd’un Saltanatı (509-512/1116-1118) ve Behrâmşâh Tarafından Tevkif Edilmesi	81
3.3. Behrâmşâh b. Mes‘ûd’un Saltanatı (512-552/1118-1157)	90
3.3.1 Hindistan Seferleri.....	90
3.3.2. Selçuklu Tâbiyetinden Ayrılma Teşebbüsü.....	94
3.3.3. Gurlularla Mücadele ve Behrâmşâh’ın Gazne’den Kaçması	98
3.3.4. Behrâmşâh’ın Ölümü.....	112
3.4. Hüsrevşâh b. Behrâmşâh’ın Saltanatı (552-556/1157-1161).....	113
3.4.1. Gurlular ve Oğuzlarla Mücadeleler	113
3.4.2. Hüsrevşâh’ın Ölümü.....	114
3.5. Hüsrev Melik b. Hüsrevşâh’ın Saltanatı (556-582/1161-1186).....	116
3.5.1. Hindistan Seferleri.....	117
3.5.2. Oğuzlarla Mücadeleler	117
3.5.3. Gurlularla Mücadeleler.....	118
3.5.4. Hüsrev Melik’in Ölümü	121
3.6. Abbâsîlerle İlişkiler.....	122
3.7. Sultanların Lakap ve Unvanları	124
SONUÇ	126
KAYNAKÇA.....	129
EKLER	137

KISALTMALAR LİSTESİ

b.:	bin
C.:	Cilt
Çev.:	Çevirmen
d.n.:	Dipnot
DİA:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DTCFD:	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
EP:	Encyclopaedia of İslâm Second Edition
Eİr:	Encyclopaedia Iranica
GDT:	Gazneliler Devleti Tarihi
Haz.:	Hazırlayan
İA:	Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İÜ:	İstanbul Üniversitesi
MEB:	Millî Eğitim Bakanlığı
MSGSÜ:	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Neşr.:	Neşreden
NEÜ:	Necmettin Erbakan Üniversitesi
ö.:	Ölüm Tarihi
s.:	Sayfa
S.:	Sayı
SBE:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
ss.:	Sayfalar
t.y.:	Tarih yok
TAE:	Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
TDV:	Türkiye Diyanet Vakfı
Trans.:	Translator
Tsh.:	Tashih eden
TTK:	Türk Tarih Kurumu
Vol.:	Volume

ÖN SÖZ

Literatürümüzde Gaznelilere yönelik çalışmalar son yıllarda artmasına rağmen hâlâ birçok açıdan eksiklikler bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar umut verici olsa da bunların büyük birçoğunluğu I. Mes'ûd ve öncesiyle ilgilidir. Gaznelilerin geç dönemlerine dair literatürümüzde büyük bir boşluk bulunmaktadır. I. Mes'ûd'un ardıllarına dair yazılan birkaç makale hem detaylı değil hem de dağınık haldedir. Yapılan bu çalışma Gaznelilerin Dandanakan'dan sonraki siyasî icraatlarına ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Sultan Mes'ûd'un Dandanakan mağlubiyetinden Ferrûhzâd'ın ölümüne kadar meydana gelen iç ve dış siyasî olaylar ele alınmıştır.

İkinci bölüm Sultan İbrâhim'in tahta geçişi ve Selçuklularla yapılan sulhla başlamakta, III. Mes'ûd'un ölümüyle sona ermektedir. Bu bölümde Gaznelilerin mevcut topraklarını koruma politikası üzerine yoğunlaşmıştır.

Üçüncü bölümde öncelikle III. Mes'ûd'un oğulları Şîrzâd ve Arslanşâh daha sonra Arslanşâh ve Behrâmşâh arasında meydana gelen taht mücadeleleri ve Gaznelilerin Selçuklu tâbiyetine girişi incelenmiş, ardından Gazneli Devleti'nin yıkılış süreci ele alınmıştır. Bölümün sonunda Gazneli Devleti'nin Abbâsî Halifeliğiyle münasebetleri ve sultanların lakapları üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında fikirlerime her zaman değer veren ve dinleyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Ahmet Güzel'e teşekkürü borç bilirim. Gazneli Tarihi hususunda sorularıma dönüş sağlayan, görüşlerini esirgemeyen ve bazı kaynakları temin eden Prof. Dr. M. Hanefi Palabıyık'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışma boyunca bazı eserlere ulaşmamı sağlayan Aydın Kurt ve Sena Saraç'a, görüş ve yardımlarını esirgemeyen değerli dostlarım Eren Ateş, Yusuf Ziya Karaoğlu ve Ahmet Barış Tümgüç'e teşekkür ederim. Süreç boyunca maddi manevi yanımda olan annem Rukiye Demir, babam Mehmet Demir'e teşekkür ederim.

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, “Gazneli Mes‘ûd Sonrası Gaznelilerin Siyasî Tarihi (1040-1186)” ni araştırmaktır.

Adını baş şehri Gazne’den alan Gazneliler, iki yüzyıldan fazla siyasî hayatını sürdürmüş ve çağdaşı birçok devletten daha uzun bir süre varlığını korumuştur. Bu süreç içerisinde Sebük Tegin hanedanı yok olma tehlikesiyle karşılaşmış, Selçukluların tâbiyeti altında yaşamış ve zamanında tâbileri olan Gurlular tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Türkçe literatürde iki yüzyıldan fazla siyasî hayatını sürdüren bu Türk hanedanı hakkında yapılan çalışmalar çoğunlukla 431/1040 yılında meydana gelen Dandanakan Savaşı’na kadar olmuş, daha sonraki süreç üzerinde pek durulmamıştır.

Derinlemesine yapılan tarama sonucu Türkçe literatürde Sena Saraç’ın Gurlular gözünden kaleme aldığı *Gürlü Devleti’nin Kuruluşu ve Gazneliler Devleti’yle Münasebetleri* adlı yüksek lisans tezi haricinde geç dönem Gaznelilerin siyasî hayatına dair yüksek lisans veya doktora tezi yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu yüzden bahsi geçen zaman aralığında gerçekleşen siyasî olayları açıklığa kavuşturmak ana amaç olmuştur. Bahsi geçen dönemde sultanların aldıkları siyasî kararların sebep ve sonuçlarını anlamak, bu sonuçların devlete olumlu veya olumsuz sonuçlarını değerlendirmek ana amacımızı destekleyecek mahiyette olmuştur.

Gazneliler, 431/1040 yılında meydana gelen Dandanakan Savaşı sonrası eski ihtişamını kaybetmiş olmasına karşın varlığını sürdürdüğü coğrafyada İslâmiyet’in tutunmasına zemin hazırlayan, kendinden sonra bölgede hüküm süren Türk-İslâm devletlerinin öncülü olan bir devlet olması sebebiyle detaylı bir şekilde incelenip müphem kısımlarının açıklığa kavuşturulmasını hak etmektedir.

Gerek Merçil¹ gerek Bayur’un² eserleri bu manada yetersiz kalmaktadır. Aksu’nun³ eseri kapsamlı olsa da yalnızca Mahmûd dönemi ele alınmıştır. Yılmaz’ın⁴ eseri de I. Mes‘ûd dönemi üzerine yazılmıştır. İlk dönem Gazneli Tarihi hakkında birçok makale bulunmasına

¹ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1989.

² Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devleti’nin Kuruluşuna Kadar (1526) Cilt I*, TTK Basımevi, Ankara, 1987.

³ Güngör Aksu, *Yemînü’-d-Devle Mahmûd El-Gaznevî’nin Siyasî Faaliyetleri (998-1030)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İÜ, SBE, İstanbul, 2022.

⁴ Ahmet Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, Fenomen Yayınları, Ankara, 2021.

karşın geç dönem Gazneliler hakkında Türkçe literatürde Paydaş,⁵ Akkuş⁶ ve Zeki'nin⁷ makaleleri bulunmaktadır.

Görüldüğü üzere geç dönem Gaznelilerin siyasî hayatı hakkında detaylı ve toplu bir çalışma Türkçe'de henüz bulunmamaktadır. Bu çalışmada kısmen de olsa geç dönem Gaznelilerin siyasî hayatına dair eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Kapsamı ve Metodu

Bu çalışmanın kapsamı Gazneli Sultanı I. Mes'ûd'un 431/1040 yılındaki Dandanakan mağlubiyetiyle başlamakta olup devletin siyasî varlığının sonlandığı 582/1186 yılına kadar devam etmektedir. I. Mes'ûd'un Selçuklulara mağlup olduktan sonra Gazne'ye dönüp, Hindistan yolunda öldürülmesi çalışmanın başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Onun ölmesiyle beraber Gazneliler siyasî anlamda bir buhrana düşmüştür. Dolayısıyla I. Mes'ûd'un Dandanakan mağlubiyetinden sonra aldığı ve uyguladığı kararlar devletin siyasî hayatının devamında önemli etkisi olmuştur. I. Mes'ûd'un ölümünün ardından Gazneli Devleti'nin merkezi otoritesi sarsılmış ve bu süreç yıkılana kadar devam etmiştir. Bu sebeple kaynaklar doğrultusunda tahta geçen her Gazneli sultanının iç ve dış siyasette yaptığı uygulamalar incelenmiş ve devlete yansımaları üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Son Gazneli Sultanı Hüsrev Melîk'in ölümü ve Gazne topraklarının Gurlular tarafından ilhakıyla çalışma sonlanmıştır.

Çalışmada Nitel Araştırma yöntemi kullanılmıştır. Önce literatür taraması yapılmış ve konuyla ilgili bilgi veren temel kaynaklarla beraber güncel araştırmalar tespit edilmiştir. Doküman analizi tekniğiyle kaynaklardan elde edilen veriler mukayese edilerek yorumlanmaya, değerlendirilmeye çalışılmıştır. Tarihî verileri ortaya koymakla beraber konuyla alakalı özgün çıkarımlarda bulunulmuştur.

Kaynaklar ve Tetkik Eserler

431/1040 Dandanakan Savaşı sonrası Gazneliler hakkında dönemin çağdaşı Beyhâkî ve Gerdîzî'nin eserinde bazı bilgiler mevcut olmakla birlikte bunlar oldukça sınırlıdır. Bunlar

⁵ Kazım Paydaş, "Bilge Bir Hükümdar Gazneli Sultanı İbrâhim b. Mes'ûd (450-492/1059-1099)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. 6, S. 5, 2013, ss. 455-475.

⁶ Mustafa Akkuş ve İzzetullah Zeki, "Gaznelilerin Selçuklulara Tabiliği Meselesi ve Sultan Behrâmşah Dönemi (1117-1157)" *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* S. 43, 2020, ss. 403-409.

⁷ İzzetullah Zeki, "Sultan Abdürreşîd Dönemi Gazneli Devleti'ndeki Olayların Temel Kaynaklara Yansıması" *USAD*, S. 10, 2019, ss. 161-178.

haricinde günümüze kalan birkaç şairin divânı ve arkeolojik buluntu dışında dönemin çağdaşı bir kaynak bulunmamaktadır. Bu dönem hakkında elde ettiğimiz bilgilerin, daha çok “dışarıdan bakanların” ve “çağdaş olmayanların” gözünden olması, en doğru bilgiye ulaşmamızı zorlaştırmıştır. Bundan dolayı çoğunlukla Orta Çağ’ın genel İslâm Tarihi kitaplarına, dönemin çağdaş şairlerinin divânlarına başvurulmuş ve bir tasnif yapılmıştır. Tasnif sonucunda bir çözümlenmeye gidilmiş ve elde edilen bilgilerin güvenilir olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Kaynaklarda verilen farklı bilgiler üzerinde durulmuş ve akla en yatkın olanı sebepleriyle belirtilerek tercih edilmiştir. Modern araştırmacıların verdiği bazı bilgiler tenkit edilmiş, ana kaynaklar ışığında düzeltilmeye çalışılmıştır. Tüm bu aşamalardan sonra elde edilen bilgiler neticesinde bir sentez yapılmış ve sonuca varılmıştır.

Eldeki kaynaklar neticesinde ele alınan geç dönem Gazneli siyasî Tarihi hâlâ birçok açıdan noksandır. Gazneli Devleti’nin son üç sultanı hakkında kaynaklardaki bilgiler birbirine girmiş karışık bir haldedir. Bu karışıklıklar kısmen de olsa giderilmeye çalışılmıştır.

Türkçe literatürde geç dönem Gaznelilerin Tarih yazımı çoğunlukla İslâm Tarihi müellifleri üzerinden yapılmış, çağdaş şairlerin eseri pek incelenmemiştir. Seyyid Hasan Gaznevî,⁸ Mes‘ûd-i Sa‘d-i Selmân⁹ ve Muizzî¹⁰ gibi çağdaş şairlerin divânları İslâm Tarihçilerinin eserlerinde bahsi geçmeyen birçok detayı hâizdir. Bundan dolayı adı geçen şairlerin eserlerinden faydalanılmıştır. Bunun neticesinde Arslanşâh’ın tahta geçtiği günün tespiti ve Behramşâh’ın yaptığı savaşlarla ilgili detaylar gibi birçok şey detaylandırılıp Tarih kitaplarında olmayan boşluklar doldurulmuştur.

Geç dönem Gaznelilerin Hint bölgesinde yaptığı faaliyetler Türkçe literatürde meydana getirilen araştırmalarda birçok açıdan eksik kalmıştır. Bu eserlerde büyük çoğunlukla İslâm müelliflerine bağlı kalınmış ve bölgenin Hint âlimleri tarafından yazılan ve günümüze kalan Tarihi metinlerine bakılmamıştır. Bu çalışmada doğrudan Sanskritçe metinler incelenmemiş; fakat bu metinlerden yararlanan, yerel Hint hanedanları üzerine çalışmalar yapan birçok araştırmacının eserinden faydalanılmıştır. Bunun neticesinde İslâm müelliflerince kaleme alınmamış farklı siyasî mücadeleler ortaya konmuştur.

Çalışmanın kaynak dillerinin çoğunluğu Farsça olmasından dolayı mümkün olduğu

⁸ Cengiz Uysal, *Seyyid Hasan-i Gaznevî Divânı’nın Tahlili*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kırıkkale Üniversitesi, SBE, Kırıkkale, 2019.

⁹ Mes‘ûd-i Sa‘d-i Selmân, *Divân-ı Mes‘ûd-i Sa‘d-i Selmân*, (Neşr. Reşîd-i Yâsemî), İntişârât-ı Güldânî, Tahran, 1362.

¹⁰ Gökhan Gökmen, *Mu‘izzî’nin Şiir Dünyası*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi SBE, Kırıkkale, 2018.

kadar orijinal dilinde incelenmiştir. Farsça nüshasına erişemediğimiz veya tercümelerini yeterli gördüğümüz bazı kaynakların Türkçe veya İngilizce tercümelerinden faydalanılmıştır. Bazı atıflarda Farsça nüsha ile tercümeler arasındaki farklara değinerek bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. Arapça kaynakların tercümelerinden istifade edilmiştir. Geç Tarihli kaynakların bazıları verilen bilgilerin birbiriyle mukayese edilebilmesi açısından değerlendirilmiştir.

Bîrûnî, Ebü'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed'in (ö.453/1061?) kaleme aldığı *Tahkîku Mâ Li'l-Hind*¹¹ adlı eser 421/1030 yılında tamamlamakla beraber bu eser Hindoloji alanında Tarihte yazılmış ilk eserdir. O, Hint din ve inançlarını, bilimlerini, sosyo-kültürel yaşamlarını kısacası kültür ve medeniyetlerine dair bulabildiği bilgileri yazmıştır.¹² Eserin Hint coğrafyasına dair çok geniş malumat sunmasından dolayı bazı Tarihî bölgelerin tespitini yapmak amacıyla faydalanılmıştır.

Beyhakî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin'in (ö.470/1078) *Tarih-i Beyhakî*¹³ adlı eseri dönemin çağdaşı ve günümüze ulaşan kapsamlı eserlerden biri olması bakımından son derece önemlidir. Onun eserinin otuz cilt olduğu söylenmekte olsa da günümüze sadece 1030-1041 yılları arasını kapsayan bölüm ulaşmıştır.¹⁴ Özellikle I. Mes'ûd'un Dandanakan mağlubiyetinden sonra aldığı ve uyguladığı siyasî kararların çok detaylı bir şekilde aktarılması bakımından adı geçen eserden birinci bölümde oldukça yararlanılmıştır.

Gerdîzî, Ebû Saîd Abdülhay b. ed-Dahhâk b. Mahmûd (ö.453/1061?) eserinin adını Sultan Abdürreşîd'in lakaplarından biri olan Zeynül-mille'den ötürü *Zeynü'l-Ahbâr*¹⁵ koymuştur. Gerdîzî'nin eseri çağdaş ve kapsamlı bir eser olmakla birlikte günümüze ulaşmayan eserlerden de faydalanması açısından oldukça mühimdir.¹⁶ Çalışmamızda Zeynü'l-Ahbâr'dan özellikle Sultan I. Mes'ûd'un öldürülmesine dair önemli detaylar vermesinden dolayı faydalanılmıştır.

Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân (ö.515/1121'den sonra)'ın *Divân*'ı dönemin eşsiz çağdaş kaynaklarından.¹⁷ Özellikle Sultan İbrâhim ve oğlu Seyfûddeve Mahmûd'un Hindistan seferlerine dair verdiği detaylar sayesinde dönemin Hindistan politikaları etraflıca ortaya

¹¹ Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*, (Çev. Kıvameddin Burslan), (Haz. Ali İhsan Yitik), TTK Yayınları, Ankara, 2018.

¹² Günay Tümer, "Bîrûnî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, 6/206-215.

¹³ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, (Çev. Necati Lügal), TTK Yayınları, Ankara, 2019.

¹⁴ Tahsin Yazıcı, "Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, 6/63-64.

¹⁵ Ebû Saîd Abdülhay Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr (Tâhirîler, Saffârîler, Sâmanîler ve Gaznelîler)*, (Çev. Filiz Akçay), Gece Kitaplığı, Ankara, 2022.

¹⁶ Orhan Bilgin, "Gerdîzî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, 14/29-30.

¹⁷ Ahmed Ateş, "Mes'ûd b. Sa'd b. Salmân", *İA*, MEB Devlet Kitapları, Eskişehir, 2001, 8/141-144.

konulmuştur. Ayrıca eser Gazneli Devleti'nin Abbâsilerle ilişkilerine dair önemli malumat sunmaktadır.

Seyyid Hasan-i Gaznevî'nin (ö.556/1161?) *Dîvân-ı Seyyid Hasan-i Gaznevî* adlı eseri çağdaş eserler arasındadır. Dönemin ünlü şairleri arasında olan Seyyid Hasan-i Gaznevî'nin Divânında verdiği detaylar sayesinde özellikle Behrâmşâh döneminde müphem kalan siyâsî olaylar aydınlanmıştır.¹⁸

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî'nin (ö. 630/1233) kaleme aldığı *el-Kâmil fi't-Tarih*¹⁹ kainâtın yaratılışıyla başlamakta ve müellifin kendi zamanına kadar gelen olayları kronolojik olarak anlatan umumi bir İslâm Tarihidir.²⁰ Gazneliler hakkında da derli toplu bilgilere ulaşabildiğimiz eser faydalanılacak en önemli kaynaklar arasındadır. Müellifin eserinde geç dönem Gazneli Tarihi hakkında verilen bazı bilgilerin eşsiz olması eseri daha kıymetli yapmaktadır. Bu da müellifin günümüze ulaşmayan bazı eserlerden faydalandığını göstermektedir. Gazneli-Gurlu ilişkilerine ışık tutması ve ayrıntılar barındırması çalışmamız açısından önemini arttıran diğer bir husustur.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî'nin (ö. 654/1256) telif ettiği *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân*²¹ adlı eser kırk ciltten oluşan umumi bir Tarih muhtevasıdır. Sıbt'ın eserinin en önemli kısımları kuşkusuz yaşadığı zamanla ilgili bilgilerdir. Aynı zamanda 11. yüzyıl Selçuklu Tarihi ile ilgili çağdaş kaynak olan Garsünnime'nin günümüzü ulaşmayan 'Uyûnü't-tevârih adlı eserinden geniş nakiller yapması onun eserini daha da önemli kılmaktadır.²² Sıbt'ın yaptığı bu nakillerde Gazneli-Selçuklu ilişkilerine dair başka kaynaklarda mevcut olmayan bilgilere ulaşılmaktadır. Bu yüzden Sıbt'ın bu eseri özellikle Gazneli Sultan İbrâhim zamanında Selçuklularla olan ilişkilere dair bize önemli veriler sunmakta olduğundan mühim bir eser olma vasfını haizdir.

Cûzcânî, Ebû Amr Minhâcüddîn Osmân b. Sirâciddîn Muhammed (ö.664/1266'dan sonra) *Tabakât-ı Nâsırı*²³ adlı eserini oluştururken günümüze ulaşmayan bazı kaynaklardan

¹⁸ Mürsel Öztürk, "Eşref-i Gaznevî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, 11/474-475.

¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih C. IX-XI*, (Çev. Abdülkerim Özyayın), Bahar Yayınları, İstanbul, 1987.

²⁰ Abdülkerim Özyayın, "el-Kâmil", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, 24/281-283; Abdülkerim Özyayın, "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, 21/26-27.

²¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, (Çev. Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara, 2011.

²² Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, 37/87-88.

²³ Minhâc-i Sirâc-i el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırı Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, (Çev. Erkan Göksu), TTK Yayınları, Ankara, 2015; *Tabakat-ı-Nasırı A General History of The Muhammadan Dynasties of Asia, Including Hindustan; from A.H 194 (810 A.D) to A.H. 658 (1260 A.D) and the Irruption*

faydalanmıştır.²⁴ Klasik bir umumi tarih hüviyetinde olan mezkûr eserin Gazneliler bölümü özet mahiyetinde olmakla beraber verdiği bilgiler kıyas açısından mühimdir. Çalışmamız açısından eseri önemli kılan husus eserin Gurlu bölümüdür. Gurlu-Gazneli ilişkilerine dair verdiği bilgiler eşsiz ve detaylıdır.

Müellifi tespit edilememiş Farsça olarak yazılan *Târîh-i Sistan*²⁵ adlı eser Sistan'ın kuruluşundan 725/1325 yılına kadar Sistan'da meydana gelen olayları kaydetmiştir. Çalışmamız açısından önemi Sistan'da meydana gelen Gazneli-Selçuklu ilişkilerine dair detaylı bilgiler sunmasıdır.²⁶

Hamdullah Müstevfî'yi Kazvînî (ö.740/1340'tan sonra), *Tarih-i Güzide*²⁷ adlı eserini İlhanlı veziri Gıyâseddin Muhammed'e takdim etmiştir. O, eserinde kâinatın yaratılışından kendi vaktine kadar olan olayları zikretmektedir. Müstevfî, Gazneliler hakkında da muhtasar bir bölüm yazmıştır.²⁸ Verdiği bilgiler diğer kaynaklarla mukayese için oldukça faydalı olmuş, Gazne'yi zapteden emîr Tuğrul Bozan'a dair başka kaynaklarda olmayan bazı bilgiler aktarmıştır.

Şebânkâreî, Muhammed b. Alî b. Muhammed (ö.759/1358?), *Mecma'u'l-Ensâb*²⁹ adlı eserini 738/1337-1333 yılında tamamlamıştır. Şebânkâreî'nin eserinde Gazneliler kısmı mühim bir yer kaplamaktadır. Özellikle Sebük Tegin'in oğlu Mahmûd'a nasihat verdiği Pendnâme metnini tam olarak ihtiva eden tek eser olması onun önemini daha da arttırmaktadır.³⁰ Adı geçen eserden Sultan Mevdûd'un ölümünden Ferruhzâd'ın sultan olduğu vakte kadar meydana gelen olayları diğer kaynaklarla kıyas etmek amacıyla faydalanılmıştır.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer'in (ö 774/1373) telif ettiği *el-Bidâye ve'n-Nihâye*,³¹ umumi bir İslâm tarihidir.³² *el-Bidâye ve'n-Nihâye* Selçuklu-Gazneli ilişkilerine dair verdiği bir iki detaylı bilgi dışında diğer kaynaklarda verilen

of Infidel Mughals into Islâm, (Trans. Major H. G. Raverty), Oriental Books Reprint Corp., Delhi, 1970; *Ghaznivide, Ghor and Slave Dynasties or Tabakat-ı Nasırı of Minhaju-s Siraj*, (Trans. Henry Miers Elliot), Susil Gupta, Calcutta, 1953.

²⁴ A. S. Bazmee Ansari, "Cüzcânî, Minhâc-ı Sirâc", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, 8/98-99.

²⁵ Müellifi Meçhul, *Târîh-i Sistan*, (Çev. Vural Öntürk), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2018.

²⁶ Müellifi Meçhul, *Târîh-i Sistan*, ss. 13-17.

²⁷ Hamdullah Müstevfî'yi Kazvînî, *Tarih-i Güzide*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara, 2018.

²⁸ Abdülkerim Özyayın, "Târîh-i Güzide", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, 40/82-83.

²⁹ Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb (Hanedanlar Tarihi)*, (Çev. Fahri Unan), TTK Yayınları, Ankara, 2021.

³⁰ Rıza Kurtuluş, "Şebânkâreî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, 38/390-391.

³¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye C. XII*, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994.

³² Abdülkerim Özyayın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, 20/132-134.

bilgilerle kıyaslamak gayesiyle kullanılmıştır.

Hasan-ı Yezdî (ö.1453'den sonra), *Câmi'ü't-Tevârih'i Hasen-i* adlı eserini Ebu'l-Muzaffer Babür b. Baysungur'a ithaf etmiş ve 25 Muharrem 855/27 Şubat 1451-857/1453 yılları arasında tamamlamıştır.³³ Çalışmamız açısından bu eserin önemini Selçuklu Sultanı Sencer'le Sultan Behrâmşâh'ın ilişkilerine dair verdiği malumat oluşturmaktadır. Hasan-ı Yezdî'nin günümüze ulaşmayan Sencernâme'den bolca aktarımlarda bulunması bu eseri pek kıymetli kılmaktadır. Geç dönem Gazneli-Selçuklu siyasî hayatına dair verdiği bilgiler dolayısıyla eserden oldukça yararlanılmıştır.³⁴

Mîrhând, Seyyid Hamîdüddîn Muhammed b. Burhâniddîn Hâvendşâh b. Kemâleddîn Mahmud Herevî'nin (ö.903/1498) *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*³⁵ adlı eseri yedi ciltten meydana gelmekte olup genel İslâm tarihi hüviyetindedir. Gaznelilerle ilgili bahis eserin dördüncü cildindedir.³⁶ Geç bir tarihte kaleme alınmış olsa da Mîrhând'ın Gazneliler hakkında verdiği bilgiler oldukça geniştir. Bazı konularda sadece Mîrhând'da bilginin olması onun günümüze ulaşmayan bazı eserlerden faydalandığını göstermektedir.

Hândmîr, Gıyâsüddîn b. Hâce Hümâmiddîn Muhammed b. Hâce Celâlidîn Muhammed b. Hâce Burhâniddîn Muhammed-i Hüseyinî Şîrâzî'nin (ö.942/1536) *Târîh-i Habîbü's-Siyer fi Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*³⁷ adlı eseri genel İslâm tarihi hüviyetindedir. Ayrıca bu eser dedesinin *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ* adlı eserinin bir devamı niteliğindedir.³⁸ Gazneliler kısmı dedesinin eserinin bir kopyası gibi gözükse de Mîrhând'ın zikretmediği bazı olaylara ve rivayetlere yer verdiği görülmektedir. Bu bakımdan geç dönem eserlerinin verdiği bilgileri kıyaslama açısından gerekli yerlerde faydalanılmıştır.

Abdillâtîf-i Kazvînî, Mîr Yahya b. Hüseyinî (ö.962/1555) *Lübbü't-Tevârih*³⁹ adlı eseri genel İslâm Tarihi hüviyetini taşımaktadır. Onun eseri Hz. Muhammed'in hayatıyla

³³ Bülent Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'ü't-Tevârih'i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı (Giriş-Farsça Metin-Türkçe Tercüme)*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi TAE, İstanbul, 2014, ss. 1-2.

³⁴ Ayrıca Hüsrevşâh'ın ölüm tarihini belirleme konusunda Hasan-ı Yezdî'nin eserinin Moğollar kısmı üzerine doktora tezi yapan Mohsen Leisi'nin eseri de yardımcı olmuştur. Mohsen Leisi, *Câmi'ü't-Tevârih-i Hasenî Adlı Farsça Eserin Moğollar ile İlgili Kısmının Tahlil-Tenkid ve Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 2018.

³⁵ Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, (Çev. Erkan Göksu), TTK Yayınları, Ankara, 2015; *Gazneliler Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, (Çev. Erkan Göksu), Kronik Kitap, İstanbul, 2017.

³⁶ Tahsin Yazıcı, "Mîrhând", *İA*, MEB Devlet Kitapları, Eskişehir, 2001, 8/360-361.

³⁷ Gıyaseddin Hândmîr b. Hâce Hümamiddin Muhammed b. Hâce Celaliddin Muhammed Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer fi Ahbâri Efrâdi'l-Beşer C. II*, İntişârât-i Kitâb-i Furuşi, Tahran, 1380.

³⁸ İsmail Aka, "Hândmîr", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, 15/550-552.

³⁹ Mîr Yahya b. Abdullatif Kazvînî, *Lübbü't-Tevârih*, İntişârât-ı Bunyâd ve Gûyâ, Tahran, 1363.

başlamakta ve kendi zamanına kadar devam etmektedir.⁴⁰ Eserinin Gazneliler kısmı muhtasar vaziyette olup kıyas amacıyla kullanılmıştır.

Gaffârî, Ahmed b. Muhammed-i Kazvîni'nin (ö.975/1567) *Tarih-i Cihânârâ*⁴¹ adlı eseri genel bir dünya Tarihi muhtevasıdır.⁴² Gazneliler ile ilgili kısım muhtasar vaziyettedir. Mukayese amaçlı kullanılmıştır.

Nizâmeddin Ahmed, Bahşî b. Muhammed Mukim Herevî Ekberâbâdî (ö.1003/1594), kaleme aldığı *Tabakât-ı Ekberî*⁴³ adlı eserini daha önce Hindistan Tarihinin İslâm dönemine dair bütüncül bir kitap olmadığından yakınlıkla kaleme almıştır. Nizâmeddin Ahmed'in meydana getirdiği eser genel Hindistan Tarihine dair yazılan ilk eser olması bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. O, eserine Sebük Tegin'in seferlerinden başlamakta ve 1002/1594 yılında noktalamaktadır.⁴⁴ Gazneliler Tarihine dair verdiği bazı bilgiler hatalı ve eksik olsa da özellikle Bedâûnî'nin *Müntehâbü't-Tevârih* eseriyle birlikte karşılaştırıldığında birbirini tamamlamaktadır.

Bedâûnî, Abdulkadir Mülûkşâh (ö.1024/1615), Nizâmeddin'in ölümünden sonra onun kalem aldığı Hindistan Tarihine benzer bir eser telif etmeye karar vermiştir. *Müntehâbü't-Tevârih*⁴⁵ adlı eser de *Tabakât-ı Ekberî* gibi Hindistan Tarihi ile alakalı bir eser olup Gazneliler bahsi daha geniştir. O, Nizâmeddin'in verdiği bazı bilgilere katılmamakla beraber doğru olduğunu düşündüğü bilgileri de aktarmaktan geri durmamıştır.⁴⁶

Firişte, Muhammed Kasım Hindûşâh b. Gulâm Alî el-Esterâbâdî'nin (ö.1033/1623?) kaleme aldığı *Tarih-i Firişte* veya *Gülşen-i İbrâhîmî*⁴⁷ adıyla bilinen eser Adilşahlar sultanı II.İbrâhim Âdilşâh'ın arzusu üzerine kaleme alınmıştır. Sultan, Nizâmeddin Ahmed'in eserinin yetersiz olduğunu ve detaylı bir Hindistan Tarihi kaleme alınmasını istemiştir. Eserin Gazneliler kısmı birçok açıdan mühimdir. Kaynakların birçoğunda olmayan eşsiz bilgilere sahiptir.⁴⁸ Eserinin bazı kısımlarında coğrafi ve tarihî açıdan hatalar olsa da *Tarih-i Firişte* geç dönem Gazneliler tarihi açısından kesinlikle değerlendirilmesi gereken kaynaklardan

⁴⁰ Rıza Kurtuluş, "Kazvîni, Mîr Yahyâ", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2022, 25/158.

⁴¹ Kadı Ahmed Gaffârî-i Kazvîni, *Tarih-i Cihânârâ* (Neşr. Hasan-ı Nerâki), Kitâbfürûşî-i Hâfiz, Tahran, 1342.

⁴² Sadıq Sajjadi, "Gaffârî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, 13/280-281.

⁴³ Khwajah Nizâmeddin Ahmed, *The Tabakat-ı Akbarî (A history of India From The Early Musalman Invasions to the Thirty-Sixth Year of The Reign of Akbar) Vol. I*, (trans. B. De), The Baptist Press, Calcutta, 1927.

⁴⁴ Casim Avci, "Nizameddin Ahmed Herevî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, 33/178-179.

⁴⁵ Abdulkadir Mülûkşâh Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârih C. I*, (Tsh. Mevlevî Ahmed Ali Sâhib), Kalküta, 1868.

⁴⁶ P. Hardy, "Badâ'ûnî", *EP*, Brill, Leiden, 1986, 1/856-857.

⁴⁷ Firişte Muhammed Kasım Hindûşâh b. Gulâm Alî Esterâbâdî, *Tarih-i Firişte*, (Musahhih: Muhammed Rıza Nasrî), (İsfahan: Merkez Tahkikat Rayane-i Kâime), t.y.

⁴⁸ Khaliq Ahmed Nizami, "Firişte", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, 13/133-134.

birisidir. Sultan Mevdûd'un ölümünden sonra yaşanan taht kavgalarına dair ayrıntılı bilgiler veren tek kaynak olması onun önemini artırmaktadır. Çalışmamızın birinci ve ikinci bölümünde eserden çokça faydalanılmıştır.

Bu çalışma yapılırken Gazneli Devleti'nin siyasî tarihine dair yazılan ve elde edilen birçok eser incelenip taranmıştır. Burada çalışmada sıklıkla kullanılan doğrudan Gazneli tarihine dair telif edilmiş bazı eserlere değinilecektir.

Clifford Edmund Bosworth'un *The Later Ghaznavids*⁴⁹ adlı eseri geç dönem Gazneli siyasî tarihini anlatan kapsamlı bir araştırmadır. Bosworth'un eseri gerek olaylar arasındaki bağlantıları kurma gerek ise eserin ek kısmındaki İbn Baba el-Kaşanî'nin eserinin Gazneliler kısmının İngilizce çevirisinin bulunması çalışmamızın her alanında çok yardımcı olmuştur.

Yusuf Abbas Hashmi'nin *Successors of Mahmud of Ghazna*⁵⁰ adlı eseri geç dönem Gazneli tarihini siyasî, kültürel ve yönetim açısından konu alan bir araştırma eser olmasından dolayı çalışmamızın birçok yerinde fikirlerinden yararlanılmıştır.

Sayyed Abol-Ghasem Furûzânî'nin *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâşî*⁵¹ adlı eseri Gazneli Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına siyasî tarihini anlatan bir çalışmadır. Furûzânî'nin çalışmamıza en büyük katkısı ileride görüleceği üzere bazı tespitlerimizi destekleyecek mahiyette görüşler bildirmesidir.

M. Hanefi Palabıyık'ın *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*⁵² adlı eseri Gazne sarayının düzeninin anlaşılması ve sultanların unvanlarının belirlenmesi konusunda çok yardımcı olmuştur. Ayrıca "Abbâsî Hilafeti'nin Gazneli Devleti ile Münasebetleri"⁵³ adlı makalesi Gazneli Devleti ile Abbâsî Hilafeti arasındaki ilişkileri göstermesinden dolayı araştırmamızın son kısmına faydalanılmıştır.

Erdoğan Merçil'in *Gazneliler Devleti Tarihi* adlı eserinin I. Mes'ûd sonrasına dair bilgiler muhtasar olsa da bazı hususlarda yazarın görüşlerini değerlendirmek için faydalanılmıştır.

Yusuf Hikmet Bayur'un *Hindistan Tarihi*'nde Gazneli Devleti hakkında geniş

⁴⁹ Clifford Edmund Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay The Dynasty in Afghanistan and Northern India, 1040-1186*, Munshiram Manoharlal Publishers, 2015.

⁵⁰ Yusuf Abbas Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna In Political, Cultural and Administrative Perspective*, South Asian Printers and Publishers Ltd, Karachi, 1988.

⁵¹ Sayyed Abol-Ghasem Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâşî*, Sazman-ı Mütalaa ve Tedvin-i Kütüb-i Ulum-i İnsani-yi Daneşgahha, Tahrân, 1393.

⁵² M. Hanefi Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2002.

⁵³ M. Hanefi Palabıyık, "Abbâsî Hilafeti'nin Gazneli Devleti ile Münasebetleri", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Abbâsiler II*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2021, 6/417-441.

malumat bulunsa da I. Mes'ûd sonrasına dair bilgiler çok yüzeysel kalmıştır. Yine de birkaç yerde Bayur'un verdiği bilgilerden yararlanılmıştır.

Mohammad Qasim Ibâdî'nin "Bir İslâm Şehri Olarak Gazne (338/949-492/1099)"⁵⁴ adlı doktora tezinden Gazne ve civarındaki tarihi yerlerin tespitini yapmak amacıyla faydalanılmıştır.

Yukarıda zikredilenlerden başka konumuzla alakalı birçok eser, makale ve araştırmalar yerlerinde göstererek kullanılmıştır. Ayrıca The Encyclopaedia of Islâm New Edition, Encyclopædia Iranica, MEB İslâm Ansiklopedisi ve TDV İslâm Ansiklopedisi'nin alakalı maddeleri de oldukça faydalı olmuştur.

⁵⁴ Mohammad Qasim Ibâdî, *Bir İslâm Şehri Olarak Gazne (338/949-492/1099)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), NEÜ, SBE, Konya, 2018.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TAHT KAVGALARI VE GAZNELİ DEVLETİ'NİN TEKRAR GÜÇLENME ÇABALARI

Gazneli Devleti'nin ihtişamlı sultanı Mahmûd'un 421/1030 yılındaki ölümünden sonra yaşanan taht kavgasından galip çıkan Sultan I. Mes'ûd tahtta kaldığı süre içerisinde günümüzden bakıldığında siyasî hatalar olarak görülecek birçok karar almıştır. Gerek emîrlere karşı duyduğu güvensizlik gerek tabîleriyle ve komşu devletlerle olan ilişkileri Sultan Mes'ûd'un siyasî hayatının devamlı olarak bir mücadele içinde geçmesine sebep olmuştur. Alınan tüm bu kararlar ve yapılan uygulamalar sonucunda devletin Horasan topraklarını zapt edecek Selçuklularla 426/1035 yılından itibaren üç büyük savaş yapmıştır. Nihayetinde 431/1040 yılında yapılan Dandanakan Savaşı'yla Horasan kaybedilmiş ve Selçuklu Devleti'nin kuruluşu kesinleşmiştir.⁵⁵

1.1 Dandanakan Mağlubiyetinden Sultan Mes'ûd'un Ölümüne Kadar Meydana Gelen Olaylar

Sultan Mes'ûd 8 Ramazan 431/23 Mayıs 1040 tarihinde sona eren Dandanakan Savaşı'nda ordusunun dağılmasının ardından hızlı bir şekilde Gazne'ye⁵⁶ dönmüştür. Sultan çok hızlı at sürmüş bir konaklık mesafede 16 at değiştirmiştir. Âb-i Revâkî'ye geldiği vakit

⁵⁵ Sultan I. Mes'ûd'un siyasî hayatı ve Selçuklularla ilişkileri için bakınız: Merçil, *GDT*, ss. 54-77; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, ss. 31-59; Clifford Edmund Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994-1040*, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi, 1992, ss. 206-268; Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâsî*, ss. 196-258; Halilullah Halilî, *Saltanat-ı Gazneviyân, İntişârât-ı Emîrî, Kâbil*, 2013, ss. 143-198; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I.Cilt Kuruluş Devri*, TTK Yayınları, Ankara, 2016, ss. 174-351; Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular Cilt I Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 58-89; Ahmet Kütük, *Tuğrul ve Çağrı Saltanat ve Sadakat*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 81-130; Yılmaz, *Sultan I. Mes'ûd Devri Gazneliler Tarihi*, ss. 141-307; Erkan Göksu, *Afganistan ve Hindistan'ın İhtişamlı Hanedanı Gazneliler*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2021, ss. 53-62.

⁵⁶ Kaynaklarda Gaznin veya Gazne olarak zikredilen bu şehir Sebük Tegin Hanedanı'nın baş şehri olmasından dolayı tarih boyunca büyük öneme sahip olmuştur. Günümüzde Afganistan'a bağlı olan tarihi Gazne şehri Kabil'in 145 km güneybatısında yer almakta olup denizden yüksekliği iki bin iki yüz metredir. Orta Çağ müelliflerince birçok kez anlatılmış ve tanımlanmıştır. 10. yüzyıl coğrafyacıları Gazne şehri için ticaretin yoğun olarak yapıldığı ve Hindistan ticaret yolunun bağlantı noktası olduğunu söylemektedirler. Coğrafyacılar Gazne şehrinin bağlı olduğu bölgeler hakkında farklı görüşlerdedir. Bir kısmı Sind bir kısmı Hint topraklarında derken bazı müellifler Sistan ve Horasan'a da bağlı olduğunu söylemektedirler. Ancak ele alınan tarih döneminde Gazne'nin daha çok Horasan'ın doğu sınırı olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Gazne'nin tarihi coğrafyası ve şehirle ilgili her türlü bilgi için bakınız; İbâdî, *Bir İslâm Şehri Olarak Gazne (338/949-492/1099)*, ss. 60-135; Yılmaz, *Sultan I. Mes'ûd Devri Gazneliler Tarihi*, s. 17, d.n. 24.

atını bırakıp deveye binmiştir. Hızla yola koyulan Sultan Mes‘ûd Garcistan’a⁵⁷ vardığında maiyetinden bazı kimselerle karşılaşmıştır. Dönüş yolculuğunda yanında kardeşi Abdurreşid, oğlu Mevdûd, Abdurrezzak Ahmed-i Hasan, Hâcib Bu’n-Nadr, Sûri, Bû Sehl-i Hamdevî, Bû-Sehl-i Zûzenî, Bu’l-Hasan-i Abdulcelîl, Sâlâr-i Gâziyân Abdullah-i Kara Tegin, Hâcib-i Bozorg, saray gulamları ve Begtoğdu vardı. Garcistan’da konakladıkları sırada yalnızca Sultan Mes‘ûd, şehzade Mevdûd ve vezir Abdussamed’in çadırları kurulmuş diğer ileri gelen devlet adamları buldukları bezlerden, parçalardan gölgelikler yapmıştır.⁵⁸ Buradan Gur topraklarının⁵⁹ içlerine doğru hareket ettiler. Sultan, vardığı kalelerde dinlenmeden diğerine doğru yol almaya devam etmiş,⁶⁰ Ramazan Bayramı’nı Ebu’l-Hasan-i Halef⁶¹ Kalesi’nde geçirmiştir. Burada konaklarken Türkistan Hanı (Karahanlı) Arslan Han’a Dandanakan Savaşı’nda olanlara dair bir mektup yazdırmıştır. Ayrıca mektubunda Gazne’ye vardığında Han’a bir elçi gönderip daha sonra yapılacakların konuşulmasının gerektiğini de söylemiştir.⁶² Sultan ve maiyeti Dandanakan mağlubiyetinden yaklaşık 1 ay sonra 7 Şevval 431/21 Haziran 1040 günü Gazne’ye varmıştır.⁶³

Sultan, Gazne’ye geldikten sonra devlet adamlarının makamlarında ve görevlerinde değişiklikler yapmıştır. Bu değişiklikler kuşkusuz Selçukluların ilerleyişini durdurmaya yönelik olmuştur. 24 Şevval 431/7 Temmuz 1040 günü Mes‘ûd-i Muhammed-i Leys’i Arslan

⁵⁷ Garcistan, günümüzde Türkmenistan topraklarının güneyindeki Murgab Nehri’nin kuzeyini ifade eden bölgedir. Gurlular’ın yıkılmasından sonra bölgenin Garcistan ismiyle anılmadığı görülmektedir. Mansel Longworth Dames, “Garcistan”, *IA*, MEB Devlet Kitapları, Eskişehir, 2001, 4/717.

⁵⁸ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, ss. 591-595.

⁵⁹ Gur bölgesi, Horasan topraklarına da dahil edilen büyük bir ülke olarak zikredilmektedir. Kaynaklar Gur topraklarının kapsamı için farklı bilgiler vermektedir. Bu dönemdeki Gur toprakları için kabaca Helمند Vadisi ve Helمند Nehri’yle Herat’ın doğusu arasında kalan yerler olduğu söylenebilir. Bakınız: İbn Havkal, Ebü’l-Kasım Muhammed b. Ali en-Nasîbî el-Bağdâdî, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017, ss. 362,369,376; Müellifi Meçhul, *Hudûdü’l Âlem mine’l-Meşrik İle’l-Magrib*, (Çev. Abdullah Duman, Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2020, ss. 26,58; Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî, *Ülkelerin Yolları Değerlendirme-Metin*, (Çev. Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2020, s. 281; Ebü’l-Fidâ’ el-Melikü’l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Ali b. Mahmûd el-Eyyûbî, *Ebü’l-Fidâ Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017, ss. 361-362; Vural Öntürk, *Gurlular Devleti’nin Siyasî Tarihi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Van, 2020, ss. 1-2.

⁶⁰ Sultan Mes‘ûd Karahanlı Arslan Han’a yazdığı mektupta Gazne’ye dönüş güzergahı hakkında detaylıca bilgi vermektedir: “Hemen oradan kalkıp gittik. Hareketimizin sekizinci günü Garcistan kasabasına geldik, orada saray köleleri ve bütün askerler gelinceye kadar iki gün kaldık... Garcistan’dan hareket edip Ribât-i Bozî yolundan, Cibâl-i Herat üzerinden ve Gûr tarafından Bu’l-Abbâs-i Bu’l-Hasan-i Halef’in kalesine geldik... Burada iki üç gün kaldık. Oradan da kalkıp bu ribata (Ribât-ı Kervân) eriştik ki bu Gaznin’e altı yedi konaklık mesafededir.” Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 599.

⁶¹ Ebu’l-Hasan-i Halef, Gur’un önde gelen isimlerindedir. Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 599.

⁶² Beyhâkî, mektubu eserinde aktarmıştır. Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, ss. 596-600.

⁶³ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, ss. 600, 606; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, 9/370.

Han'a elçi olarak göndermiştir. Daha sonra Büst'ün⁶⁴ yönetimini Nûş Tegin'e vermiştir.⁶⁵

Bu sırada Belh'ten⁶⁶ Emîrek-i Beyhakî'den Çağrı Bey'in büyük bir ordu ile üzerlerine geldiklerine dair şifreli bir mektup gelmiştir. Emir Beyhakî, Sultan'dan destek istiyordu. 25 Şevval 431/8 Temmuz 1040 günü Hâcib Altuntaş'ın komutanlığında bin süvarilik bir birlik yola koyulmuştur. Anlaşıldığına göre Sultan Mes'ûd, Arslan Han'dan askerî destek beklemekteydi. Çünkü Sultan, Belh'e gönderdiği orduya şunları diyordu; "Sizin arkanızdan kumandanlarla bir ordu gönderiyoruz ve biz de arkanızdan geleceğiz. Buraya büyük bir ordu ile gelecek olan Türkistan Hânı ile biz de gelip bu meseleyi halledeceğiz." Fakat devletin ileri gelenlerine göre Belh'in kontrol altına alınması ve düşmanın def edilmesi için önce Arslan Han'dan gelecek cevap beklenmeli ve bir destek gelecek ise iki ordu birleştirilmeliydi. Eğer gelmez ise Belh'i kontrol altına almak ve düşmanları bölgeden def etmek için en az 10 bin kişilik bir birliğin gerektiğini düşünmekteydiler.⁶⁷

18 Zilkade 431/31 Temmuz 1040 tarihinde Sultan Mes'ûd, Dandanakan Savaşı'nda mağlubiyetin sorumluları olarak düşündüğü Hâcib Subaşı, Hâcib Bektoğdu ve Ali Daye'yi bir saray entrikası ile maiyetleriyle birlikte yakalattı⁶⁸ ve Hindistan'daki bir kalede zindana attırıp infaz ettirdi.⁶⁹

24 Zilkade 431/6 Ağustos 1040 günü Hâcib Bedr, Hâcib-i Bozorg⁷⁰ olarak, Hâcib Er

⁶⁴ Büst, İbn Havkal'a göre Gazne'den on dört konak uzaklıktadır. Herat ile Kandehar arasındaki yol güzergahında bulunan bir şehirdir. Sistan bölgesinin içine dahil edilmekte ve Sistan'ın en büyük veya en büyük ikinci şehri olarak zikredilmektedir. Hilmend Nehri'nin kollarından biri Büst'e ulaşmakta ve şehri ikiye bölmekteydi. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî, *Ülkeler Kitabı*, (Çev. Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2021, ss. 80-81; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, s. 363; Müellifi Meçhul, *Hudûdü'l Âlem mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, s. 66; Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, ss. 278-279.

⁶⁵ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 610. Anlaşıldığına göre Gazneli Devlet adamlarından Bu'l-Fazl-ı Kurenkî, Selçuklular ile ittifak halinde oldu ve onlara bilgiler aktardı. Selçukluların Horasan'ı istilası ile asi oldu ve Büst üzerine yürümeye karar kıldı. Bu yüzden Nûş Tegin bir an önce Büst'e gönderildi. Bakınız; Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 616.

⁶⁶ Belh, günümüzde Afganistan topraklarında yer almakta olup düzlük bir arazide ve Kû/Kûhibâbâ dağının eteklerindedir. Şehir orta çağda Horasan bölgesinin merkezi olarak kabul edilmektedir. Fergana, Rey, Kirman, Harezmi, Multan ve Sistan'a otuz konak mesafede olduğu yazılmıştır. Merv ve Herat gibi büyük bir şehir olarak kabul edilen Belh, zengin bir şehir olarak tasvir edilmektedir. Debâs Nehri şehri ikiye bölmekte ve nehir ticaretini canlı tutmaktaydı. Belh, Oğuzlar tarafından harap edildikten sonra eski ihtişamını kaybetmiştir. İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, s. 237; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, s. 385; Ya'kûbî, *Ülkeler Kitabı*, ss. 90-91; Meçhul, *Hudûdü'l Âlem mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, s. 63; Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 359.

⁶⁷ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, ss. 611-612.

⁶⁸ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, ss. 613-615.

⁶⁹ Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 79; Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 138; Nizâmeddin Ahmed, *The Tabaqat-ı Akbarî*, 1/25; Clifford Edmund Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 9.

⁷⁰ Hâcibler, saray hizmetleri, kumandanlık ve valilik gibi görevler alabilirdi. Hâcib-i Bozorg ise bunların başı olup devlet içindeki hiyerarşisi vezirden sonra gelirdi. Sultanın fermanı ile seçilir, hil'at, kûs (davul), bayrak gibi emîrlik alametleri verilirdi. Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, s. 185.

Tegin ise sâlâr-ı gulâmân⁷¹ olarak görevlendirilmiştir. Sultan Mes'ûd, bunlar haricinde bazı devlet adamlarının görevlerini ve makamlarını değiştirerek devlet içinde sorunlu gördüğü kısımları onarmaya çalışmıştır.⁷²

Yaklaşık bir ay sonra 26 Zilhicce 431/7 Eylül 1040 günü gelen haberle Sultan Mes'ûd'un Selçuklulara karşı koyma ümidi kaybolmuştur. Gelen habere göre Belh'in savunulması için gönderilen Hâcib Altuntaş'ın ordusu Belh'e ulaşmadan Çağrı Bey'in 6 bin kişilik ordusu tarafından pusuya düşürülmüştü. Hâcib Altuntaş ancak 200 kişilik bir birlikle Belh'e varabilmiş ve canını zor kurtarmıştır.⁷³ İbnü'l-Esîr, Çağrı Bey'in Belh'e geldiği sırada Altuntak'ın zaten şehirde olduğunu, Çağrı Bey'in bir elçisini hapsediğini ve Altuntak'ın Sultan Mes'ûd'dan askerî destek istediğini rivayet etmektedir. Ayrıca müellif, Sultan Mes'ûd tarafından Altuntak'a bir ordu gönderildiğini ve bu ordunun Ruhhac denilen bölgede Selçuklu ordusuna karşı zafer kazandığını yazmaktadır.⁷⁴ Altuntak olarak zikredilen kişi muhtemelen Altuntaş'tır. Dönemin canlı şahidi Beyhakî, olayı bu şekilde zikretmediğine göre Altuntaş ile Çağrı arasındaki bu savaş daha sonraki bir süreçte meydana gelmiş olmalıdır. Daha sonraki süreçte gerçekleşiyse Beyhakî'nin eserinin günümüze ulaşan kısmında anlatılmamış olması akla yatkındır.

Bunun üzerine Belh şehrinin savunulması için birtakım önlemler alınmaya çalışılmıştır. Sultan Mes'ûd, Altuntaş'a askerlerini Tirmiz'e⁷⁵ Kutvâl⁷⁶ Beg Tegin-i Çevgâni'ye göndermesini söylemiş, ayrıca Belh şehrinin tehlikede olduğunu ve Emîrek-i Beyhakî'nin Belh'i ne olursa olsun savunması gerektiğini bildirilen bir mektup göndermiştir.⁷⁷

2 Muharrem 432/12 Eylül 1040 tarihinde Sultan Mes'ûd, ileri gelen devlet adamları ile hususi olarak görüştüktan sonra bazı kararlar alınmıştır. Bu kararların en dikkat çeken

⁷¹ Asker olarak yetiştirilmek üzere alınan kölelerin/gulamaların kumandanıdır. Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, ss. 206-212.

⁷² Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 616.

⁷³ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, ss. 617-618.

⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/369-370.

⁷⁵ Tirmiz, günümüzde Özbekistan Cumhuriyeti'nin en güneydeki şehirlerinden biridir. Ceyhun nehrinin kuzeyinde yer almaktadır. Kaynaklarda mamur, görkemli, kalabalık ve Huttalan'la Çağaniyan'ın ticaret merkezi olduğu kaydedilmiştir. İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, ss. 408-409; Ya'kûbî, *Ülkeler Kitabı*, s. 95; Müellifi Meçhul, *Hudûdü'l Âlem mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, s. 69; İstahri, *Ülkelerin Yolları Değerlendirme-Metin*, s. 254; Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 383; Ahmet Yılmaz, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Toharistan*, Fenomen Yayınları, Ankara, 2021, ss. 33-38.

⁷⁶ Kutvâl, Hintçe kôt-vâlâ kelimesinden gelmektedir. Kôt "kale", "vâlâ" kumandan, muhafız anlamlarını taşımaktadır. Bu terim daha çok Orta Çağ Hindistan ve İran memleketlerinde kale muhafızları için kullanılmıştır. Cevat İzgi, "Kutvâl", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 26/503-504.

⁷⁷ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 618.

Şehzade Mevdûd ile birlikte üst düzey hizmetkarların birçoğunun ve seçme kölelerden bazılarının Hupyan'a gönderilmesi idi.⁷⁸ Şehzadeye kethüda⁷⁹ olarak Ebu'l-Feth-i Mes'ûd⁸⁰ tayin edilmiştir.⁸¹ 10 Muharrem 432/21 Eylül 1040 tarihinde Şehzade Mevdûd başta olmak üzere Vezir, Hâcib Bedr, Hâcib Er Tegin ve diğerlerine emsali görülmemiş hil'atler verilmiştir. Şehzadeye, biri erkek biri dişi olmak üzere iki fil, davul, debdebe ve haşmetini gösterecek mühim başka eşyalar verilmiştir.⁸² İki gün sonra Belh'e giden ordu için şehrin meydanında şaşalı bir geçit resmi yapılmış⁸³ ve bu geçit töreninden sonra Şehzade Mevdûd, 4 bin kişilik ordusuyla yola çıkmıştır. Beyhakî, Mevdûd'un babasını son gördüğü yerin burası olduğunu söylemektedir.⁸⁴

Mevdûd, Belh'e gitmek için Gazne'den ayrıldıktan sonra Sultan Mes'ûd, Belh vilayetinin yönetimini Böritegin'e vermiştir. Onun Maverâünnehir'den gelip Selçuklularla savaşmasını emreden bir menşur yazdırmış ve göndermiştir. Beyhakî, şifreli bir mesajla durumu Hâce-i Bozorg'a bildirmiştir. Hâce, Sultan'ın Böritegin'e gönderdiği menşuru alıp okuduktan sonra bunun yarardan çok zarar vereceği endişesiyle menşuru alıkoymuş ve göndermemiştir.⁸⁵ Bu sıralarda Mes'ûd'un diğer oğlu Mecdûd, 2 bin süvariyle birlikte Multan'ı⁸⁶ kontrol altına almak ve Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak için gönderilmiştir.⁸⁷

⁷⁸ Hupyan, Belh'e giden güzergâh üzerinde bir karargâh noktasıydı. Bakınız; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, ss. 12-13. Ayrıca Belh valiliği 5 Zilhicce 428/19 Eylül 1037'de Sultan Mes'ûd tarafından zaten Mevdûd'a verilmişti. Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, ss. 495, 619.

⁷⁹ "Vezirin kararını, vilayet hakimleri ve ümerâ vasıtasıyla ifa eden görevlidir. Beyhakî, bu şekilde yani vezir muadili olarak eyalette veya bir tâbi devletin yanında görev yapan kedhüdâdan bahseder. Sultanların vezirlerine de kedhüdâ denildiği gibi; askerlerin nizamî olmayan işlerini üstlenen görevliye de 'kedhüdâ-i leşker' denilmektedir." Palabiyik, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, ss. 203-204.

⁸⁰ Vezir Ahmed Abdüssamed'in damadı idi.

⁸¹ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, ss. 620-621, 624; Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 146, İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/370; Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 138.

⁸² Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 624.

⁸³ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 624.

⁸⁴ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 624; Erdoğan Merçil, "Mevdûd b. Mes'ûd-i Gaznevî", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2004, 29/431.

⁸⁵ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, ss. 625-626.

⁸⁶ Multan, günümüzde Pakistan'ın Pencap bölgesinde yer alan bir şehirdir. İndus nehrinin kollarından biri olan Çinâb ırmağının doğusundaki bir ovaıyla Hint topraklarının Orta Asya'ya açılan güzergahı üzerinde bulunmaktadır. İbn Havkal, İbn Hurdâzbih ve Ebü'l-Fidâ Multan'ı Sind bölgesinde sayarken İstahrî ve *Hudûdü'l Âlem*'in müellifi Hind bölgesinde zikretmektedir. Kaynaklar Multan için büyük bir şehir demekle beraber Mansura'nın verimsiz, küçük ve ucuz bir şehir olduğunu vurgulamışlardır. Ebü'l-Kasım Ubeydullah b. Abdillâh b. Hurdâzbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (Çev. Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2019, s. 56; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, ss. 283-284; Müellifi Meçhul, *Hudûdü'l Âlem mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, s. 43; İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, ss. 169-170. Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, ss. 283-284.

⁸⁷ Bedâûnî, *Müntehabü't-Tevârih*, 1/29; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 14. Bedâûnî, eserinde Hindistan'a gönderilen kişiyi kör Muhammed olarak zikretse de giden kişinin Mecdûd olduğu malumdur. İbnü'l-Esîr'e

Tüm bunlar olurken 3 Zilhicce 431/15 Ağustos 1040 günü Büst'te isyan eden ve Türkmenlerle iletişim halinde olan sahib-i berîd⁸⁸ Bû'l-Fazl-ı Kurenki'nin üzerine Divân-ı Risalet sahibi Bû-Sehl-i Zûzenî gönderilmiştir.⁸⁹

19 Muharrem 432/29 Eylül 1040 günü, Halâç⁹⁰ kavminin isyanını bastırmak için Gazne Kutvâli Bû-Ali Gazne'den hareket etmiştir. Yaklaşık 40 gün sonra isyanı bastırıp dönmüştür.⁹¹

428/1037 yılında Sultan Mes'ûd tarafından Sistan valiliği verilen Emîr Ebu'l-Fazl,⁹² 429/1038'de isyanını bastırdığı Ahmed b. Tâhir'in 431/1040 yazında tekrardan isyanıyla karşılaştı. Ahmed, etrafında birçok insan topladı ve şehirde yağmalar yapmaya başlamıştır. Bu isyanın boyutu öyle arttı ki Ebu'l-Fazl artık vergi toplayamaz ve asayişini sağlayamaz olmuştur. Olanlara binaen Ebu'l-Fazl, Sultan'dan isyanı bastırmak için ordu talep etmesine rağmen Gazne'den bir ordu gelmemiştir. Şehirdeki hâkimiyeti sarsılan ve artık durumu kontrol altına alamayan Ebu'l-Fazl çareyi Selçuklulardan yardım istemekte bulmuştur. O, durumu Selçuklulara iletmesi için Emîr Ebû Nasr'ı görevlendirmiştir. 1 Rebûlevvel 432/9 Kasım 1040 tarihinde Ebû Nasr, Tuğrul Bey'in amcasının oğlu Ertaş komutasında 5 bin kişilik Selçuklu kuvvetiyle geri dönmüştür. Ahmed b. Tahir ve onun destekçileri hapsedilmiştir. Şehir bir müddet Selçukluların eline geçmiş ve Musa Yabgu adına hutbe okunmuştur. Ayrıca Sistan merkez alınarak Ebû-Fazl, Musa Yabgu ve Ertaş'ın önderliğinde bir ordu Büst'e doğru hareket etmiştir. Yol üzerinde bazı yerler yağmalanmıştır. Fakat Musa Yabgu ve Ertaş arasında bir anlaşmazlık çıkmış ve Ertaş ordusuyla birlikte bölgeden ayrılmıştır. Ertaş'ın ayrılmasından sonra Musa Yabgu da bir süre sonra Horasan'a gitmek üzere bölgeden uzaklaşmıştır.⁹³

göre Sultan Mes'ûd, oğlu Mecdûd'un kendisine karşı çıkabilme ihtimalinden dolayı onu 426/1035 yılında Hindistan'a göndermişti. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/373.

⁸⁸ Berîd kelimesinin kökeni hakkında ihtilaflar olsa da nihayetinde Berîd Orta Çağ devletlerinde istihbarat ve posta teşkilatına verilen ad olmuştur. Casusluk ve istihbarata büyük önem veren Gaznelilerde ise Berîd, büyük Divânlar arasında sayılmayıp divân-ı risâlet'e bağlı olarak varlığını sürdürmüştür. Bu teşkilatın başındaki kişiye de sahib-i berîd denilmiştir. Yavuz Delibalta, *Selçuklularda İstihbarat*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 38.

⁸⁹ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, ss. 616-617. Büst'ün emirliği Nüştegin'e verilmişti. Muhtemelen o, bu isyanı önleyememiş ve isyanın bastırılması için Bû-Sehl-i Zûzenî gönderilmiştir.

⁹⁰ Tarih-i Sistan'da Musa Yabgu'nun Büst civarında Türkmenlerin elinde bulunan bazı yerleri yağmaladığı bilgisi mevcuttur. Muhtemelen Türkmenler olarak bahsedilen kişiler burada yaşayan Halaçlardır. Haliyle isyan eden Halaçlar'ın Büst civarında yaşadığı kabul edilebilir. Müellifi Meçhul, *Târîh-i Sistan*, s. 318.

⁹¹ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, ss. 625, 629; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, ss. 13-14.

⁹² Bosworth, bu kişinin Beyhakî'de muhtelif yerlerde bahsedilen ve Sultan Mes'ûd'un Dandanakan mağlubiyeti sonrası Gazne'ye dönen kişilerden biri olduğunu söylemektedir. Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 28.

⁹³ Müellifi Meçhul, *Târîh-i Sistan*, ss. 317-319.

Sultan Mes'ûd, 1 Safer 432/11 Ekim 1040 tarihinde Nagar⁹⁴ veya Bergund⁹⁵ Kalesi'nde hapsedip gözlerine mil çektirdiği kardeşi Muhammed'i Gazne'ye getirtmiştir. Ayrıca oğulları Ahmed, Abdurrahman, Ömer ve Osman'ı saraya yerleştirmiştir. Ertesi gün Sultan, Beyhakî'ye Muhammed'in oğullarına hizmet ve sadakatten ayrılmayacaklarına dair yemin ettirmesini ve yeminlerinde samimi olduklarını görürse onlara hil'atler vereceğini iletmesini söylemiştir. Beyhakî denilenleri yapmış ve şehzadelere biatlerini bildirdikleri yazılı belgeler almıştır. Hil'atleri giydirilmiş, sarıkları hazırlanmış, barınacakları yere yerleştirilmişlerdir. Daha sonra Sultan Mes'ûd, kardeşi Muhammed'e de bir mektup yazmış ve mektupta oğullarına yaptığı muameleden, onları yanına hizmete alacağından, kızlarını oğullarına vereceğinden bahsetmektedir. İlk olarak Muhammed'in oğlu Ahmed ile Sultan'ın kızı Hurre Gevher'i nişanlanmıştır.⁹⁶

Haziran ayından Ekim ayına kadar olan bu süreç içinde Sultan Mes'ûd, Gazne'de gerekli önlemleri almıştır. Özellikle Altuntaş'ın Belh yolunda mağlup olması Sultan'ın içine büyük korku düşürmüştür. Beyhakî, eserinde bu durum için "Emir ne yapmak istiyor, ne düşünüyor, bilmiyorum. Yalnız bildiğim bir şey varsa Altuntaş hadisesi hakkında Emîrekte mektup geldiği günden beri Emîr'in halinin değiştiği ve kendisine bir ye's geldiğidir" demektedir.⁹⁷ Onun bu görüşü kıymetlidir. Çünkü o olayların içinde yaşamış ve devlet kademesinde önemli görevler icra etmiştir. Anlaşıldığına göre Sultan Mes'ûd, Selçukluların Gazne'ye kadar ilerleyeceğini düşünmekteydi. Nitekim o, komutanlarına "Düşmanın eline düşmek isteyen Gazne'de kalsın" demiştir.⁹⁸

Vezir Ahmed, Sultan'ın Selçuklulardan korktuğu ve Hindistan'a gitmeye niyetli olduğunu Beyhakî'ye açıkça söylemiştir. O, bu konu hakkında şunları söylemektedir;

⁹⁴ Nagar Kalesi'ni Nagarkot Kalesi olarak zikredebilsek burası günümüzde Pencap'ın kuzey doğusunda yer alan bölgededir. Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*, s. 177; H.C. Ray, *The Dynastic History of Northern India (Early Mediaeval Period)*, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi, t.y., 1/62, d.n. 3.

⁹⁵ Bergund'un yeri tam olarak tespit edilememiştir. Ancak Hamdullah Müstevfi'yi Kazvîni, Nüzhetü'l-Kulûb'de Kirman ile Sistan arasındaki şehirleri sayarken Turşiz/Teşiz şehrinde Barda/Berda Rûd isimli bir kale olduğundan bahsetmektedir. Ulaşabildiğimiz kaynaklar arasında Bârgund Kalesi'ne hem coğrafya hem de isim olarak en yakın burayı tespit edebildik. Barda Rûd isimli bölge Arslanşâh'la Behramşâh'ın savaştığı Bârgend-rûd isimli bölgenin adı da olabilir. Ne yazık ki iki bölgenin aynı olup olmayacağına dair detay bulunmamaktadır. Hamdullah Müstevfi'yi Kazvîni, *The Geographical Part of The Nuzhat-al-Qulub*, (Trans. G. Le Strange), Brill, Leiden, 1919, ss. 143-144.

⁹⁶ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, ss. 626-627; Gerdizî, *Zeynû'l-Ahbâr*, s. 79; Sadruddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsır İbn 'Ali el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, (Çev. Necati Lügal), TTK Yayınları, Ankara, 1999, ss. 9-10, Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdi'nin Câmî'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 43; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 15. Muhammed'in tutulduğu kalenin ismi Beyhakî'de Nagar Kalesi olarak geçerken Gerdizî'de Berînd (veya Bergund) Kalesi olarak geçmektedir.

⁹⁷ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 620.

⁹⁸ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 628.

“Şunu bil ki Emîr bu düşmanlardan çok korkmuş. Ne kadar kendisine cesaret verdimse de hiç faydası olmadı. Emîr, Altuntaş böyle bozguna uğradıktan sonra Dâvud’un Gaznin’e gelmesini muhakkak görüyor... O, benim sözlerime cevaben, ‘Benim bildiğimi siz bilmezsiniz. Siz hemen Pervân ve Hupyân’a gidin’ dedi. Benim anladığıma göre, ben bu yerlere eriştiğim zaman onun fikri Hindistan’a gitmektir, fakat benden gizliyor.”⁹⁹

Nihayet, Sultan Mes‘ûd, Gazne’den Lahor’a¹⁰⁰ gitme zamanını tayin etmiştir. O, gizli bir şekilde sarayda ve civar yerlerdeki altın, gümüş, vb. çeşitli mücevherlerden oluşan değerli tüm hazinesini toplatmış, maiyetine yolculuk hazırlığı yapmasını emretmiştir.¹⁰¹ Sultan, vezirine Gazne’den Lahor’a gideceğini, kendisinin emredilen yerde beklemesini ve talimatlarına göre hareket etmesini emreden bir mektup göndermiştir.¹⁰² İleri gelen devlet adamları Mes‘ûd’un Hindistan’a gitme isteği ve hazırlığından dolayı oldukça endişelenmişlerdir. Halbuki Sultan Mes‘ûd, daha önce kendisine Hindistan’a gidip ordu toplayıp gelmesini telkin eden emirlerine karşı Hâce Abdurrezzâk’a: “Bunlar ne acayip fikirlerde bulunuyorlar, biz bunların dediklerini Merv’de tatbik etmeye kalktık, Merv elimizden gitti”¹⁰³ diyerek emirlerinin dediklerine tepki göstermiştir. Sultan Mes‘ûd, Hindistan’a gidip tekrardan gelmenin faydası olmayacağını farkında olmasına rağmen anlaşılan Çağrı Bey’in ilerlemesinden o derece korkmuş ki kendisi tarafından reddedilen bu fikri uygulamaya koymuştur.

Buna binaen emîrler endişeli olmalarına rağmen hiçbiri gidip Sultan’la konuşacak cesareti bulamamıştır. Sonunda Hâcib-i Bozorg, uyarıcı bir dille Sultan Mes‘ûd’a bir mektup yazıp göndermiştir. Hâcib-i Bozorg mektubunda Sultan’ın Belh kapısında vuku bulan bir savaştan korkup Hindistan’a gitmesinin manasız olduğundan, Sultan’ın Hindistan’a gittiği duyulursa düşmanların kendilerine karşı tamahının ziyadeleşeceğinden ve Hintlilerle kölelere

⁹⁹ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 621.

¹⁰⁰ Lahor, günümüzde Pakistan İslâm Cumhuriyeti’nin batısındaki Pencap eyaletinin en büyük yerleşim yeridir. İndus ırmağının kollarından biri olan Ravi ırmağının yanında kurulmuştur. Orta Çağ coğrafya kaynakları Lahor için Hint ülkesinde büyük, hayratı bol ve bilim adamlarının yetiştiği bir şehir olarak bahsetmektedirler. Müellifi Meçhul, *Hudûdü’l Âlem mine’l-Meşrik İle’l-Magrib*, s. 43; Ebü’l-Fidâ, *Ebü’l-Fidâ Coğrafyası*, s. 289; Sayıd Athar Abbas Rızvî, “Lahor”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2003, 27/57.

¹⁰¹ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 628; Gerdîzî, *Zeynü’l-Ahbâr*, s. 79; Hüseyinî, *Ahbârü’l-Devleti’s-Selçukîyye*, s. 10; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî’nin Câmî’u’t-Tevârih’i Hasenî*, s. 43; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, (Haz. Erdoğan Merçil), Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2011, s. 45. Hasan-ı Yezdî, Mes‘ûd’un Hindistan’a giderken yanındaki eşyalarının 3000 katır/deve yükünde olduğunu söylemektedir.

¹⁰² Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 628.

¹⁰³ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 607.

ne kadar güvenebileceğinden söz etmektedir.¹⁰⁴

Hâcib-i Bozorg'un bu mektubu da Sultan'ı kararından vazgeçirmemiştir. Hatta Hâcib-i Bozorg'un bunadığını ve ne dediğini bilmediğini düşünmüş, “siz bizim gördüğümüzü göremezsiniz” diyerek hâcibe cevap göndermiştir.¹⁰⁵ Sultan, 1 Rebülevvel 432/9 Kasım 1040 tarihinde muvaffak bir şekilde Gazne'ye gelen Kutvâl Bû-Ali'ye şehrin, kalenin ve civar yerlerin dikkatle korunmasını söylemiştir. Sultan, ona, “Biz baharda dönüp geleceğiz, siz ihtiyatı elden bırakmayın ki şehirde bir yolsuzluk olmasın. Vezir ve oğlum Emîr Mevdûd büyük bir orduyla Pervan'dadır.¹⁰⁶ Bakalım bu kış düşmanların hali ne olur? Bahar geldiği vakit başka türlü hareket ederiz. Bu kış talihimiz yolunda değil; münecimler böyle diyorlar” demiştir. Bû-Ali, Sultan'a; “Haremleri ve hazineleri Hindistan sahralarına götürmektense muhkem kalelerde bulundurmak daha hayırlıdır” şeklinde yerinde bir cevap vermiştir.¹⁰⁷ Fakat Sultan Mes'ûd, kararından vazgeçmiş değildi. Sultan'ın Gazne'den ayrıldığı 7 Rebülevvel 432/15 Kasım 1040 tarihine kadar ileri gelen devlet adamları çeşitli şekillerde Sultan'ı kararından vazgeçirmek için uğraşsalar da netice değişmemiş, mezkûr günde Sultan Mes'ûd, Gazne'den ayrılarak yukarıda adı geçen yerlere gitmek için yola çıkmıştır.¹⁰⁸

1.2 Sultan Mes'ûd b. Mahmûd'un Öldürülmesi

Sultan Mes'ûd, Gazne'den ayrılırken gözlerine mil çektirdiği kardeşi Muhammed'i de yanına almıştır. Sultan ve maiyeti Sind Nehri¹⁰⁹ üzerinden ilerlemek istiyordu. 13 Rebiulahir 432/21 Aralık 1040 tarihinde Sultan ve bir kısım asker, nehri geçtikten sonra Sultan'ın Türk ve Hint kökenli askerleri Mârîkale Ribatı'nın¹¹⁰ yakınlarında Sultan'a isyan etmiş ve

¹⁰⁴ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, ss. 628-629.

¹⁰⁵ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, ss. 629.

¹⁰⁶ Pervan/Parvan günümüzde Afganistan'ın vilayetlerinden birisidir. Gazne'nin kuzey doğusunda kalmaktadır. Beyhakî'nin bahsettiği Hupyan da muhtemelen bu bölge civarındadır. İbn Battûta, Pervan'a Pençir şehrini geçtikten sonra geldiğini söylemektedir. Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, 1/567-568; https://en.wikipedia.org/wiki/Parwan_Province (son erişim: 01.08.2022).

¹⁰⁷ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, ss. 629.

¹⁰⁸ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, ss. 629-630; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 58; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 1.

¹⁰⁹ Kaynakların çoğu bu nehir için Seyhun nehri demekle hataya düşmektedirler. Müstevfi'nin Türkçe tercümesinde burası için Cilem/Ceylem Irmağı denmektedir. Bu ırmağın ismi Beyhâkî'de de bu şekilde geçmektedir. Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 499; Müstevfi, *Tarih-i Güzide*, s. 319

¹¹⁰ Mârîkale Ribatı'nın bilindiği kadarıyla bir kalıntısı yoktur. Bosworth, günümüzde Pakistan'ın Attock ile Rawalpindi şehirleri arasındaki alçak bir tepede olduğu düşünülmektedir. Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 19. Bîrûnî, eserinde tespitlerimize göre Mârîgala adlı bir bölge isminden iki defa bahsetmekte ise de bölgenin tam olarak konumunu vermemiştir. İlk geçtiği yerde Hint bölgelerindeki tarihlendirmelerden bahsederken “Bardarî ve Mârîgala arasındaki bölgede yaşayan insanlara göre...” şeklinde bölgenin ismi geçmektedir. Yine aynı konunun devamında “Mârîgala'nın ötesindeki Tâkeshar ve Lohâvar (Lahor olmalı)

hazinesine göz koymuşlardır. İsyana Anuştegin¹¹¹ liderlik etmiştir. Bu isyankâr askerler Sultan'ın hazinesini ele geçirmiş ve onlar Muhammed'in huzuruna çıkmışlardır. Kardeşi Mes'ûd'a karşı isyan hareketini gören Muhammed, bu isyankâr askerlerin arzusunu kabul etmese de onlar, öldürmekle tehdit ederek onu sultan ilan ettiler. 15 Rebiülahir 432/23 Aralık 1040 günü, isyankâr askerler nehrin diğer tarafına geçip Sultan Mes'ûd ile çarpışmaya başladılar. Mes'ûd'un yanında kalan bir kısım asker isyankâr orduya karşı direnemedi. Sultan kaçıp Mârîkale'ye sığındı. İsyankâr ordu filler ile kaleye girip Mes'ûd'u yakalayıp bağladılar. Mes'ûd'u, Muhammed'in huzuruna çıkardılar. Her ne kadar Muhammed'in gözleri Mes'ûd tarafından kör edilmiş ve saltanattan uzaklaştırılmış olsa da o, Mes'ûd'un öldürülmesini istemiyordu. Yakalanan kardeşi ile konuşan Muhammed, ona iyi bir muamelede bulunup yaşayıp yerleşeceği bir yer seçme fırsatı sundu.¹¹²

Mes'ûd, Giri Kalesi'ni seçti ve tüm maiyetiyle buraya yerleştirildiler. Sabık Sultan Mes'ûd, Sultan Muhammed'in oğlu Ahmed'in emriyle Giri Kalesi Kutvâli tarafından 11 Cemaziyelevvel 432/17 Ocak 1041 tarihinde başı kesilmek suretiyle öldürüldü ve kesik başı Sultan Muhammed'e gönderildi.¹¹³ Gerdizî'ye göre Muhammed, Mes'ûd'un öldürülmesinden

sınırına kadar Nîrahara bölgesinde yaşayan insanla yılbaşını...” şeklinde devam etmiştir. Bîrûnî'nin verdikleri diğer bölge isimlerinden Mârîgala'nın yaklaşık yerini tespit etmek mümkündür. Müellif, Hint bölgesindeki nehirleri, denizleri, sınır ve mesafeleri anlatırken *Dunbâwand* isimli bir dağın Tâkeshar ve Lahor sınırlarından görülebildiğinden bahsetmektedir. Müellif Hint bölgesindeki şehirlerin mesafelerini yazarken Lahor'un yerleşim yerlerine uzaklığı hakkında şu bilgileri vermiştir; “Buradan 9 fersah sonra Âdittahaur, ondan 6 fersah sonra da Jajjanîr kasabalarına ulaşırsın. İrâwa nehrinin doğusunda yer alan Lohavar krallığının başkenti Mandahûkûr'un Jajjanîr'e uzaklığı ise 8 fersahdır. Çandhara ırmağı buradan 12 fersah ötede olup Biyatta ırmağının batısındaki Jailam nehri de ondan fersah uzaklıktadır. Bundan 20 fersah sonra Sind ırmağının batısındaki Kandahâr'ın başkenti Vayhind, buradan 14 fersah sonra Purshâwar/Peşaver (?), oradan 15 fersah ileride Dulpûr, oraya 12 fersah uzaklıkta Kâbil ve Kâbil'in 17 fersah ötesinde de Gazne yer alır.” Bu bilgilerden Mârîkale/Mârîgala'nın Lahor'a yakın bir bölge olduğunu çıkarmak mümkündür. Bîrûnî, *Tahkiku Mâ Li'l-Hind*, ss. 137-138, 291.

¹¹¹ Cenabî Mustafa Efendi, bu şahıs için hazinedar başı demektir. Halil İbrâhim Topal, *Cenabî Mustafa Efendi, Dürr-i Mekkûn ve Sırr-ı Masûn (İnceleme ve Çeviri Metin vr:1b-107a)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi TAE, İstanbul, 2018, s. 118.

¹¹² “Kardeşime şöyle söyleyin: Bir müddet ben kalede kaldım; şimdi sen de bir süre orada kal ve bana yapmış olduğun şeyin neticesini gör.” Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 61.

¹¹³ Gerdizî, *Zeynü'l-Ahbâr*, 147; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), ss. 39-40; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/370-371, İbnü'l-Verdî, *Bir Orta Çağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, (Çev. Mustafa Alican), Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s. 25; Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, s. 319, İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 12/138-139; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmî'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 43; Mirhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, ss. 139-141; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 45; Topal, *Dürr-i Mekkûn ve Sırr-ı Masûn*, s. 118; Gaffârî, *Tarih-i Cihânârâ*, ss. 102-103; Nizâmeddin Ahmed, *The Tabaqat-ı Akbarî*, 1/26; Bedâüni, *Müntehâbü't-Tevârih*, 1/29; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, ss. 17-19, 140; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, ss. 59, 77-78; Kemal Demir, “Gazneli Sultanlarının Ölüm Sebepleri” *MESOS Disiplinlerarası Orta Çağ Çalışmaları Dergisi* C. 3, S. 3, 2021, ss. 155-156; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi*, ss. 301-305. İbnü'l-Esîr'de isyanın ilk tarihi olarak 13 Rebîülevvel (21 Kasım) verilmektedir. Fakat bu tarih diğer kaynakların verdiği ile uyuşmamaktadır. Hasan-ı Yezdî, Mes'ûd'un “Kûmek” Kalesi'nde, İbnü'l-Verdî ise Keydey Kalesi'nde hapsedildiğini zikreder.

sorumlu değildi.¹¹⁴ İbnü'l-Esîr farklı bir rivayet aktarmaktadır. Buna göre şehzâde Ahmed'in babası Sultan Muhammed'i teşvik ve tahrik ederek Mes'ûd'u öldürttüğünü ve cesedini bir kuyuya attırdığını söylemektedir.¹¹⁵ Gerdizî'nin verdiği bilgi akla daha yatkındır. Çünkü Muhammed yıllarca Mes'ûd'un elinde esir kalmış ancak öldürülmemiştir. Ayrıca Gerdizî'nin dönemin çağdaş bir yazarı olması bu konudaki kanımızı güçlendirmektedir.

1.3. Muhammed b. Mes'ûd'un İkinci Saltanatı (432/1041)

Mârîkale'de Mes'ûd'un hâl edilmesinden sonra kardeşi Muhammed sultan ilan edildi. O, saltanatı kendi başına yönetecek iktidardan yoksundu.¹¹⁶ Şehzade Mevdûd, babasının ölüm haberini muhtemelen Belh'te Çağrı Bey'le savaştığı sırada aldı. Amcası Muhammed ona babasının kısas için öldürüldüğünü ve bu işte kendisinin rızası olmadığını söyleyen bir mektup gönderdi. Amcasının bu mektubuna karşı Mevdûd, tehditkâr bir cevap verdi.¹¹⁷

Hem veliaht olarak¹¹⁸ hem de babasının intikamını alabilmek adına önce Hupyan'a gitmek istediye de vezir Ahmed'in telkiniyle Gazne'ye döndü. Halk, onu sevinçle karşıladı ve şehzadeye taziyede bulundular.¹¹⁹ Şehzade, kış mevsimini amcası Muhammed'e karşı yapacağı seferin hazırlıklarıyla geçirdi.¹²⁰ Mevdûd, Gazne ahalisi tarafından bir sultan gibi muamele görmekteydi. Burada şehzadenin veliaht olmasının ve başkenti elinde bulundurmasının önemi büyüktü. Muhammed ise yeğeninden önce davranıp Gazne'ye gidemedi ve kışı Peşaver bölgesinde geçirdi. Hatta Muhammed'in oğulları kışın sert koşulları sırasında bu bölgeyi yağmaladı. Halk perişan oldu.¹²¹ Nihayet kış sona erdiği vakit Mevdûd, amcası Muhammed'in üzerine yürümeye karar verdi ve ordusuyla yola çıktı. 28 Receb 432/3 Nisan 1041 günü Muhammed başkenti ele geçirmenin gerekli olduğuna karar verdi ve

¹¹⁴ Gerdizî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 147.

¹¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/371-372. Ayrıca bakınız; Müellifi Meçhul, *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*, (Tsh. Melikü's-Şuerâ Behâr), (dijitale aktaran: Merkez-i Tahkikat Rayane-i Kaime-i İsfahan), Kelâle-i Hâver, Tahran, t.y., s. 219; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 61; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 46, Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 10.

¹¹⁶ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, ss. 18-19; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s.78.

¹¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/372; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 12/139; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 110; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârih*, 1/29-30; Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâşî*, s. 276.

¹¹⁸ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 198.

¹¹⁹ Gerdizî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 80; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 110; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârih*, 1/30; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 22; Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâşî*, s. 277.

¹²⁰ Gerdizî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 80; Muhammad Nazım, "Mevdûd", *İA*, MEB Yayınları, Eskişehir, 2001, 8/162; Merçil, *GDT*, ss. 77-78, Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâşî*, s. 277.

¹²¹ Peşaver'in yağmalanmasından sonra buradaki halkın perişan olduğunu söyleyen İbnü'l-Esîr, bir kölenin bir dinara satıldığı gibi bir şarap da bir dinara satılmaktaydı demektedir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/372.

Gazne'ye doğru yola çıktı.¹²²

İki ordu Nangarhar bölgesinde Dinever¹²³ olarak bilinen yerde 2 Şaban 432/7 Nisan 1041'de karşı karşıya geldi. Tüm gün çarpışıldığı halde bir netice elde edilemedi ve ordular geri çekildi. Savaşın bir çıkmaza girdiğini gören Mevdûd komutanlarıyla bir görüşme yaptı. Görüşme sonucunda amcası Muhammed'in yanında savaşan diğer amcası Abdürreşîd'e bir mektup gönderildi. Mektubun içeriği şöyleydi:

“Ben bilirim ki sen bu işten dönemez, benim yanıma gelmezsin fakat eğer sen o yerde kalıp savaşmazsan ben düşmanla kendim savaşıp kendi hakkımı ondan alırım. Eğer böyle yaparsan sana büyük bir minnetim olur. Eğer ben maksadıma ulaşırsam sadece unvan benim olsun, işlerin hepsi, ferman senin olsun. O vakit sen ne buyurursan ben onu yaparım... Sen de bana ve babam Emîr Şehîd'in oğullarına bir kötülük yapmayacağına söz ver.”¹²⁴

Yeğeni Mevdûd'dan gelen bu mektup üzerine Abdürreşîd, ona, yapılacak çarpışmada savaşmayacağını, işin sonunu bekleyeceğini bildirdi. Abdürreşîd'in savaşmayacağını öğrenen Mevdûd, ertesi gün ordusunu düzene soktu, iki ordu arasında savaş tekrar başladı. Önce Muhammed'in ordusunun sağ cenahını kati bir darbeye bozdu. Bu hamleden sonra Muhammed'in ordusunun düzeninin bozulduğunu gören Mevdûd, kendi ordusunun merkezi ve sağ cenahıyla Muhammed'in ordusunun merkezine saldırdı. Mevdûd, 3 Şaban 432/8 Nisan 1041 günü savaşı kati surette kazandı ve amcası Muhammed'i, oğullarını ve Muhammed'e meyleden tüm komutanları esir etti. Savaş sonunda Muhammed dahil ele geçirilen tüm esirlerin öldürülmesi emrini verdi. Esirlerden bazıları oklanarak bazıları da atların arkasına bağlanıp sürüklenerek öldürüldü; tüm esirlerin kafası kesildi. Öldürülenler arasında isyanın başını çeken Süleyman b. Yusuf b. Sebük Tegin, Anuş Tegin, İbn Ali Hîşâvend, Sultan Muhammed ve onun Abdurrahim hariç tüm oğulları bulunmaktaydı. Mevdûd'un amcasının kafasını kestirmesindeki sebep kuşkusuz babası Mes'ûd'un da kafasının kesilerek öldürülmesiydi. Mevdûd, savaşın meydana geldiği yere bir köy ve ribat yaptırdı. Buraya

¹²² Mirhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 143, Merçil, *GDT*, s. 78.

¹²³ Dinever ismi kaynaklarda Dunpur olarak da geçmektedir. Günümüzde Afganistan'ın Celalabad adlı şehridir. *Hudûdü'l Âlem*'in müellifi Dinever için Lamğan'ın karşısında nehrin kıyısında kurulan bir şehir demektir. Horasan'ın önemli ticaret şehirlerinden biridir. Şebânkâreî, savaşın Kabil civarında olduğunu söylemektedir. Nangarhar, Kabil'e yakın olmakla beraber Kabil'in doğusunda farklı bir bölgeydi. Meçhul, *Hudûdü'l Âlem mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, s. 46; Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 301; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 61; Merçil, *GDT*, s. 78.

¹²⁴ Gerdâzi, *Zeynü'l-Ahbâr*, ss. 80-81.

Fetihâbâd¹²⁵ adı verildi. Mevdûd, 23 Şaban 432/28 Nisan 1041 günü başkent Gazne'ye döndü.¹²⁶

Mevdûd dönemini anlatmadan önce amcası Muhammed'i öldürüp sultan olduğu tarihe kadar (Nisan 1041) Selçuklular ile olan mücadelelerine değinmek yerinde olacaktır. Yukarıda zikredildiği üzere 431 yılının sonlarında (Temmuz-Ağustos 1040) Belh'in savunması için önce Altuntaş komutanlığında bin kişilik süvarî birliği gönderildi. Altuntaş, güzergâh üzerinde Selçuklu saldırılarına uğradı ve iki yüz kişilik bir birlikle Belh'e güçlkle gelebildi. Bir şekilde Belh'e varan Altuntaş'a Çağrı Bey'den bir mektup geldi. Çağrı Bey, mektupta Altuntaş'a Gazneli Devleti'nin talihinin döndüğünden, saadet kandilinin söndüğünden bahsetmekte ve kaleyi teslim ettiği takdirde kendisine iyi bir muamelede bulunacağından söz etmektedir.¹²⁷

Altuntaş, mektubu okuyunca elçiyi öldürmek istedi ama yanındakiler buna engel oldu. Yine de elçi çeşitli işkencelere maruz kaldı ve hapsedildi. Elçiye yapılan muameleyi öğrenen Çağrı Bey, ordusunu Belh önlerine çekti. İki ordu arasında çarpışmalar başladı. Bu sırada Muharrem 432/Eylül 1040 tarihinde vezir Ahmed'le birlikte Belh'in savunması görevine mamur edilen şehzade Mevdûd'un öncü kuvvetlerinden iki bin kişi Gazne'den Belh önlerine ulaşmıştı. Mevdûd'un ordusuyla kendisine yardıma geldiğini gören Altuntaş kaleden çıkıp Mevdûd'a yardıma gitti. Mevdûd'un öncü kuvvetleri Çağrı Bey'in ordusu tarafından mağlup edildi.

¹²⁵ Fetihâbâd, 19. yüzyıl gezginlerinden Charles Masson tarafından Afganistan'daki Balabag'ın 6,5 km güneyinde ve Celalabad'dan yaklaşık 20 km uzaklıkta bir yer olarak bahsedilmiştir. Bakınız; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 24.

¹²⁶ Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr* ss. 80-81; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, (Çev. Erkan Göksu), ss. 40-41; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/371, 373; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 10; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 12/139; İbnü'l-Verdî, *Bir Orta Çağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 25; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 61; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmî'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 44; Mirhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, ss. 144-145; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 2/393; Gaffârî, *Tarih-i Cihânârâ*, s. 103; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârih*, 1/30-31; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 110; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 46; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 22; Merçil, *GDT*, s. 78; Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâşî*, s. 279; Demir, "Gazneli Sultanlarının Ölüm Sebepleri", s. 157. Abdurrahim'in öldürülmemesinin sebebi Mes'ûd, Giri Kalesi'nde hapisten Abdurrahim'in ona iyi şekilde davranmış olmasıdır. Cüzcânî, ayrıca şu ifadeleri kullanır; "Sultân Mevdûd bir kez daha babasının intikamını almak istedi. Türk ve Taciklerden babasını öldürenleri ortadan kaldırdı. Bundan dolayı bir nâm ve şöhret kazandı." Cüzcânî'nin burada bahsettiği amcası Muhammed'in tarafına geçen ve babasının ölümünden sorumlu olan askerler olmalıdır. Hasan-ı Yezdî, Mevdûd'un amcası Muhammed ve efradını öldürme tarihini 30 Şaban Perşembe olarak vermektedir. Fakat hem şaban ayı 30 gün sürmemekte hem de bir gün öncesi veya sonrası perşembe gününe denk gelmemektedir. İbnü'l-Verdî, Mevdûd'un Gazne'ye 13 Şaban 432/18 Nisan 1041 tarihinde ulaştığını, Merçil ise Muhammed'in savaştan bir süre sonra öldürüldüğünü söylemektedir. İbn Baba, iki ordu arasındaki savaşın 13 Receb 432/19 Mart 1041 tarihinde meydana geldiğini aktarmaktadır. Olayla ilgili bilgi veren çağdaş yazar Gerdîzî ise savaşla ilgili detaylar verse de maalesef zamanı tayin edecek malumat sunmaz.

¹²⁷ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 9; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 42-43.

Mevdûd, Belh önlerine gelince babasının ölüm haberini öğrendi. Çağrı Bey'le olan mücadelesini bırakıp geri döndü. Mevdûd'un gidişinden sonra Çağrı Bey Belh'i zaptetti. Şehir Selçuklu askerlerince yağmalandı. Altuntaş, Çağrı Bey'den eman diledi. Çağrı Bey, Altuntaş'ı görevinden azletmedi ve onun Belh'te emîr olarak kalmasına müsaade etti.¹²⁸

Herat şehrinin Musa Yabgu'nun saldırılarından korunması için 432 yılının başlarında (Eylül-Ekim 1040) bir birlik gönderildi. Musa Yabgu'nun ordusu ilk etapta Herat'tan uzaklaştırıldı. Daha sonra Mevdûd'un, amcası Muhammed'i öldürüp sultan olması sebebiyle Herat halkı ayaklanıp Selçukluları şehirden uzaklaştırdı ve şehri Mevdûd adına savundular.¹²⁹ Çok kısa bir süre sonra bizzat Musa Yabgu ve yeğeni Ertaş'ın başında bulunduğu 5 bin kişilik orduyla Herat zapt edildi.¹³⁰

1.4. Mevdûd b. Mes'ûd'un Saltanatı (432-440/1041-1048)

Mevdûd b. Mes'ûd, 23 Şaban 432/28 Nisan 1041 günü Gazne'ye vardı ve Gazne tahtına sultan olarak oturdu. Babasının veziri olan Ahmed'i veziri yaptı. Fakat taht kavgaları henüz sonra ermemişti. Şimdi de Multan valisi¹³¹ olan ve Muhammed ile Mevdûd arasında meydana gelen savaşta Multan ve civarının kontrolünü eline geçirmiş olan şehzade Mecdûd, hakkı olan sultanlığı almak için Sultan Mevdûd'un üzerine yürümeye karar verdi. Ordusuyla yola çıktı ve 7 Zilhicce 432/8 Ağustos 1041 tarihinde Lahor'a vardı. Üç gün sonra burada Kurban Bayramı kutlandı. 10 Zilhicce 432/11 Ağustos 1041 günü Mecdûd, sebebi bilinmeyen bir şekilde otağında ölü bulundu. Birkaç gün içinde de Mecdûd'un emîri Ayaz da

¹²⁸ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 9; Mîrhând, *Selçuklular Ravzatu's-Safâ*, ss. 74-75; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme.*, ss. 43-44; Cihan Piyadeoğlu, *Selçukluların Kuruluş Hikayesi Çağrı Bey*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 111-114; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi*, ss. 296-301. Mîrhând, şehrin teslim edildiği sırada Sultan Mes'ûd'un ölüm haberinin Belh'e ulaştığını söylemektedir.

¹²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/369-370, 373.

¹³⁰ Osman Gazi Özgüdenli, "Mûsâ Yabgu", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2019, ek-2/322; Recep Uslu, "Herat", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, 17/216. Uslu, Muînüddîn-i İsfizârî'ye dayanarak Herat'ın kısa bir süre sonra Musa Yabgu'nun elinden çıktığını ve Gaznelilerin hakimiyetine geçtiğini, Selçukluların şehri almak için her yıl seferler düzenlediğini fakat muvaffak olamadıklarını söylemektedir. Ona göre Herat ancak Alparslan zamanında tam anlamıyla zapt olundu. Bu bir yere kadar doğru kabul edilebilir. Çünkü Özgüdenli, 435/1043-44, 439/1047-1048 yıllarında Musa Yabgu adına Herat'ta basılan sikkeler olduğunu aktarır. Elde mevcut olan sikkelerden aradaki yıllarda şehrin tekrardan Gaznelilerin eline geçmiş olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim hem Selçuklu kaynakları hem de Gazneli kaynakları bu devirdeki Horasan'da vuku bulan faaliyetler için muhtasar bilgilerden öteye malumat sunmazlar. Bu yüzden bu durum ayrı bir incelemeye muhtaçtır.

¹³¹ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, ss. 255, 466. "Zilkade ayının üçü (28 Ağustos 1036) cumartesi günü Şehzade Emîr Mecdûd, Lahor'a gitmek üzere Hindistan emirliğine mahsus olan hil'ati giydi. Bu, böyle bir padişahın oğlu olan emirlere verilmeye layık pek mükellef bir hil'at idi."

ölü bulundu.¹³²

Kaynaklar Mecdûd'un ölümü hususunda detay vermemektedir. Şehzade Mecdûd'un otağında ölü bir şekilde bulunması onun bir suikaste kurban gittiği şeklinde yorumlanabilir. Sultan Mevdûd oldukça geniş istihbarat ve casus ağına sahip bir sultandı.¹³³ Casusları sayesinde taht için kendisine en büyük tehdit olan kardeşi Mecdûd'un öldürülmesini emretmiş olması akla en yatkın gelen olasılıktır. Mecdûd'un ölümünden sonra Mevdûd'a isyan edecek biri kalmamıştı. Ayrıca Hindistan topraklarının hâkimiyeti de Mevdûd'a geçmiş oldu.

Tahta oturan Mevdûd'un önünde biri çok acil olmak üzere çözülmesi gereken iki büyük sorun vardı. Bunlar Selçukluların Horasan'ı istilas ve bazı Hint racalarının isyanıydı. Mevdûd'un 8 yılı aşan saltanatının dış siyaseti bu iki yönde ilerledi. Sultan Mevdûd her ne kadar Horasan için Selçuklularla savaşlar yapsa da Çağrı Bey'in kızıyla evlendi.¹³⁴ Bu evliliğin siyasî amaçlı olduğuna şüphe yoktur. O, Selçuklular ile akrabalık bağı kurarak birçok husus amaçlamıştır. Evlilik bağı sayesinde batıdan gelecek bir Selçuklu tehlikesini önlemek veya Selçukluların iç işlerine karışmayı istemek bunlardan birkaçı olmalıdır.

1.4.1. Selçuklularla Mücadeleler

Dandanakan Savaşı'ndan hemen sonra Selçuklular hızlı bir şekilde Horasan'ı ve Hârezm'i ele geçirdi. Mevdûd zamanında Horasan'ın büyük şehirleri tek tek Selçukluların eline geçti. Mevdûd, saltanatı süresince bu toprakları geri almak için çabalasa da muvaffak olamadı. Dandanakan'a giden süreç içerisinde Selçuklular zaten Merv, Nîşâbur, Serahs¹³⁵ ve

¹³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, s. 9/373; Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 145; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, s. 2/394; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 111; Mansel Longworth Dames, "Gazneliler", *İA*, MEB Yayınları, Eskişehir, 2001, 4/745; Nazım, "Mevdûd", 8/162; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, ss. 80-81; Merçil, "Mevdûd b. Mes'ûd-i Gaznevî", 29/431. İbnü'l-Esîr, Mecdûd'un bayramdan sonra dördüncü gün yani 18 Zilhicce/19 Ağustos tarihinde vefat ettiğini söyler. Firişte'nin İngilizce çevirisinde Mecdûd'un zehirlendiği yazmaktadır. Ancak elimdeki Farsça nüshasında bu bilgi yer almamaktadır. Mahomed Kasım Ferishta, *History of the Rise of the Mahomedan Power in India Till The Year A. D. 1612 Vol. 1-6*, (Trans. John Briggs), London, 1829, 1/117.

¹³³ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 62.

¹³⁴ Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, s. 320; Kazvîni, *Lübbü't-Tevârîh*, s. 145; Gaffârî, *Tarih-i Cihânârâ*, s. 103; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 111; Ergin Ayan, *Orta Çağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, ss. 203-204; Sardar Muhammad Jaffar, *Mediaeval India Under Muslim Kings Volume II The Rise and Fall of The Ghaznavids*, The Empire Press, Peshawar, 1940, s. 216. Sultan Mevdûd'un, Çağrı Bey'in kızıyla olan evliliğinden Mes'ûd adlı bir oğlu oldu. Mevdûd'un bu oğlu ileride görüleceği üzere kısa süreliğine sultan olarak Gazne tahtına çıkmıştır.

¹³⁵ Tarihi Serahs kenti günümüzde İran'ın kuzeydoğusu ve Türkmenistan'ın güneybatısında kalmaktadır. Nîşâbur ile Merv arasında bulunan ova üzerine kurulmuş bir şehirdir. İbn Havkal, Serahs için Merv şehrinin yarısı kadar mamur olan, kuru tarımla ekin yapan ve Horasan'la Mâverâünnehir mallarının geçiş noktasında olan bir şehir demektedir. İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, s. 383; Guy Le Strange, *Doğu*

bu büyük şehirlere bağlı olan bölgelere sahip olmuşlardı. Gaznelilere karşı aldıkları bu son galibiyetle artık Horasan'da Selçukluları durduracak bir güç kalmadı. Selçukluların üç lideri Tuğrul Bey, Çağrı Bey ve Musa Yabgu üç farklı yönde fetih hareketleri gerçekleştirdiler. Aralarındaki paylaşımına göre Tuğrul Bey batıyı, Çağrı Bey Horasan'ı ve Musa Yabgu ise güneydeki toprakları ele geçirecekti.¹³⁶

Taht mücadelesi sebebiyle müşkül durumda olan Gazneli bürokrasisi ve ordusu Selçukluların Dandanakan sonrası üç yönde ilerleyen bu fetih hareketlerine ilk etapta bir karşılık veremedi. Burada öncelikle Tuğrul Bey'in batıda Gazneli hutbesi okunan toprakları ele geçirmesi ele alınacak ondan sonra Çağrı Bey ve Musa Yabgu ile olan mücadelelere değinilecektir.

1.4.2. Tuğrul Bey'in Zapt Ettiği Gazneli Toprakları

Tuğrul Bey henüz 433/1041 senesinde Gaznelilere tâbi olan Ziyârîler'in Cürcân¹³⁷ ve Taberistân¹³⁸ şehirlerini zapt etti. O, Cürcân önüne karargahını kurduğu ve şehri kuşattığı vakit, hiçbir yerden yardım gelmeyeceğinin farkında olan şehir halkı eman dileyip, yüz bin dinar vergi vermeyi kabul etti. Ayrıca Cürcân'a bağlı her yer için yıllık elli bin dinar vergi verilecekti. Tuğrul Bey, şehri Gazneli komutanlarından Merdâvic b. Bîşûî'ye teslim etti ve onun hakimiyetinde bıraktı.¹³⁹ Muharrem 433/Eylül 1041 yılına kadar Gazneli tâbiyeti altında olan ve Kâkûyî Hanedanlığı'ndan Alaüddeve (ö. Muharrem 443/Eylül 1041) tarafından yönetilen İsfahan bu tarihten itibaren Tuğrul Bey'in metbûluğunu kabul etti.¹⁴⁰

Hilafetin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya) İslâm Fetihlerinden Timur Zamanına Kadar, (Çev. Adnan Eskikurt, Cengiz Tomar), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 481-482.

¹³⁶ Bu üç liderin Dandanakan Savaşı sonrası faaliyetleri için bakınız; Özgüdenli, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, ss. 91-130; Kütük, *Tuğrul ve Çağrı*, ss. 125-127, 131-133, 209-221; Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, ss. 107-121. Ayrıca İslâm Ansiklopedilerinin Selçuklular, Tuğrul Bey, Çağrı Bey, Musa Yabgu gibi gerekli maddelerine bakılabilir.

¹³⁷ Cürcân şehri Hazar denizinin güneydoğusunda yer almakta olup Orta Çağ coğrafyacıları tarafından bazen Taberistan bazen Horasan bölgesine dahil edilmiştir. İstahrî, Cürcân için toprağı kurak ve az yağmur alan bir yer olarak bahsetmektedir. İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, ss. 193-194; Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 344; Rıza Kurtuluş, "Cürcân", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, 8/131.

¹³⁸ Taberistân, Hazar Denizi'nin güney sahili boyunca ve Elburz Dağ Silsilesinin geçtiği bölgeye verilen addır. Taberistân adı 13. yüzyıldan itibaren kullanımdan kalkmış ve bölgeye daha çok Mâzenderan denilmeye başlanmıştır. Taberistân'ın önemli şehirleri arasında Âmul, Sâriye, Nâtil, Sâlûs, Kelâr, Vime, Lârican, Rûyan, Dâmeğan sayılabilir. Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, ss. 338-344; Strange, *Doğu Hilafetin Memleketleri*, ss. 451-459.

¹³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/379; Özgüdenli, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 92. Gazneliler ile Ziyârîler'in münasebetleri için; Erdoğan Merçil, "Ziyârîler", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, 44/498-499; Esin Küçükkebir, "Gazneliler ile Selçuklular Döneminde Taberistan Bölgesi ve Ziyârîler", *VAKANÜVİS Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 1, 2017, ss. 141-145.

¹⁴⁰ Ahmet Güner, "Kâkûyîler", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, 24/220; Kütük, *Tuğrul ve Çağrı*, s. 133. Beyhakî'de aktarılan bir mektuptan anlaşıldığı üzere Tuğrul Bey ile Alaüddeve'nin oğlu Ferâmuruz, İsfahan

Sultan Mes'ûd'un melîklik zamanını geçirdiği Rey şehri¹⁴¹ de onun ölümünün ardından muhtemelen tâbiyetten çıktı. İbrâhim Yınal tarafından 434/1042 yılında Selçukluların eline geçti.¹⁴²

Çağrı Bey ve Musa Yabgu ile Gazneliler arasındaki mücadeleye geçmeden önce Hârezm¹⁴³ vilayetinin durumuna değinmek yerinde olacaktır. Hârezm bölgesi Sultan Mahmûd zamanında zapt olursa da Mes'ûd zamanında çeşitli isyanlara sahne oldu. Hârezmşâh Altuntaş'ın 423/1032'deki ölümünden sonra oğulları Harun ve İsmail, Selçuklularla ittifak halinde olup Sultan Mes'ûd'a isyan ettiler. Sultan Mes'ûd ve vezir Ahmed, bu isyankarların üstesinden gelmek için Cend¹⁴⁴ hâkimi ve Selçukluların büyük düşmanı Şah Melîk'i görevlendirdiler. Hârezm'i zaptederse kendi adlarına hutbe okutmak şartıyla bölgeyi ona teslim edeceklerine dair teminat verdiler. Şah Melîk, hem Selçuklulara yardım eden Hârezm hâkimi İsmail'i def etmek hem de bölgeye hâkim olmak için Sultan Mes'ûd'dan gelen menşuru kabul etti, ordusuyla Hârezm önüne geldi ve halka şunu bildirdi; “Emir Me'sûd, müminlerin emirinin fermanıyla tayin edilmiş bir emirdir. O bana Hârezm'i vermiştir. Siz bu vilâyeti bana veriniz.”¹⁴⁵

İsmail bu isteğe karşı çıktı ve iki ordu Esîb denilen bölgede 6 Cemaziyelahir 432/11 Şubat 1041 tarihinde karşı karşıya geldiler. 3 gün boyunca çok kanlı bir savaş oldu. Nihayetinde Şah Melîk, İsmail'in ordusuna üstün geldi. Savaş sonrası iki taraf arasında barış için elçiler gidip gelse de Şah Melîk; “Hârezm, müminlerin emirinin halifesinin fermanıyla benimdir” diyordu. İsmail ve maiyeti 22 Receb 432/28 Mart 1041 Hârezm vilayetini Şah Melîk'ten geri alma umudunu yitirerek Selçukluların yanına gitti. Şah Melîk, 14 Şaban

ve Rey üzerinde anlaşmışlardı. Tuğrul oraların yönetimini Ferâmurz'a bırakacaktı. Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 594.

¹⁴¹ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, ss. 68-69; Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 131; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi*, ss. 71-74.

¹⁴² Kütük, *Tuğrul ve Çağrı*, s. 132; Özgüdenli, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 94.

¹⁴³ Harezm, Horasan ve Maverâünnehir gibi bir bölge adıdır. Orta Çağ İslâm coğrafyacılarına göre Harezm'in etrafı çöllerle kuşatılmıştır. Batısında bazı Türk ülkeleri, doğusunda Mâverâünnehir, güneyinde Horasan ve kuzeyinde Ceyhun Nehri'nin uzantısı vardır. Orta Çağ'daki Harezm bölgesinin şehirleri Büyük Gürgeç, Küçük Gürgeç, Kât, Zemahşer, Hezâresb, Dergan, Ferebr, Tâhiriyye, Hive, Erdahuşmisen, Sâferdiz, Nuzvar, Kerderânhaş, Kerder, Karatigîn, Mezmîniyye, Mezdâhkan olarak sıralanabilir. İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, ss. 410-414; İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, ss. 254-255; Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, ss. 367-369.

¹⁴⁴ Cend, kaynaklarda sürekli olarak Huvâre ve Yengikent'le birlikte zikredilmiştir. Cend için İslâm coğrafyacıları kısıtlı bilgiler vermektedir. Seyhun nehrinin yanında kurulmuş olan Cend, Oğuz Yabgusunun kontrolü altında olan ve Yengi Kent'e göre küçük bir şehir olarak bahsedilmektedir. Ebü'l-Fidâ Cend'i Türkistan toprakları arasında zikretmiştir. *Hudûdü'l Âlem*'in müellifi Cend'in Harezm'den 10 menzil uzaklıkta olduğunu kaydetmiştir. İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, s. 443; Müellifi Meçul, *Hudûdü'l Âlem mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, s. 79; Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 374.

¹⁴⁵ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 656.

432/19 Nisan 1041 tarihinde Hârezm tahtına oturdu ve hutbeyi Sultan Mes'ûd adına okuttu.¹⁴⁶

Bu esnada Sultan Mes'ûd ve Muhammed ölmüştü. Mevdûd ise tahta oturmak için Gazne yolundaydı. Görüldüğü üzere Mes'ûd'un ölüm haberi henüz Hârezm'e ulaşmamıştı. Şâh Melîk, Sultan Mes'ûd'dan aldığı menşur gereğince Hârezm'i tekrardan Gazneli Devleti'ne tâbi hale getirdi.¹⁴⁷ Gerçi Beyhakî'de geçen bazı cümlelerden onun sonradan tâbiyetten çıktığı anlaşılmaktadır. Onun, Şâh Melîk için, "gerçi Emîr Mevdûd'un saltanat devrini yazdığım vakit zikredileceği üzere, Şâh Melîk de bu fikre (itaatten ayrılma fikri) kapılmıştı... Şâh Melîk'in Emîr Mahmûd'un devletini elde etmek hevesiyle ne suretle Selçukîlerin eline düşüp nihayet öldüğünü ve onun bütün kadınlarının, evlatlarının mahv ve perişan oluşlarını zikredeceğim"¹⁴⁸ şeklindeki sözleri Şah Melik'in itaatten ayrıldığını düşündürmektedir. Buradan Şâh Melîk'in Hârezm'i ele geçirdiği gün ile öldüğü 434/1043 yılına kadar geçen vakit arasında bir tarihte bağımsızlık denemesinde bulunduğu ve hatta Gazneli topraklarını ele geçirmek istediği sonucunu çıkarmak mümkündür. Fakat eldeki veriler bu hususta bize detaylı bir çıkarım yapma olanağı sunmaz.¹⁴⁹ Ayrıca bu cümlelerden Hârezm'in, Tuğrul Bey ve Çağrı Bey'in 434/1043 yılında yaptığı seferden daha önce tâbiyetten çıktığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁰ Bu durum hakkındaki yetersiz bilgi ve sonrasında Şâh Melîk'in Tuğrul Bey ve Çağrı Bey'den kaçıp Gazneli yardımına sığınması, kanaatimizce Şâh Melîk'in, Sultan Mes'ûd'un ölümünden sonra Gazneli tahtında meydana gelen mücadelelerden ötürü tâbiyetten ayrıldığı ve bölgeyi bağımsız bir hükümdar gibi yönetmeye başladığı şeklinde yorumlanabilir. O, Hârezm vilayetinin zaptı için menşuru Mes'ûd'dan aldığını ve onun ölümüyle birlikte Gaznelilere bağlı kalmasını gerektirecek bir durumun ortada kalmadığına hükmettiği düşünülebilir. Nihayetinde Tuğrul Bey ve Çağrı Bey'in Şâh Melîk'i yenmesi sebebiyle Şâh Melîk bu kadim düşmanına karşı eski dostu Gaznelilere sığınmayı tercih etmesi olasıdır. Mevdûd'un Şâh Melîk'in bu tutumuna karşı ne gibi bir cevap verdiği malum değildir. Ancak Şâh Melîk'in yenilmesiyle birlikte Gazneliler için Hârezm'e tekrardan hâkim olmanın yolu kalmamıştır.

¹⁴⁶ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, ss. 654-657

¹⁴⁷ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 657.

¹⁴⁸ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, ss. 655,657-658.

¹⁴⁹ İbnü'l-Esîr, Beyhakî'de geçen bu bilginin tam tersini söyler. O, Şâh Melîk'in, Mevdûd'a itaat ettiğini, onunla dost olduğunu ve birbirlerine bağlı olduklarını zikreder. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/386.

¹⁵⁰ Bu seferin detayları için bakınız; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/385-387; Mîrhând, *Selçuklular Ravzatu's-Safâ*, ss. 75-76; Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, ss. 114-116; Kütük, *Tuğrul ve Çağrı*, ss. 215-216.

1.4.3. Sultan Mevdûd'un Çağrı Bey ve Musa Yabgu'yla Mücadelesi

Dandanakan Savaşı'ndan üç ay sonra Çağrı Bey, Belh önlerinde göründü ve şehri şehzade Mevdûd'un çabalarına rağmen zaptetti. Bu tarihlerde Musa Yabgu'nun ordusu da Herat önlerinde belirmişti. Şehir ilk etapta dirense de Belh ile aynı kaderi paylaştı. Belh'in ele geçirilmesinden sonra Çağrı Bey, Gazneli toprakları olan Toharistan'ın¹⁵¹ diğer önemli şehirlerini tek tek zaptetmeye başladı. Bunlar Cüzcân,¹⁵² Bâdgis,¹⁵³ Garazbac¹⁵⁴ ve Huttalân¹⁵⁵ idi.¹⁵⁶ Mezkûr kale ve şehirlerin ele geçiriliş zamanlarına dair detaylar olmasa da en azından Garazbac'ın ele geçirilmesi hakkında biraz malumat vardır. Rivayete göre bu kalenin beyi Çağrı Bey'in ordusunun karşısına çıkmış fakat mağlup olmuş, Çağrı Bey'e üstün gelemeyeceğini anlayınca kaleye sığınmıştır. Çağrı Bey, kaleyi ele geçirmek için bir savaşa girmemiş, kaleyi kuşatıp kale hâkiminin teslim olmasını beklemiştir. Nihayetinde Çağrı'nın beklediği olmuş, kale hâkimi eman dilemiş ve teslim olmuştur. Bu beyin Çağrı Bey'e bin at ve kabzası yakuttan yapılmış bir bıçak vermiştir.¹⁵⁷ Çağrı Bey'e verilen hediyenin Garazbac

¹⁵¹ Toharistan'ın ayrı bir bölge olup olmadığı İslâm coğrafyacıları arasında tartışmalıdır. İbn Havkal Toharistan'ı Belh'e bağlı yerlerden saymakta ve o Belh'i Horasan şehirlerinden biri olarak zikretmektedir. İstahrî eserinde Toharistan'ı anlatırken Belh'ten ayırdığını fakat bir olması gerektiğini söylemekte ve Toharistan'ı Horasan içinde anlatmaktadır. *Hudûdü'l Âlem*'in müellifi Toharistan'ı Horasan bölgesindeki şehirler arasında saymaktadır. İbn Hurdâzbih, Toharistan'ın idarî bölgelerinin verdiği haraçları sayarken çok fazla şehir ve kasaba ismi saymaktadır. Toharistan'ın önemli şehirleri olarak Tâlekân, Tirmiz, Sagâniyan, Huttalân, Vervâliz, Simincan, Bağlan, Âharûn, Sekelkend, Şuknân, Kunduz, Râven, Faryab, Vahş, Kubadiyan, Şuman, Vakhan, Bamyan, Enderâb, Hulm, Cüzcân, Ârhen, Hâst, Sekimeşt, Saray-ı Âsım, Garcistan, Güzganen zikredilebilir. İbn Hurdâzbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, ss. 41-42; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, ss. 384-386; Müellifi Meçhul, *Hudûdü'l Âlem mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, s. 64; İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, s. 222; Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, ss. 364-365; Yılmaz, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Toharistan*, s. 30.

¹⁵² Cüzcân, Belh'in batısında ve Murgab ile Ceyhun Nehirleri arasında yer almaktaydı. İbn Havkal ve Ebü'l-Fidâ, Cüzcân'ı Horasan şehirlerinden sayarken İbn Hurdâzbih ve Tahsin Yazıcı Cüzcân'ın Toharistan'a bağlı olduğunu söylemektedir. İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, s. 370; İbn Hurdâzbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, s. 41; Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 348; Tahsin Yazıcı, "Cüzcân", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, 8/96.

¹⁵³ Bâdgis veya Bâzeğis, Herat civarlarında küçük beldelerden meydana gelen bir yerleşim yeri olarak anlatılmaktadır. İstahrî ve İbn Havkal, Bâdgis'i oluşturan beldeler için Cebelü'l-Fidda, Kûh/Kûfâ, Kûgânâbâz/Kûgnâbad, Büst, Câzevî/Câdu, Kâberûn/Kabun, Kâluvûn/Kâlvun ve Dihistân isimlerini vermektedir. 13. yüzyılda Moğol istilalarında sonra bölge harabe hale gelmiştir. İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, s. 232; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, s. 379; Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 355; Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, ss. 500-503.

¹⁵⁴ Garazbac, Mütercim Lügal'in görüşüne göre Bâdgis bölgesinde yer alan bir yer olabilir. Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, s. 18. Ulaşabildiğimiz kaynaklarda bu isimle (قرازباج) bir yer tespit edemedik. Akla gelen en yakın ihtimal Bâdgis'e bağlı yerlerden biri olan Kûgânâbâz'ın yanlış yazılmış bir şekli olabileceği yönündedir. *Hudûdü'l Âlem*'in müellifi Bâdgis'in 300 köyü olduğunu söylemektedir. Garazbac belki de bu köylerden biridir. Meçhul, *Hudûdü'l Âlem mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, s. 59.

¹⁵⁵ Huttalan, Tirmiz'in doğusunda, Ceyhun'un kuzeyinde Panj ve Vahş Nehri arasında yer almaktadır. Orta Çağda Huttalan'a bağlı bazı önemli şehirler ise; Münk, Bink, Vahş, Bedehşan, Merend, Andicârâg, Helâverd, Lâvekend, Kârbenk, Temliyât, İskendere, Fârger, Hulbuk'tur. Detaylar için bakınız; Yılmaz, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Toharistan*, ss. 41-45.

¹⁵⁶ Ali Sevim, "Çağrı Bey", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, 8/185.

¹⁵⁷ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, s. 18; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, ss. 59-60.

beyinin vergiye bağlandığı şeklinde yorumlanabileceği gibi kendini affettirmek için verdiği hediyeler de olabilir.

Çağrı Bey, bu sırada Tuğrul Bey ile Hârezm seferi için bölgeden ayrılmıştı. Sultan Mevdûd, Toharistan şehirlerinin tek tek ele geçirilmesine tepkisiz kalmadı. Çağrı Bey'in bölgeden ayrılmasının ardından, 434/1043 yılında Hâcib Ertegin komutasında bir orduyu Toharistan'a gönderdi. Çağrı Bey, bölgenin kontrolü için yerine genç yaştaki oğlu Alparslan'ı bıraktı. Ertegin, henüz genç ve tecrübesiz olan Alparslan'ı mağlup etti. Alparslan'ın ordusu dağıldı. Hâcib Ertegin, Alparslan'ı mağlup ettikten sonra Belh üzerine yürüdü. Çağrı Bey'in ve ordusunun bir kısmının bulunmaması Gazneliler için bulunmaz bir fırsattı. Belh önlerinde Ertegin, şehri almak için yeterli gücü olmadığına farkına vardı ve Sultan Mevdûd'dan yardım istedi. Sultan'dan istediği yardımı alamayan Ertegin, Gazne'ye döndü. Mevdûd, Belh'i ele geçiremeyen Hâcib Ertegin'in öldürülmesini emretti.¹⁵⁸

Bu sırada Musa Yabgu Herat ve Sistan üzerine seferler yapmakta, Gaznelilerin güney batı sınırlarına taarruzda bulunmaktaydı. 1 Rebûlevvel 432/9 Kasım 1040'da Sistan Selçuklular tarafından zapt edilmişti. Önceden Sultan Mes'ûd'a tâbi olan Sistan emîri Ebu'l-Fazl artık Selçuklulara tâbiydi. *Tarih-i Sistan*'a göre Mevdûd, sultan olduktan sonra Gazneli emîrlerden Ebû Sa'd Cimertî, Ebû Ömer b. Ebû Leys ve Gimâs el-Hâcib komutasında bir orduyu Sistan'a gönderdi. Şehrin hâkimi Ebu'l-Fazl, gelen Gazneli ordusunu karşılamak için şehirden ayrıldı. İki ordu arasında vuku bulan savaşta Gimâs önderliğindeki Gazneli ordusu mağlup oldu ve dağılmış ordusuyla birlikte Receb 433/Şubat 1042'den önce Gazne'ye döndü.¹⁵⁹

Gimâs'ın mağlubiyeti Sultan Mevdûd'a ulaştığında o, Sistan'ı ele geçirmek için farklı yollar düşündü. Şehrin ileri gelenlerine gizlice mektuplar yollayarak şehirde bir isyan çıkarmalarını planladı. Ebu'l-Fazl, bu mektuplardan haberdar olunca 13 Cemaziyelahir 433/7 Şubat 1042 tarihinde içlerinde Kadı Ebû Sa'îd Muhammed b. Abdullah, İmam Fahir'in oğulları Abdülhamid ve Abdüsselâm, Emîr Kenek ve Emîr Ahmed-i Kutvâl'in olduğu bir grubu yakalayıp kaleye hapsetti. Sultan'ın bu planı da işe yaramayınca Mevdûd'un iki bini süvarî olmak üzere on iki bin kişilik ordusu Sistan önlerinde belirdi. Orduya Tuğrul Bozan liderlik etmekteydi.¹⁶⁰ Ayrıca Sultan'ın ordusunda Ebû Sa'd Cimertî, Ebû Ömer b. Ebû

¹⁵⁸ Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 112.

¹⁵⁹ Müellifi Meçhul, *Târîh-i Sistan*, s. 319; Vural Öntürk, "Gaznelilerde Bir Şehzâde Düşmanı: Hâcibü'l-Hüccâb Tuğrul Bozan" *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 36, 2017, s. 353.

¹⁶⁰ Öntürk, "Gaznelilerde Bir Şehzâde Düşmanı", s. 353.

Leys'le beraber isyankâr Ahmed b. Tahir'in kardeşi, Ebû Mansur ve Ebû Hatem isimli emîrlere bulunmaktaydı. Ebu'l-Fazl üzerine gelen Sultan Mevdûd'un ordusunu karşılamak için şehirden ayrıldı. Meydana gelen savaşta Ebu'l-Fazl yenildi ve şehrin hisarına sığındı. Bu sırada Tuğrul Bozan ve maiyetindekiler şehre girdiler.

Meçhul müellife göre Gazneli askerleri Sistan'ı yağmalamış, “dârû'l-küfr'de bile yapılmayacak şeyler” yapmıştır.¹⁶¹ Ebu'l-Fazl, sığındığı hisarda Tuğrul Bozan'ın sayıca üstün ordusuna karşı dört ay direnmeyi başardı. Bu sırada Ertaş'a mektup yazdı. Ertaş mektubu aldığı anda Maverâünnehir'de idi. Ebu'l-Fazl'ın bu kadar direnebilmesinin sebebi muhtemelen Ertaş'ın ona yardıma geleceğine olan inancı ve yakalandığı an Sultan Mevdûd tarafından öldürülecek olma korkusuydu.

Ertaş, Zilkade 433/Temmuz 1042'de Sistan'a vardı. Ebu'l-Fazl, Ertaş'ın geldiğini görünce sığındığı hisardan dışarı çıktı. Dört ay gibi uzun süren kuşatmanın ardından iki ordu arasında sıkışan Tuğrul Bozan mecburen çekilmek zorunda kaldı. Çekilme sırasında çatışmalar meydana geldi. Gazne ordusu büyük zaiyat verdi ve hatta dağıldı. Mevdûd'un emirlerinden Gimâs, Ebû Sa'd Cimertî ve adı zikredilmeyen bazı kişiler Ebu'l-Fazl tarafından yakalandı ve idam edildi. Ertaş ise Gazne ordusunu takip etmekteydi. O, Büst'e kadar Tuğrul Bozan'ı takip etti ancak daha fazla ileri gitmedi ve Rebûlevvel 434/Ekim-Kasım 1042'de Büst Kalesi'ni yağmalayıp geri döndü.¹⁶²

Mevdûd'un yenilgisinden sonra Musa Yabgu Sistan'a geldi. Şehirdeki asayiş kontrol altına alıp, işlerini hallettikten sonra Horasan'a dönmek için şehirden ayrıldı. Onunla beraber Ebu'l-Fazl'ın emîrlere olan Ebû Nasr da Horasan'a gitti. Ebû Nasr, Horasan'da bir hanım ile evlendi ve tekrardan Sistan'a dönmek için yola çıktı. Bu sırada Mevdûd'un hâciplerinden olan Tuğrul Bozan, Sistan'da meydana gelen olayları yakından takip etmekteydi. Ebû Nasr'ın geri dönüş yolculuğunda beraberindeki 2 bin süvarî ile Hindkanan Vadisi'nde Ebû Nasr'ı esir aldı. Tuğrul Bozan, Cemaziyelahir 434/Ocak-Şubat 1043 ayında yanında Ebû Nasr olduğu halde ordusunu Sistan önlerine çekti. Selçuklu desteğinden yoksun olan Ebu'l-Fazl, Tuğrul Bozan'ın ordusuyla geldiğini görünce hisara sığındı. Tuğrul Bozan, şehirde yağmalar yaptı ve birçok kişiyi öldürdü. Tuğrul Bozan, hisara sığınan Ebu'l-Fazl'ın yanına geldi ve onunla barış

¹⁶¹ Müellifi Meçhul, *Târîh-i Sistan*, s. 319.

¹⁶² Müellifi Meçhul, *Târîh-i Sistan*, ss. 319-320; Öntürk, “Gaznelilerde Bir Şehzâde Düşmanı”, s. 353. Büst, Gaznelilerin elinde olan bir yer olsa da zaman zaman Selçuklu taarruzlarına maruz kalıyordu.

anlaşması yaptı. Daha sonra Ebû Nasr'ı da beraberinde Gazne'ye götürdü ve onu hapsetti.¹⁶³

Ebu'l-Fazl'ın barış anlaşmasını kabul etmesi alacağı en mantıklı karardı. Çünkü o, Ahmed b. Tahir'in isyanında da görüldüğü üzere askerî gücü fazla olan biri değildi. Ayrıca komutanlarından Ebû Nasr da Tuğrul Bozan tarafından yakalanmıştı. 436/1044-1045 senesinde Tuğrul Bozan tekrar Sistan dolaylarına geldi. Muhtemelen Tuğrul Bozan, 434/1043'de Sistan'ı zaptettikten sonra buradaki bazı kişiler Selçuklular lehinde isyan bayrağı açmıştır. Tuğrul Bozan, önce Büst'e gitmiş ve orada asayişi sağladıktan sonra Sistan'a gelmiş, isyan edenleri yakalayıp Gazne'ye dönmüştür.¹⁶⁴ Tuğrul Bozan'ın bu seferiyle Sistan bir süreliğine tekrardan Gaznelilerin eline geçmiştir. Fakat iki yıl sonra Ertaş'ın Gazne üzerine yürüyüp mağlup olduktan sonra Sistan'a dönmesi bu şehrin tekrardan Selçukluların hâkimiyetine geçtiğine kanıttır. Mevdûd'un ölümü ve sonrasında Sistan, Gazneliler ve Selçuklular arasında hudut kavgasının yaşandığı bir şehir olarak var olmaya devam etmiştir.

Kaynaklarda Çağrı Bey'in yukarıda zikredilen seri fetih hareketlerinden sonra hastalandığı zikredilmektedir. Hüseyin'e göre sarılık hastalığından mustarip olan Çağrı Bey,¹⁶⁵ iyileşene kadar hâkim olduğu bölgelerde işlerini oğlu Alparslan'a bıraktı. Sultan Mevdûd, Çağrı Bey'in Horasan'daki faaliyetlerini yakından takip etmekteydi.¹⁶⁶ Çağrı Bey'in hastalanması Mevdûd'un tam da beklediği şeydi. O, hastalık haberini aldığı vakit ata topraklarının geri alınması gerektiğine karar verdikten sonra büyük bir ordu hazırlattı ve Gazne'den Belh önlerine vardı. Mevdûd, şehri kuşatmadı. Herhalde o, Horasan'ı geri almak için önemli bir üs olan Belh'in harap olmasını istemiyordu.¹⁶⁷

Kaynaklara göre Alparslan'ın ordusu Mevdûd'a göre sayıca daha azdı. Bu iki ordu arasında Belh civarında meydana gelen savaşta Mevdûd ve ordusu mağlup oldu. Ayrıca

¹⁶³ Müellifi Meçhul, *Târih-i Sistan*, ss. 320-321. Ayrıca Sistan olayları için bakınız; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, ss. 28-29; Öntürk, "Gaznelilerde Bir Şehzâde Düşmanı", s. 353.

¹⁶⁴ Bedâünî, *Müntehâbü't-Tevârih*, 1/32; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 112.

¹⁶⁵ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîye*, s. 18.

¹⁶⁶ Şebânkârî ve Keykâvus'un eserlerinde Sultan Mevdûd'un istihbarat ağının çok geniş olduğuna dair iki örnek vardır. Onlardan hareketle Mevdûd'un, Çağrı Bey'in Horasan'da attığı her adımdan haberdar olduğunu çıkarmak mümkündür. Keykâvus b. İskender, *Kâbusnâme*, (Çev. Sevâl Günbal Bozkurt), Kapı Yayınları, İstanbul, 2020, s. 237; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 62. Gazneli Devleti'nin istihbarat ve casusluk ağının Sebük Tegin zamanından itibaren oluşturulduğu ve Sultan Mahmûd'la birlikte nizama koyularak bir devlet politikası haline geldiği anlaşılmaktadır. Dönemin çağdaşı Nizamülmülk eserinde Gazneli Devleti'nin istihbarat ağını eserinde övmüş ve detaylarıyla bahsetmiştir. Detaylar için; Mehmet Şimşir, "Nizamülmülk'ün Siyasetnamesi ve İstihbarata Yönelik İlke ve Yöntemleri", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 17, S. 28, 2015, s. 73-76; Kemal Demir, "Gaznelilerde Casusluk Faaliyetleri", *MESOS Disiplinlerarası Orta Çağ Çalışmaları Dergisi* C. 4, S. 4, 2022, ss. 14-26.

¹⁶⁷ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 26.

Alparslan, Gazneli ordusundan bin kişiyi esir aldı ve birçok ganimet ele geçirdi. Alparslan'ın bu başarısından ötürü Çağrı Bey, oğluna Belh, Tirmiz, Vahş,¹⁶⁸ Velvâlic,¹⁶⁹ Kubâdiyân¹⁷⁰ ve Toharistan'ın diğer şehirlerinin emîrliğini verdi.¹⁷¹ Tirmiz gibi bazı yerler henüz ele geçirilmemişti. Buradan anlaşılan o ki, Çağrı Bey, oğluna bu bölgeleri ele geçirme görevini vermiş oluyordu.

Bu yılda (Safer 435/Eylül 1043) Çağrı Bey'in askerleri Germsir¹⁷² ve Kandehar¹⁷³ şehirlerini yağmaladı. Bu sırada Çağrı Bey'e karşı Belh önlerine ilerleyen Mevdûd, mezkûr şehirleri yağmalayan Selçuklu askerleri için bir birlik gönderdi. Büst civarında meydana gelen bu savaşta Mevdûd'un askerleri galip geldi ve Selçuklulardan birçoğu öldürüldü ve esir edildi. Sultan Mevdûd'un önce Sistan daha sonra ise Belh önlerinde mağlup edilmesinden sonra Çağrı Bey, Gazneliler için mühim bir şehir olan Tirmiz'i ele geçirmeye karar verdi. Burası Gazneliler açısından Ceyhun'un diğer tarafında kalan, Karahanlılar ile hududu oluşturan ve onlarla bağlantıda kalmalarını sağlayan mühim bir sınır şehriydi.¹⁷⁴

Çağrı Bey iyileştikten sonra oğlu Alparslan ile Tirmiz'e gitti ve şehri kuşatma altına

¹⁶⁸ Vahş, Huttalan'ın kuzeyinde olan yerleşim yerlerinden biridir. Bazı kaynaklar Vahş'ı Huttalan'a bağlı olarak zikrederler. Bazılarıysa Huttalan'la Vahş'ın bir bölge olduğunu kaydetmişlerdir. Ceyhun'un kollarından biri olan Vahş Nehri de buradan geçmektedir. Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 384; Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, ss. 524-531; Yılmaz, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Toharistan*, ss. 52-53.

¹⁶⁹ Velvâlic, Günümüzde Afganistan'ın kuzeyine tekabül eden, Belh'in batısında bulunan Orta Çağ'ın büyük şehirlerinden biridir. Clifford Edmund Bosworth, "Walwalidj", *EP*, Brill, Leiden, 2002, 11/133-134.

¹⁷⁰ Kubâdiyan bölgesi, Vahş ve Kâfirnihan bölgeleri arasındadır. Bölgenin merkezi de Kubâdiyan adını taşır ve Tirmiz'den iki günlük mesafededir. Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 60, d.n. 79.

¹⁷¹ İbnü'l-Adîm, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi, Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)*, (Çev. Ali Sevim), TTK Basımevi, Ankara, 1982, ss. 20-21; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/395; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 18; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmî'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 86; Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 146; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 60; Bedâünî, *Müntehabü't-Tevârih*, s. 1/31; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 26. İbnü'l-Adîm, bu savaşı 451/1059-1060 tarihinde vererek kronolojik bir hata yapmış olsa da savaş hakkında verdiği detayların diğer kaynaklarla örtüşmesi açısından naklettiği bilgileri doğru kılmaktadır. Hasan-ı Yezdî, Çağrı Bey'in Alparslan'a bu yerlerin yönetimini vermesinin Alparslan'ın Gazneli Sultanı Ferruhzâd'ı mağlup etmesinden sonra olduğunu söyler.

¹⁷² Germsir, Hilmend Nehri'nin Büst ve Zerenc arasında kalan kısımlar için söylenmektedir. Bölgenin aşırı sıcak olmasından dolayı bu isimle anılmıştır. Sistan'dan Belücistan'a giden ticaret yolunun bu güzergâh üzerinden geçtiğini yazılmıştır. İbn Havkal bölgenin çok sıcak olduğunu ve kar yağmadığını yazmıştır. İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, s. 361; Vasily Vladimiroviç Barthold, *İran Tarihi Coğrafyası*, (Çev. Ömer Alkaç), Selenge Yayınları, İstanbul, 2022, ss. 86-88.

¹⁷³ Kandehâr, İslâm coğrafyacıları tarafından sıklıkla Sind bölgesinde olduğu kaydedilirken Ebü'l-Fidâ bu şehri Hint toprakları arasında zikretmiştir. İbn Battûta, Kandehâr'ın Gazne'den 3 gün uzaklıkta ve sıcak bir şehir olduğunu söylemektedir. Strange şehrin XIII. yüzyılda Moğollar ve sonrasında Timûr'un orduları tarafından harap edildiğini söylemektedir. Fakat İbn Battûta, Kandehâr'ın büyük ve zengin bir şehir olduğundan bahsetmektedir. İbn Hurdâzbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, s.55; Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *et-Tenbih ve'l-İşrâf Dünya Coğrafyası ve Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2020, ss. 66, 77; Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 287; İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, s. 1/576; Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, ss. 426-427.

¹⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/395; Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 146; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 112.

aldı. Şehrin hâkimi Beyhakî'ye¹⁷⁵ Gazneli Sultan'ından ümidini kesmesini bildiren bir mektup gönderdi. Beyhakî, Gazne'den kendisine bir yardım gelmeyeceğinin farkındaydı. Bu yüzden hiçbir direniş göstermeden şehri Selçuklulara teslim etti. Bütün mal varlığını Çağrı Bey'in veziri Ebû Ali b. Şadan'a bıraktı ve Gazne'ye gitmek üzere Tirmiz'den ayrıldı.¹⁷⁶

Daha önce Sistan önlerinde Sultan Mevdûd'un ordusunu mağlup eden Ertaş, Sultan'ın Belh'te Çağrı Bey ve Alparslan'ın güçlerine karşı yenilmiş olmasından cesaret aldı ve ordusuyla 437/1046 yılında Gazne'ye yürümeye karar verdi. Sultan, Ertaş'ın Gazne üzerine geldiği haberini almış ve onu pusuya düşürmek için Tuğrul Bozan komutanlığında bir orduyu yola çıkarmıştı. Ertaş, ordusuyla birlikte ilerlerken Tuğrul Bozan tarafından yolu kesildi ve kati bir yenilgiye uğradı. Tuğrul Bozan, Selçuklulardan birçok kişiyi öldürdü. Selçukluların peşini bırakmayan Tuğrul Bozan, Kandehar'da mevkilenen Selçuklular üzerine de bir baskın yaptı ve onlardan esir alıp Gazne'ye döndü.¹⁷⁷ Bu sırada Ertaş, mağlup bir şekilde Sistan'a geldi. Muhtemelen Ertaş, Gazne üzerine yürümeden hemen önce Sistan'ı tekrar zaptetmişti. Çünkü onun mağlup olduktan sonra Sistan Şaristanı'na bir sene sonra da Musa Yabgu ile Sistan'a gelmesi bu şehre Selçukluların tekrardan hâkim olduğunu göstermektedir.¹⁷⁸ Buradan Sistan'ın en azından bu tarihten Mevdûd'un ölümüne kadar Selçukluların elinde kaldığı anlaşılmaktadır.

438/1047 yılında Sultan Mevdûd, Selçuklu komutanlarından Behrâm Niyal'in(?) üzerine Hâcib-i Bozorg Bay Tegin komutasında bir ordu gönderdi. Büst civarlarında meydana gelen savaşta Behrâm'ın ordusu mağlup oldu.¹⁷⁹

Sistan hâkimi Ebu'l-Fazl, 22 Receb 439/12 Ocak 1048 tarihinde esir ettiği bazı Gazneli devlet adamlarını serbest bıraktı.¹⁸⁰ Tuğrul Bozan tarafından esir alınan Ebû Nasr, Çağrı Bey tarafından esir edilen Gazneli veziri Ahmed b. Hasan Meymendî'nin oğlu Hâce Sa'îd ile esir takası yapıldı.¹⁸¹

¹⁷⁵ Bu kişinin Tarih-i Beyhakî'nin müellifi olan kişi olabileceğine dair görüşler vardır. İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler)*, s. 21; Kütük, *Tuğrul ve Çağrı*, s. 216. Barthold, bu kişinin Belh'in de kumandanı olan Emîrek Beyhakî olduğunu söyler. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz.: Hakkı Dursun Yıldız), Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s. 319.

¹⁷⁶ Ebu'l-Hasan Ali b. Zeyd Beyhakî b. Funduk, *Târîh-i Beyhâk*, (Tsh. Ahmed Behmenyar), Tahran, 1317, s. 120; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, s. 19; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, ss. 10-11.

¹⁷⁷ Müellifi Meçhul, *Târîh-i Sistan*, s. 321; Nizâmeddin Ahmed, *The Tabaqat-ı-Akbarî*, 1/29; Firişte, *Tarih-i Firişte*, ss. 112-113. Nizâmeddin Ahmed, Tuğrul'un Gernsir'e gittiğini söyler.

¹⁷⁸ Müellifi Meçhul, *Târîh-i Sistan*, s. 321.

¹⁷⁹ Nizâmeddin Ahmed, *The Tabaqat-ı-Akbarî*, s. 1/29; Firişte, *Tarih-i Firişte* s. 113.

¹⁸⁰ Müellifi Meçhul, *Târîh-i Sistan*, s. 321.

¹⁸¹ Müellifi Meçhul, *Târîh-i Sistan*, s. 322.

1.4.4. Hindistan Seferleri

Sultan Mevdûd döneminde Hindistan topraklarına ikisi hariç tarihi belli olmayan birkaç sefer yapıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki henüz tahta yeni çıktığı sırada Multan'daki Karmatîlerin isyanını bastırmak için düzenlenen bir sefer idi. Sultan Mes'ûd'un ölümünün ardından Multan'daki Karmatîlerin bir takım isyanlar çıkardığı, isyanları bastırmak için Mevdûd'un bölgeye ordu gönderdiği Fahr-i Müdebber'in Âdâbü'l-ḥarb ve'ş-Şecâ'a adlı eserinde detaylıca bahsedilmektedir. Karmatîlerin isyanı Mevdûd'un ölümünden sonra olmalıdır. Çünkü Multan, şehzade Mevdûd'un hükmü altındaydı. Onlar isyan ettikleri vakit Multan Kalesi'ni tamir edip güçlendirdiler. Sultan Mevdûd, Karmatîlerin isyanını bastırmak için Hâcib-i Bozorg Ahmed b. Muhammed'i ordu komutanı, Fâkih Salihî'yi de Lahor valisi olarak görevlendirdi. Fâkih Salih de kendisine Ebû Bekir b. Bû Sâlih'i vali yardımcısı olarak seçti.¹⁸²

Mezkûr kişiler Lahor ordusuyla birlikte Vayve (وايوه)¹⁸³ Kalesi önüne geldiler. Karmatîlerin lideri ise Şeyh olarak zikrettikleri Davud'un oğlu idi. Mevdûd'un ordusunun kendi üzerlerine geldikleri haberini alınca Karmatîler bölgeden kaçtı ve kale kuşatma altına alındı. Kale hâkimi ve askerler bir süre direniş gösterecekler de Karmatîlerden kendilerine bir yardım gelmeyeceğini anladıklarında eman dileyip teslim oldular. Multan valiliği Muhammed Gâlimi'ye verildi. O, hutbeyi tekrardan Halife ve Sultan adına okutmaya başladı. Bölgede asayiş sağlandıktan sonra Gazne'ye dönüş kararı verildi. Dönüş yolunda bazı yerler yağmalandı.¹⁸⁴

Multan'a isyan bastırmak için yapılan bu seferin tarihi belirli olmasa da Fahr-i Müdebber yukarıda zikredilen olayla bağlantılı olarak bir Hint seferi anlatmaktadır.¹⁸⁵ Fahr-i Müdebber'in verdiği bu bilgiler İbnü'l-Esîr ve Mîrhând'ın eserlerinde anlatılan bir Hint seferi ile örtüşmektedir.¹⁸⁶ Bu bilgilerden hareketle Multan'daki isyanın bastırılmasının Mevdûd'un ölümü (10 Zilhicce 432/11 Ağustos 1041) ile 435/1043-1044 arasında bir tarihte olduğu söylenebilir.

Zamanı bilinen ilk Hint seferi 435/1043 yılında meydana geldi. Gazne'deki taht değişikliğini ve onların Selçuklular ile mücadelelerini fırsat bilen bir Raca Mahipal¹⁸⁷ dört ay

¹⁸² Iqbal M. Shafi, "Fresh Light On The Ghaznavids", *İslâmic Culture*, S. 12, 1938, s. 213.

¹⁸³ Bu bölgeyle ilgili ulaşabildiğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

¹⁸⁴ Shafi, "Fresh Light On The Ghaznavids", ss. 213-214.

¹⁸⁵ Shafi, "Fresh Light On The Ghaznavids", s. 214.

¹⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, ss. 9/395-396, Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, ss. 146-147,

¹⁸⁷ Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 111; Shafi, "Fresh Light On The Ghaznavids", s. 214; Jaffar, *Mediaeval India Under Muslim Kings*, 2/216; Abdur Rehman, "The Last Two Dynasties of The Shasis (An Analysis of Their

içinde sırasıyla Hansi¹⁸⁸ ve Taneshar¹⁸⁹ kalelerini zapt etti. Muhtemelen Raca Mahipal'ın Sultan Mevdûd'un Selçuklulara karşı aldığı iki yenilgiden ve ordularının bitkin olduğundan haberi vardı.¹⁹⁰ Mahipal, Nagarkot Kalesi üzerine yürüdü ve orayı 4 ay boyunca kuşattı. Nagarkot Kalesi, Lahor'dan beklenen yardım gelmeyince 4'üncü ayın sonunda mecburen teslim oldu.¹⁹¹

Bu başarı başka racalarda da Gaznelilere karşı bir sefer yapma arzusu uyandırdı. Raca Mahipal ile üç raca ittifak kurdu ve Lahor'u zapt etmek için yola çıktılar. Anlaşıldığı kadarıyla bu birleşik ordunun asker sayısı beklenilenden çok fazlaydı. Esterâbâdi, onların 10.000 süvarî ve sayısız piyadeden oluştuğunu söylemektedir. Lahor kuşatıldığında acil olarak Gazne'den yardım istendi. Şehir yedi ay boyunca kuşatma altında kaldı. İttifak ordusu şehrin surlarını aşsa da şehir içinde çatışmalar devam etti.¹⁹²

Sultan Mevdûd, bu sırada Belh'e Çağrı Bey'in üzerine gitmişti. Bu yüzden hemen Lahor'a bir ordu gönderme imkânı bulamadı. Şehrin yedi ay boyunca kuşatma altında kalması da bunu kanıtlar niteliktedir. Nihayetinde Lahor'un durumuna kayıtsız kalmayan Mevdûd, Gazne'ye döndüğü vakit Lahor valisi Fakih komutasında bir orduyu Gazne'den yola çıkardı. Ordunun sağ cenahını Ebû Bekir b. Bû Salih, sol cenahını Bû'l-Hasan Cerrah ve merkezini ise vâli Fakih yönetmekteydi.¹⁹³

Bu sırada birleşik ordu arasında ihtilaflar meydana geldi. Racalardan biri ittifaktan

History, Archaology, Coinage and Palaeography), Degree of Doctor, Australian National University, Canberra, 1976, ss. 329-330; K.N. Seth, *The Growth Of The Paramara Power in Malwa*, Progress Publishers, Bhopal, 1978, s. 166; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 82. Firişte, ona Delhi racası, Fahr-i Müdebber ise Kabil Şâh'ın torunu Sandbal/Sandanpal demektir. Seth ve Jaffar, Delhi racasının adının Mahipal olduğunu ve Paramara Hanedanından Bhoja'nın Mahipal'e askerî destek sağladığını söyler. Rehman, Fahr-i Müdebber'in anekdotunu vererek bu bilgiyi teyit eden bazı bilgiler sunar. O, Sandbal'ın kim olabileceğine dair kaynaklardaki bilgileri karşılaştırıp nihayetinde Gaznelilere karşı yapılan üçlü ittifaktaki racalardan biri olduğu sonucuna varır.

¹⁸⁸ Hansi Kalesi Hindistan topraklarında sayılmaktadır. Bu kale 20 Rebülevvel 429/31 Aralık 1037'de Sultan I. Mes'ûd tarafından fethedilmiştir. Beyhâkî'nin anlattığına göre Sultan 22 Zilhicce 428/6 Ekim 1037'de Gazne'den yola çıkmış, güzergâh boyunca çeşitli yerlerde konaklamış, bir süre için de rahatsızlanmıştır. 10 Rebülevvel 429/21 Aralık 1037'de Hansi Kalesi'ne varmıştır. İbn Battûta, Acudhan ve Sersetî şehirlerinden sonra Hansi şehrine geldiğini anlatmaktadır. O, Hansi'yi güzel ve kalabalık bir şehir olarak zikretmektedir. Beyhâkî, *Târîh-i Beyhâkî*, ss. 497-499; İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 2/607.

¹⁸⁹ Taneshar, Delhi'nin yaklaşık yüz altmış kilometre kuzeybatısında, Kurukshetra semtinde yer almaktadır. Taneshar şehri ve kalesi aynı adla zikredilen ovanın üstünde kurulmuştur. Birûnî, Taneshar'ın Kinnavc'la Mâhûrâ'nın kuzeyinde Mâhûrâ ve Yamuna Nehri'nin arasında yer aldığını söylemektedir. Birûnî, *Tahkiku Mâ Li'l-Hind*, ss. 133, 210, 216-217; <https://en.wikipedia.org/wiki/Thanesar> (son erişim: 31.07.2022).

¹⁹⁰ Shafi, "Fresh Light On The Ghaznavids", s. 214.

¹⁹¹ Firişte, racanın burada kendine dini taraftarlar bulduğu ve onları Gaznelilere karşı kıskırttığına yönelik bir hikâye anlatır. Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 112.

¹⁹² Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 112.

¹⁹³ Shafi, "Fresh Light On The Ghaznavids", s. 214.

ayrıldı; tekrar Mevdûd'a biat etti.¹⁹⁴ Diğer iki racanın ittifak ordusu ile Gazne ordusu Kalaçur¹⁹⁵ yakınlarında karşılaştı. Bu sırada racalardan biri öldü. Hayatta kalan diğer race ise çareyi kaçmakta buldu ve ismi verilmeyen müstahkem bir kaleye sığındı.¹⁹⁶

İbnü'l-Esîr'e göre bu racanın kaledeki ordusu beş bini süvarî olmak üzere yetmiş bin civarındaydı. Bu kalabalık orduya rağmen Gazne ordusu kaleyi kuşattı. Kazanmanın bir yolunu göremeyen race eman diledi. Racanın yiyecekten ve güçten yoksun halini değerlendirmek isteyen Gazneliler, onun, hâkim olduğu tüm kaleleri teslim etmesini istediler. Görüşmeler sonucunda race sahip olduğu kaleleri teslim etmeyi kabul etti. Racanın kaleleri teslim etmesinin bir karşılığı olarak esir alınan beş bin kişi serbest bırakıldı.¹⁹⁷

Chahamanas Hanedanı'ndan Chamunda-Raca zamanında (431/1040-458/1065) Gazneli güçleriyle zamanı belirli olmayan bir savaş meydana geldiği görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Gazneli ordusu Chamunda'nın topraklarına sefer düzenledi. Chamunda'nın bazı komutanları öldürülmesine rağmen race bu savaşı kazandı ve Gazne ordusunu mağlup etti.¹⁹⁸

Mevdûd dönemi Hindistan siyasetine dair bulabildiğimiz son olay ölümünden kısa bir süre önce meydana geldi. Mevdûd, 440/1048 yılında oğlu Mahmûd ve Mansur'a hilâtlar, külâhlar, davullar ve sancaklar verdikten sonra ilkini Lahor ikincisini ise Peşaver'e vali olarak görevlendirdi. Mevdûd'un amacı bölgedeki isyanları bastırmak ve asayiş kontrol altına almak idi. Gazne Kutvâli Ebû Ali de şehzadelerle birlikte Hindistan'da görevlendirildi. O, ilk olarak Peşaver'de bulunan Mahite/Mahtile ¹⁹⁹(ماهيتہ/ماہتيلہ)Kalesi üzerine yürüdü. Kale hâkimi Ahin/Ahnin, Gazne ordusunun üzerine geldiği haberini aldığı vakit kaleden kaçtı.²⁰⁰

¹⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/395; Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 147.

¹⁹⁵ Kalaçur isimli bir bölge adına ulaşabildiğimiz kaynaklarda rastlamadık. Ancak Ebü'l-Fidâ, Çalur diye bir yeri zikretmektedir. Delhi'den 4 gün uzaklıkta ve Nâkur'la Nehrevâle arasında bir tepeye kurulmuş olduğundan bahsetmektedir. Ebü'l-Fidâ'nın bahsettiği yerin Kalaçur olduğu düşünülebilir. Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 285. Ayrıca Kalaçur denilen mevki Hindistan'ın Kuzeyi ve Kuzeydoğusunda varlığını sürdüren Tripuri Kalaçuri Hanedanlığı'nın topraklarından bir yer olabilir. Elimizdeki kaynaklarda Kalaçur'un tam olarak neresi olduğunu belirleyecek malumata ulaşamadık.

¹⁹⁶ Fahr-i Müdebbir'in zikrettiği tek race olan Sandanpal burada öldü. İbnü'l-Esîr, bu racanın adının Tabet Bâlerî olduğunu ve onun müstahkem kaleye kapanan racadan sonra öldüğünü kaydeder. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/396; Şafî, "Fresh Light On The Ghaznavids", s. 214.

¹⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/395; Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 147; Jaffar, *Mediaeval India Under Muslim Kings*, 2/216-218; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 82. İslâm tarihi müelliflerine göre, bu zaferden sonra ittifaka dahil olmayan ama muhtemelen sonucuna göre de tavır alacak olan diğer racalar Mevdûd'a gelip biat ettiler.

¹⁹⁸ R. B. Singh, *History of The Chahamanas*, Bhargava Bhushan Press, Varanasi, 1964, s. 125.

¹⁹⁹ Firişte'de ماهيتہ, Nizameddin Ahmed'de ماهيتہ, şeklinde geçmektedir. Nizâmeddin Ahmed, *The Tabaqat-ı Akbarî*, s. 1/30; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 113.

²⁰⁰ Firişte'de Ahin, Tabakat-ı Ekber de Ahnin. Nizâmeddin Ahmed, *The Tabaqat-ı Akbarî*, s. 1/30; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 113.

Ebû Ali, bölgenin kontrolünü sağladıktan sonra Sultan Mahmûd zamanında Hint askerlerinin komutanı ve Sultan'ın değerli hizmetkarlarından olan Hecrai'ye²⁰¹ bir mektup gönderdi. Hecrai, Sultan Mahmûd öldükten sonra devlet görevinden ayrılmış ve Keşmir Dağları'nda otoriteye baş kaldıran bir isyancı olmuştu. Ebû Ali, ona, mektubunda güvence verdi ve Gazne'ye dönmesini istedi. Daveti geri çevirmeyen Hecrai, Gazne'ye döndü ve Sultan Mevdûd tarafından hoş karşılandı.²⁰²

1.4.5. İç Siyasette Meydana Gelen Bazı Olaylar

Sultan Mevdûd, tahta çıktığı vakit amcası Muhammed ile savaşında kendisine yardımcı olan Sultan Mes'ûd'un veziri Ahmed b. Abdüssamed'i kendisine vezir ilan etti.²⁰³ Abdüssamed'in Sultan'ın gözünde değerli bir konumda olmasını kıskanan bazı devlet adamları birtakım dedikodular ortaya atarak vezirin itibarını zedelediler. Vezirin, Sultan'ın kız kardeşinin kocası Er Tegin'le olan münakaşalarından sonra Sultan Mevdûd saraydaki huzursuzluğu gidermek adına Vezir Abdüssamed'i görevinden azledip hapsedirdi. Abdüssamed'in hapsedilmesini fırsat bilen düşmanları şerbetine zehir katarak onu öldürdüler.²⁰⁴

Geç dönem kaynaklarımızdan Firişte, bize Mevdûd döneminde meydana gelen birkaç farklı olaydan daha bahsetmektedir. Sultan Mevdûd, 438/1046 yılında Tuğrul Bozan'ı büyük bir orduyla Büst üzerine gönderdi. Tuğrul, Tekinabad'a²⁰⁵ geldiğinde isyan bayrağını kaldırdı. Tuğrul Bozan'ın isyan haberini alan Sultan Mevdûd, ona bir elçi gönderip esas niyetini öğrenmek istedi. Tuğrul Bozan, Sultan'a, amacının kendini güvenceye almak olduğunu, saraydaki dalkavukların hayatı aleyhine entrikalar çevirdiğini, çoktan isyan bayrağını açtığını ve artık geri dönemeyeceğini söyledi.²⁰⁶

²⁰¹ Firişte'de هجرای بن تیک (Hecrai b. Tik/Teyk) şeklinde geçmektedir. Fakat naşir bu isme هجراسنگ şeklinde düzeltme yaparak bir dipnot düşmüştür. Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 113.

²⁰² Nizâmeddin Ahmed, *The Tabaqat-ı Akbarî*, s. 1/30; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 113.

²⁰³ Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 82.

²⁰⁴ Elif Şeker, *Bir Devlet Adamı Olarak Gazneli Veziri Ahmed b. Abdüssamed*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2021, s. 77.

²⁰⁵ Tekinabad, Büst'le Gazne güzergâhında bir yerleşim yeridir. İstahrî Büst'ten Gazne'ye kadar olan güzergâhtaki yerleşimleri sayarken onların arasının birer konak mesafede olduğunu söylemekte ve aralarında Tekinabad'ı da saymaktadır. Müstevfi, Tekinabad için vasat ve sıcak bir kasaba demektedir. Strange, İstahrî ve İbn Havkal'de tarif edilen Tekinâbâz'ın müelliflerin yazım hatası olduğunu ve onun yerine bu yerin adının Bakrâbâd olması gerektiğini savunur. İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, ss. 250-251; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, s. 366; Müstevfi, *The Nuzhat-al-Qulub*, s. 141; Barthold, *İran Tarihî Coğrafyası*, s. 88; Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 426. Kandehar'ın batısında ve günümüzde harabelerinin mevcut olduğuna dair bakınız; Emel Esin, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş (Türk Kültürü El-Kitabı, II, Cild 1/b'den Ayrı Basım)*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1978, s. 245.

²⁰⁶ Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 113.

Gazne'ye dönen elçi Tuğrul'un yanındaki bazı hâciblerin hâlâ Sultan'a sadık olduklarını ilettiler. Tuğrul Bozan'ın yanındaki adamların ona karşı çıkacağını anlayan Sultan, Emîr Ali b. Rebi komutasında on bin²⁰⁷ süvariyi Tuğrul'un üzerine gönderdi. Tuğrul, üzerine gelen kalabalık orduyla baş edemeyeceğini anlayınca kendine sadık birkaç kişiyle birlikte bölgeden kaçtı, Selçuklulara sığındı.²⁰⁸

Aynı yıl (438/1046) Sultan Mevdûd, Hâcib-i Bozorg Bay Tegin'i²⁰⁹ Gur üzerine gönderdi.²¹⁰ Onun, Gur'a gelme sebebi Gur emiri Ebû Ali'yi yakalamaktı. Bay Tegin, Gur'a vardığında kaynaklara göre yüzyıllardır ele geçirilemeyen bir kaleyi kuşatıp Ebû Ali'yi ele geçirdi ve onu Gazne'ye götürdü. Sultan'ın emriyle Gur emiri Ebû Ali'nin kafası kesildi.²¹¹ Gur seferinin ne amaçla yapıldığı zikredilmiyorsa da akla iki ihtimal gelmektedir. Gur emiri ya Selçuklularla ittifak içindeydi ya da devletin zayıf durumunu görüp bağımsızlık adına isyan etmişti.

Bir yıl sonra (439/1047) Kuzdar²¹² emîri, Sultan Mevdûd'a isyan etti. Sultan, isyanı bastırmak için Hâcib-i Bozorg Bay Tegin komutasında bir orduyu onun üzerine gönderdi. Bay Tegin, emirin isyanını bastırdı ve ondan tekrar biat aldı. Alınacak vergiyi tahsil edip Gazne'ye döndü.²¹³

Gazne Kutvâli Ebû Ali'nin Hindistan topraklarındaki hareketliliği ve başarılı seferleri sebebiyle saraydaki muhalifleri Sultan Mevdûd'a onun hakkında dedikodular çıkardılar. Sultan, Ebû Ali'ye değer vermekteydi, fakat onunla ilgili öğrendiği bu nahoş haberleri kulak ardı etmedi; Gazne'ye geldiğinde onu tutuklattı ve Ebû Ali yakalanarak hapsedildi ve dokuz

²⁰⁷ Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 113; Ferishta, *History of the Rise of the Mahomedan Power*, s. 1/122; Nizâmeddin Ahmed, *The Tabaqat-ı Akbarî*, 1/29; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârih*, 1/32; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, ss. 87-88. Firişte'nin İngilizce çevirisinde ordunun sayısı yirmi bin, Nizâmeddin Ahmed'in İngilizce tercümesinde iki bin olarak verilmektedir. Firişte'nin Farsça nüshada açıkça on bin (ده هزار) ifadesi geçmektedir.

²⁰⁸ Cüzcanî, Tuğrul'un Mevdûd zamanında Horasan'a gidip Selçukluların hizmetine girdiğini söyler. Bu bilgi herhalde burada zikredilen hususu tamamlar mahiyettedir. Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), ss. 42-43. Ayrıca bakınız; Hüseyini, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 11; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 47.

²⁰⁹ Kaynaklardaki farklı yazılış ve okunuşları için bakınız; Abdu-l-Qadir İbn-i Muluk Shah, *Muntakhabu-t-Tawarikh Vol. 1*, (Trans. George Speirs Alexander Ranking), İdarah-i Adabiyat-i Delli, Delhi, 2009, s. 48, d.n. 4.

²¹⁰ Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 113; Nizâmeddin Ahmed, *The Tabaqat-ı Akbarî*, 1/29.

²¹¹ Nizâmeddin Ahmed, *The Tabaqat-ı Akbarî*, 1/29; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârih*, 1/31; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 113.

²¹² Kusdar, düz bir arazide ufak bir kale olarak zikredilmiştir. Sind bölgesinde yer almaktadır. Ebû'l-Fidâ'da Kusdar'ın Büst'e mesafesi seksen fersah, Multan'a yirmi konak olarak kaydedilmiştir. Ebû'l-Fidâ, *Ebû'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 282.

²¹³ Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 113; Nizâmeddin Ahmed, *The Tabaqat-ı Akbarî*, 1/30; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârih*, s. 1/32; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 84.

gün sonra muhalifleri tarafından öldürüldü. Onun ölümü Sultan'dan saklandı. Bir süre sonra Sultan Ebû Ali'yi görmek istedi ancak Sultan'ı bir şekilde öldürüleceği vakte kadar oyaladılar (440/1048).²¹⁴ Gazne'de meydana gelen her olaydan haberdâr olan Sultan Mevdûd'un bu olayı öğrenmemiş olması akla yatkın değildir. Ebû Ali'nin muhaliflerinin saraydaki gücü Mevdûd'un sevdiği bu hâcibinin ölümünü göz ardı edebilecek kadar çok olmalıdır.

Sultan Mevdûd, saltanatı süresince Sebük Tegin soyundan olan bazı hanedan mensuplarını hapsedtirdi. Kaynaklarda Mevdûd'un bu hanedan üyelerini neden hapsedtirdiğine dair malumat bulunmasa da bu konu hakkında bazı tahminlerde bulunabiliriz.

Mevdûd, taht mücadelesinin zorluklarını ilk elden yaşayan bir sultandı. Bu mücadelenin merkezî otoriteyi ne derece sarstığı ve kendilerine tâbi bulunan birçok bölgede isyanlar çıktığını tecrübe etmişti. Babasından bir enkaz devralan Mevdûd, batıda Selçuklular, doğuda ise Hint racaları ile uğraşmaktaydı. Bunların üstüne bir hanedan üyesinin muhtemel isyanı, devleti içinden çıkılmaz bir hale sokabilirdi. Böyle bir riski almak istemeyen Mevdûd, amcası Muhammed ile olan savaşta tarafsız kalan diğer amcası Abdürreşîd'i yakalatıp hapsedtirdi. Abdürreşîd, Sultan Mahmûd'un oğlu olmakla beraber birçok savaşta bulunmuş, tecrübeli birisiydi. Merkezî otoritenin sarsıldığı bu zaman diliminde Mahmûd'un oğlu olması bakımından etrafında asker toplayıp güçlenmesi daha kolay olabilirdi. Yine de yeğeni Mevdûd'a karşı tarafsız kalan Abdürreşîd, Sultan tarafından Mendîş veya Meydîn adındaki bir kalede hapsedildi.²¹⁵

Abdürreşîd'i etkisiz hale getiren Mevdûd'un önünde hâlâ tahtına hak iddia edebilecek kardeşleri vardı. Sultan I. Mes'ûd'un ölümü sırasında yaşça büyük üç oğlu vardı. Bunlar, Mevdûd, Mecdûd ve Merdanşâh'tır. Beyhakî'nin dediği üzere Sultan'ın en değer verdiği oğlu Saîd ise Sultan'dan önce 16 Rebülevvel 430/16 Aralık 1038 tarihinde vefat etti.²¹⁶ Mecdûd, yukarıda zikredilen tarihte öldü. Merdanşâh'ın, Mevdûd'un ölümünden sonra tahta geçen Ali b. Mes'ûd'un saltanatı sırasında hapsedildiği Ney Kalesi'nden²¹⁷ çıkarılması,²¹⁸ onun

²¹⁴ Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 113; Nizâmeddin Ahmed, *The Tabaqat-ı-Akbarî*, 1/30; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârîh*, 1/32-33; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, ss. 83-84.

²¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/424; Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesâlikü'l-Ebsâr*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2019, s. 207; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 141.

²¹⁶ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 530.

²¹⁷ Ney Kalesi, Gazne'ye bir günlük bir mesafedeydi. Harabeleri bugün Gazne'nin kuzeybatısındadır. Müstevfî, Belh, Bamiyan, Toharistan ve Hultan vilayetlerini sayarken Ney Kalesi'nden bahsetmekte ve şair Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân'ın hapis yattığı yer olarak zikretmektedir. Bakınız; Müstevfî, *The Nuzhat-al-Qulub*, s.156; Osman Gazi Özgüdenli, "Gazneli ve Selçuklu Şairlerin Gözüyle Zindan", *Zindanlar ve Mahkûmlar*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Babil Yayınları, İstanbul, 2006, s. 13, d.n., 7.

²¹⁸ Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, ss. 96-97.

Mevdûd tarafından hapsedildiğini düşündürmektedir. Merdanşâh daha sonra da Sultan Abdürreşîd tarafından bir kaleye hapsedilmiştir.²¹⁹ I. Mes'ûd'un bilinen diğer oğullarından Ali, Ferruhzâd ve İbrâhim ileride sultan olsalar da bu tarihlerde yaşları küçük olmalıdır. Cüzcânî, öldüğü zaman Ferruhzâd'ın (ö.451/1059) 34 yaşında olduğunu söylemektedir.²²⁰ Buna göre Ferruhzâd, 417/1027 yıllarında doğmuş olmalı ve babası öldüğü vakit 14-15 yaşlarındadır. 66 yaşında 492/1099 senesinde vefat eden Sultan İbrâhim ise babası öldüğünde 6-7 yaşlarındaydı.²²¹

Ali hakkında kaynaklarda pek bilgi olmamakla birlikte onun da babasının öldüğü vakit küçük yaşta olduğu varsayılabilir. Yukarıda zikredilen çocuklar dışında Sultan I. Mes'ûd'un Muhammed, İzdiyâr ve Şüca' isimli oğulları olduğu da zikredilir. Ulaşabildiğimiz kaynaklarda Muhammed hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık. İzedyâr hakkında da iki rivayet tespit edebildik. Beyhakî'nin eserinde “Emîr İzedyâr, Nagar'dan Gazne'ye geldi ve Emîr'i görüp geri döndü” demekte, Gerdîzî ise “Emîr (I. Mes'ûd), Ayazdiyâr'ı Kûhpây-e-i Gaznîn tarafına gönderdi ki o yerde Afganlar ve asiler vardı. ‘O vilayete iyi bak ki kötülük olmasın’ dedi” bilgileri mevcuttur.²²² Beyhakî'nin gerek sultan gerek şehzadeler için de emîr dediğini göz önüne alırsak Mes'ûd'un İzedyâr isimli bir oğlu olduğu söylenebilir. Arapçada cesur, yiğit ve kahraman gibi anlamlara gelen Şüca'²²³ ise bir kişiden ziyade bir unvan olmalıdır. Beyhakî, Bû-Sehl-i Kenkeş adlı birinden bahsederken bu şahsın “Ebu Şüca' Ferruhzâd b. Nâsır Dinillah” zamanında mühim görevlere geldiğinden bahsetmektedir.²²⁴ Muhtemelen Ferruhzâd'ın Şüca' unvanı farklı bir kişi zannedilerek geç dönem İslâm tarihi kitaplarında I. Mes'ûd'un oğullarından biri olarak zikredilmiştir.²²⁵ Bunlar kuşkusuz Abdürreşîd kadar tehditkâr değillerdi. Fakat yaşları ilerledikçe bir tehdit olabilir ve Mevdûd'u tahttan indirebilirlerdi. Bu riski göze alamayan Mevdûd, kardeşlerinden Ferruhzâd ve İbrâhim'i Bergund Kalesi'ne hapsedirdi.²²⁶

²¹⁹ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 343.

²²⁰ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 44.

²²¹ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 47.

²²² Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 626; Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 79.

²²³ Arif Erkan, *Arapça-Türkçe Büyük Sözlük El-Beyan*, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 1440.

²²⁴ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 237.

²²⁵ Demir, “Gazneli Sultanlarının Ölüm Sebepleri”, s. 160, d.n. 80.

²²⁶ İbrâhim, Beyhakî'de aktarılan bir şiiirden anlaşıldığı kadarıyla sultan olduğu vakte kadar on üç yıl hapis hayatı yaşadı. Bu bilgi sayesinde onun Mevdûd zamanında hapsedildiği ortaya çıkmaktadır. Bu hapis hayatının bir kısmını önce Bergund Kalesi'nde, Ferruhzâd sultan olduktan sonra ise Ney Kalesi'nde geçirdi. Ferruhzâd'ın Mevdûd tarafından hapsedildiğine dair kati bir delil bulunmamaktadır; ancak Ferruhzâd ve İbrâhim'in aynı kalede hapis tutulması, Ferruhzâd'ın da Mevdûd tarafından hapsedildiğini

1.4.6. Selçuklulara Karşı Bir İttifak Girişimi ve Sultan Mevdûd'un Ölümü

Selçuklularla sürekli mücadele halinde olan Sultan Mevdûd, aldığı iki büyük yenilgiden sonra Selçukluları Horasan'dan tek başına atamadığının farkına vardı. Bu sebeple kendine ittifaklar aradı. Sultan, kendilerine yardım edecek kişilere çeşitli mallarla birlikte Horasan şehirlerinden mertebelerine göre yerler vereceğini taahhüt etti.²²⁷

Kaynaklar birçok hükümdarın Mevdûd'un ittifakına dâhil olduğunu söylemiş olsalar da bunlardan sadece ikisinin adını zikrederler. Adı geçen ilk hükümdar Büveyhî Hanedanlığı'ndan Ebû Kalicâr (ö.440/1048) idi. Detaylarına vakıf olamasak da Mevdûd'un onu ikna ettiği ortadadır. İbnü'l-Esîr'e göre Ebû Kalicâr, ordusuyla yola çıktı. Fakat ordusu çölde perişan oldu ve geri dönmek zorunda kaldı.²²⁸

Yardım istenilen ve kaynaklarda kim olduğu açıkça söylenen diğer kişi ise Türk Hakanı'dır. Bu dönemde Batı Türk Hakanlığı'nın başında Tamgaç Han İbrahim b. Nasr (433/1041-460/1068) bulunmaktaydı. Mevdûd'un ittifak teklifini kabul eden Tamgaç Han, Gaznelilerden birkaç sene önce alınan ve kendisine en yakın bölgede bulunan Tirmiz'i kuşattı. Şehri tahrip etti ve yağmaladı.²²⁹

İbnü'l-Esîr, bu ikisinden başka Mâverâünnehir'deki bir taifenin de Hârezm üzerine yürüdüğünü kaydeder. Hüseyinî ise bu kişinin Emîr Haşka (خشكا) olduğunu ve Çağrı Bey tarafından mağlup edildiğini söyler.²³⁰ Bu kişi Karahanlılardan bir emîr olmalıdır. Nihayetinde Mevdûd'un ittifak çağrısı etraf Melîkleri tarafından olumlu karşılanmışsa da Sultan'ın ömrü bu sıralarda son buldu. O, Tamgaç Han'ın Tirmiz üzerine yürüdüğü sıralarda muhtemelen Belh üzerine sefer yapmak için Gazne'den yola çıktı. Bir konak bile gidmeden kulunç rahatsızlığının şiddeti arttı ve Gazne'ye geri dönmek zorunda kaldı. Veziri Abdürrezzâk b. Ahmed el-Meymendî'yi Sistan'ı Selçuklulardan geri alması için

düşündürmektedir. Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 353; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev. Erkan Göksu), ss. 43,46.

²²⁷ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 19; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/424; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 85; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 61.

²²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/424, Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 19, Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih'i Hasenî*, ss. 85-86, Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 62.

²²⁹ Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, Paradigma Akademi, İstanbul, 2015, ss. 243 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/424.

²³⁰ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, ss. 19-20; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, s. 9/373, 424; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 86; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 62; Mükrimin Halil Yinanç, "Çağrı Bey", *İA*, MEB Devlet Kitapları, Eskişehir, 2001, 3/326; Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 300. İbnü'l-Esîr, Mevdûd tahta çıktıktan sonra Mâverâünnehir'deki Türk Hükümdarı'nın Mevdûd'a elçi gönderip itaat ettiği, bilgisini vermektedir. Eğer İbnü'l-Esîr'in zikrettiği kişi Hârezm'e hâkim olan Şâh Melîk değil ise bu kişinin Emîr خشكا olma ihtimali mevcuttur. Fakat bu kişinin kimliği tam olarak kaynaklarda geçmemektedir. Yinanç, bu ismi Hasaka olarak vermektedir.

görevlendirdi.²³¹

Sultan Mevdûd, Gazne’de vefat etti. Ölüm tarihi konusunda kaynaklar 441/1049 yılında mutabık olsalar da²³² Bosworth, bazı kaynaklar ve elde olan iki sikkeden ötürü Mevdûd’un ölüm tarihinin 440/1048-1049 kışında olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır.²³³ Bosworth’un üzerinde durduğu bu tarih isabetli gözükmektedir. Mevdûd’un ölümünden sonra ileride zikredileceği üzere kısa süreli sultanlık yapan Mes’ûd b. Mevdûd ve Ali b. Mes’ûd’dan sonra tahta geçen Abdürreşîd’in günümüze ulaşan sikkelerinden birinin üzerinde açık bir şekilde 440/1048-1049 yılı yazmaktadır.²³⁴ Bu da kaynakların verdiği 441 yılının hatalı olduğuna bir delildir. İbnü’l-Esîr’in Mevdûd’un ölüm tarihi olarak verdiği 20 Receb 441/18 Aralık 1049 gününü²³⁵ sikkenin yılına göre düzenlersek Sultan Mevdûd’un ölüm günününün 20 Receb 440/29 Aralık 1048 olduğu söylenebilir.²³⁶ Bu tarih, Mevdûd’dan sonra tahta geçen Mes’ûd b. Mevdûd’un beş gün, Ali b. Mes’ûd’un iki ay kadar tahtta kalması için de yeterli bir zamandır. Bu zamanları da zikredilen tarihin üzerine eklersek Abdürreşîd’in tahta çıkışı hemen hemen Ramazan 440/Şubat-Mart 1049 tarihinde olmalıdır.

1.5. II. Mes’ûd b. Mevdûd’un Saltanatı (440/1049)

Sultan Mevdûd’un ölümünden sonra tahta kimin geçeceği hususunda bir sorun vardı. Taht için aday çoktu ve Mevdûd bir veliaht ilan etmeden ölmüştü.²³⁷ Her ne kadar Abdürreşîd, İbrâhim ve Ferruhzâd Gazne’den uzakta ve hapiste olsalar da taht için güçlü adaylardır. Ayrıca Mes’ûd’un diğer bir oğlu Merdanşâh da en azından amcası Abdürreşîd kadar taht için bir güce sahipti. Fakat Mevdûd’un kaynaklarda zikredilen üç oğlu taht için ilk adaylar olmalıdır.²³⁸

²³¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, 9/424. Sultan’ın vezirini Sistan için görevlendirmesinden onun da Sistan’a gitmek istediği düşünülebilir.

²³² Demir, “Gazneli Sultanlarının Ölüm Sebepleri”, s. 157.

²³³ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, ss. 36-37.

²³⁴ Edward Thomas, “On the Coins of Kings of Ghazni”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, S. 3, 1847, s. 350; Stanley Lane Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, Vol. IX, Forni Editore, Bologna, 1967, s. 232.

²³⁵ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, 9/424.

²³⁶ Nizâmeddin Ahmed, 24 Receb 441/22 Aralık 1049 gününü vermektedir. Bu tarihi de bir yıl geriye atarsak karşımıza 2 Ocak 1049 günü çıkmaktadır. Nizâmeddin Ahmed, *The Tabaqat-ı Akbarî*, 1/31, Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 94, d.n., 49.

²³⁷ Firişte, Abdürreşîd’in Mevdûd’un vasiyeti ile tahta çıkarıldığını söylese de bu pek akla yatkın gelmemektedir. Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 115.

²³⁸ Üç oğlunun ismi yukarıda zikredilmişti. Bunlar, Mansur, Muhammed ve çok kısa bir süre sultanlık yapacak olan Mes’ûd’dur. Fakat Cüzcânî’nin eserini Türkçeye çeviren Göksu, eseri neşreden nâşir Abdu’l-hayy Habîbî’nin notunu doğrudan aktarır. Buna göre Mevdûd’un Mansur, Muhammed ve Süleyman Mahmud isimli üç oğlu vardı. Ahmed b. Mahmud, Süleyman’ın Abdürreşîd’in oğlu olduğunu söyler. Cüzcânî,

Özellikle Mansur ve Mahmûd'un Lahor ve Peşaver'e vali olarak görevlendirilmesini de göz önüne alırsak bu şehzadelerin hatırı sayılır askerî güçleri de ellerinde tuttuğunu söyleyebiliriz. Ancak bu iki şehzadenin babaları öldükleri sırada ne tepki verdikleri veya hayatta olup olmadıkları dahi meçhuldür. Müstevfi, Tuğrul Bozan'ın Gazne'yi ele geçirip Ramazan 443/Ocak-Şubat 1052 tarihinde öldürdüğü şehzadelerin isimlerini verirken aralarında Mansur'u da zikretmektedir. Bu kişi Mevdûd'un oğlu olmalıdır. Bu bilgidan Mansur'un babasının öldüğü vakit hayatta olduğu söylenebilir. Ayrıca Tuğrul Bozan'ın öldürdüğü diğer şehzadeler de taht için bir aday olabilirdi.²³⁹

Bu kadar taht adayının ve bildiğimiz kadarıyla veliahtın belirli olmadığı bir kargaşa içinde Mevdûd'un dört yaşındaki küçük oğlu Mes'ûd, 24-26 Receb 440/2-4 Ocak 1049 günü tahta geçti.²⁴⁰ Çocuk yaştaki bu şehzadenin tahta geçişi hakkında bize ayrıntılı bilgiyi sadece Firişte vermektedir. Ona göre yukarıda adı sıkça geçen Mevdûd'un emirlerinden Ali b. Rebi'nin Gazne tahtında gözü vardı. Fakat hanedandan olmadığı için Mevdûd'un küçük yaştaki oğlu Mes'ûd'u sultan ilan etmesi gerekmektedir. Ali b. Rebi, görünüşe göre Mevdûd ölür ölmez planını devreye soktu ve dört yaşındaki²⁴¹ küçük Mes'ûd'u sultan ilan etti. Bu sırada Gazne'de olan Hâcib-i Bozorg Bay Tegin kendisinin bilgilendirilmediğini söyleyerek Ali b. Rebi'ye karşı tavır aldı. Ali b. Rebi askerleriyle Bay Tegin'in evini/sarayını kuşattı. Gazne ordusu ikiye bölünmüş haldeydi. Şehrin içinde gerçekleşen bu savaşın ayrıntıları hakkında Ali b. Rebi'nin mağlup edilmesi dışında bir detay yoktur. Bay Tegin, Ali b. Rebi tarafından kuşatılırken bazı devlet görevlileri Mes'ûd b. Mevdûd'u tahtından indirip yerine o sıra şehirde bulunan Ali b. Mes'ûd'u tahta oturtular. II. Mes'ûd'un saltanatı sadece beş ya da

Tabakât-ı Nâsirî, (Çev. Erkan Göksu), s. 41, d.n 176; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 47, Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 96.

²³⁹ Bu şehzâdelerin adları; Hüseyin, Nasr, İrañşâh, Halid, Abdurrahman, Mansur, Hammam, Abdurrahim ve İsmail'dir. Hashmi'ye göre ise şehzadelerin nesebi ise İsmail b. Mahmûd, Abdurrahim b. Muhammed, Muhammed b. Mevdûd, Mansur b. Mevdûd, Nasr b. İbrâhim, İrañşâh b. İbrâhim'dir. Ayrıca Hasan, Hammam ve Abdurrahman'ın Ferruhzâd'ın oğlu olabileceğini söylemektedir. Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 107, d.n. 27.

²⁴⁰ Şebânkâreî, Mevdûd'un tahta geçen bu oğlunun adı için Mahmud, Cüzcânî ve Hasan-ı Yezdî, Muhammed, Kazvînî, Müstevfi, Firişte, Hândmîr, Cenâbî Mustafa Efendi, Bedâûnî, Gaffârî ve Kadı Beyzâvî ise Mes'ûd demektedirler. Görüldüğü üzere müelliflerin birçoğu Mevdûd'un bu oğlu için Mes'ûd adını vermektedirler. Biz de bu yüzden Mes'ûd olarak zikredeceğiz. Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 41; Müstevfi, *Tarih-i Güzide*, s. 320; Kazvînî, *Lübbü't-Tevârih*, s. 146; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 62; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmî'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 44; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, 2/395; Gaffârî, *Tarih-i Cihânârâ*, s. 103; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârih*, 1/33; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 114, Topal, *Dürr-i Mekkûn ve Sırr-ı Masûn*, s. 119; Haşim Karakoç, *Kadı Beyzâvî ve Nizâmu't-Tevârih'inin Edisyon Kitiği ve Tahlihi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi SBE, 1998, s. 110.

²⁴¹ Nizâmeddin Ahmed, *The Tabaqat-ı Akbarî*, 1/31; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârih*, 1/33; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 114. Firişte, II. Mes'ûd'un 4, Nizâmeddin ve Bedâûnî ise 3 yaşında olduğunu söylerler.

yedi gün sürdü.²⁴²

Hândmîr ve Müstevfî, Mes'ûd b. Mevdûd'un saltanatının bir ay sürdüğünü ve devletin yönetimini Mes'ûd'un annesinin yürüttüğünü aktarmaktadır.²⁴³ Cüzcânî ise diğerlerinden çok farklı bilgiler verir. O, ülkenin ileri gelenleri tarafından amca ve yeğenin aynı anda sultan ilan edildiğinden, iki ay ortak saltanat sürdüklerinden ve asayişin bozulması üzerine Abdürreşîd'i tahta oturttuklarından bahsetmektedir.²⁴⁴

1.6. Ali b. Mes'ûd'un Saltanatı (440/1049)

Ali b. Mes'ûd, hakkında Sultan I. Mes'ûd'un oğlu olduğu, şahsiyeti ve yaptıkları hakkında birkaç bilgi kırıntısından öte malumat mevcut değildir. O, Hâcib-i Bozorg Bay Tegin ve taraftarlarının desteği ile 1 Şaban 440/9 Ocak 1049 gününde sultan ilan edildi.²⁴⁵ Bilindiği kadarıyla gerek II. Mes'ûd'un gerek ise Ali b. Mes'ûd'un bir sikkesinin mevcut olmayışı onların saltanatının çok kısa olduğunun bir diğer göstergesidir.

Sultan Ali, iyi tabiatlı ve azimli biri olarak zikredilir.²⁴⁶ Müstevfî, Ali'nin iki yıl sultanlık yaptığını söylese de bu bilgi yanlıştır.²⁴⁷ Sultan Mevdûd'un ölüm tarihi 20-24 Receb 440/29 Aralık 1048 – 2 Ocak 1049 arasında bir gün olmakla beraber Abdürreşîd'in sultan olduğunda 440/1048-1049 yılında sikke bastırıldığı malumdur. Bu yılın en son günü olan 29 Zilhicce 440/4 Haziran 1049'u dahi göz önüne aldığımızda Sultan II. Mes'ûd ve Sultan Ali b. Mes'ûd'un saltanat sürelerinin çok kısa olduğu görülecektir. İki sultanın toplam saltanat süreleri 6 ayı geçmemekle beraber Cüzcânî'nin Ali b. Mes'ûd'un saltanat süresi hakkında verdiği "iki ay sonra Sultan Abdürreşîd'i tahta oturttular" bilgisi doğru olmalıdır.²⁴⁸

Cüzcânî, Sultan Ali'nin devlet yönetimi konusunda yetersiz olduğunu belirtir.²⁴⁹ Cüzcânî'nin verdiği bu bilginin detaylarını Firişte'de buluyoruz. Mes'ûd b. Mevdûd'u tahta

²⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/424; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 12/156; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 44; Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 149; Nizâmeddin Ahmed, *The Tabakat-ı Akbarî*, 1/31; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 114; Jaffar, *Mediaeval India Under Muslim Kings*, 2/221; Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâşî*, s. 301.

²⁴³ Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, s. 320; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, 2/395.

²⁴⁴ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 41.

²⁴⁵ Firişte, eserinde 1 Şaban 441/29 Aralık 1049 gününü veriyor olsa da bu 1 Şaban 440/9 Ocak 1049 olmalıdır. Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 114; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 96.

²⁴⁶ Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 62.

²⁴⁷ Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, s. 320; Müellifi Meçhul, *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*, ss. 38, 215. Anonim müellife göre Ali bir yıl saltanat sürmüştür. Fakat bu bilgi de Müstevfî'nin verdiği bilgi gibi yanlıştır.

²⁴⁸ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 41; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 44; Nizâmeddin Ahmed, *The Tabakat-ı Akbarî*, 1/31, Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 141. Nizâmeddin, Ali'nin yaklaşık üç ay, Hasan-ı Yezdî, kırk bir gün, İbn Baba el-Kaşânî ise kırk beş gün sultanlık yaptığını yazmıştır.

²⁴⁹ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 41.

çıkaran Ali b. Rebi bu sırada Mirek Vekil (ميرك وكيل) ile ittifak edip hazineyi yağmaladı. Daha sonra askerleriyle Multan üzerinden Sind'e²⁵⁰ gitti.²⁵¹ Sultan Ali, tüm bunlar olurken belki de devlet idaresinde otoritesinin artmasını düşünerek Sultan Mevdûd'un hanımı Çağrı Bey'in kızıyla evlendi. Daha sonra I. Mes'ûd'un oğullarından Merdanşâh ve İzedyâr'ı hapis tutuldukları Ney Kalesi'nden çıkardı. Ali'nin iki aylık saltanatını Abdürreşîd b. Mahmûd nihayete erdirdi. Sultan Mevdûd öldüğü vakit Abdürreşîd, Mendiş (veya Meydîn) adındaki bir kalede hapisti. Kaynaklar mezkûr kalenin Gazne ile Büst arasında bir yerde olduğunu söylemektedir.²⁵²

Sultan Mevdûd, ölmeden önce veziri Abdürrezak b. Ahmed el-Meymendî'yi Büst'e göndermişti. Vezire, Sultan'ın ölüm haberi yoldayken ulaştı. Vezirin bu sırada Gazne sarayında meydana gelen olaylardan haberi olup olmadığını bilmesek de onun Abdürreşîd lehine bir tavır aldığı görülür. Ordusuyla Mendiş Kalesi'ne gidip Abdürreşîd'e biat etti. O da kaleden inip askerleri selamladı ve Gazne üzerine yürüdüler.²⁵³ Abdürreşîd yıllardır beklediği saltanata kavuştu. Sultan Ali'nin Abdürreşîd'e karşı koyacak gücü yoktu. Çünkü o, güç veya veliahtlık yoluyla sultan olmamıştı ve elinde büyük bir askerî gücü de yoktu. Aksine Abdürreşîd'e vezirin emrindeki ordu eşlik ediyordu. Ali, hiçbir direniş göstermeden Gazne'den kaçtı. Fakat bir süre sonra yakalandı ve Dendiro (دنديرو) ²⁵⁴ Kalesi'ne hapsedildi.²⁵⁵

1.7. Abdürreşîd b. Mahmûd'un Saltanatı (440-443/1049-1052)

²⁵⁰ Sind bölgesinin kapsadığı alan Orta Çağ İslâm coğrafyacıları tarafından farklı anlatılmıştır. Sind bölgesi kabaca Sistan'ın güneyi ve Kuzey Hindistan'ın batısı olarak zikredilebilir. Sind bölgesinin batısında Kirman ve Sistan çölü, güneyini Kirman ve deniz, doğusunda ise Hindistan bulunmaktadır. Sind bölgesi, Hindistan, Horasan ve Kirman'a sınır olmakla beraber geniş bir alanı kapsamaktadır. Sind'in şehirleri arasında Deybül, Mukran, Tiz, Giz, Fetrabur, Dîzek, Râsek, Bih, Bend, Asfika, Felhfeha, Meşkî, Kanbeli, Mecâk, Gizkânan, Sivi, Nirun, Bulluri, Mesvâhi, Fehrec, Bâniye, Mencâberi, Sedüstan, Rur, Cendaver, Besmed, Kusdar, Ermâbil, Kandâbil, Bîrun, Sedüsan, Mansura, Multan, Kallari, Ennari zikredilebilir. İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, ss. 281-291; Meçhul, *Hudûdü'l Âlem mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, ss. 79-80; Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, ss. 280-284.

²⁵¹ Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 114.

²⁵² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/424; Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 149; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 2/395; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, ss. 96-97, Göksu, *Afganistan ve Hindistan'ın İhtişamlı Hanedanı Gazneliler*, s. 64. Strange, Gazne'ye bağlı Meymen adlı bir yerden bahsetmektedir. Metinde adı geçen yer burası olmalıdır. Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 513.

²⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/424; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 2/395.

²⁵⁴ Bu bölgeyle ilgili ulaşabildiğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

²⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/424; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, ss. 62-63; Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 149; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 115; Jaffar, *Mediaeval India Under Muslim Kings*, 2/221-222; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 97; Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâşî*, ss. 301-303.

Abdürreşîd, Ramazan 440/Şubat-Mart 1049 tarihinde Gazne’de tahta oturdu. Mevdûd’un ölümünden onun tahta çıkışına kadar geçen yaklaşık iki buçuk ayda Gazne merkez olmak üzere devletin nizamı bozuldu. Emîrlar kendi arzularını doğrultusunda şehzâdeleri tahta çıkarıp indirdiler. Merkezî otoritenin bozulduğu bu süre zarfında bizzat vezirin Abdürreşîd’e biat edip onun tahta oturmasına yardımcı olması devletin nizama kavuşması açısından önemliydi.

Abdürreşîd’in yaklaşık iki buçuk yıl²⁵⁶ süren saltanatı hakkında bilgilerimiz sınırlıdır. Saltanatına kastedecek şehzâdeler Mevdûd zamanından beri hapisteydiler. Bizzat Abdürreşîd tarafından hapsedilen tek şehzâde Mes’ûd b. Mahmûd’un oğlu Merdanşâh idi.²⁵⁷

Bu dönemde Selçuklular ile mücadele edilirken Sind topraklarının da devletten ayrıldığını görmekteyiz. Kaynaklar Abdürreşîd’i tedbiri zayıf ve çaba göstermeyen²⁵⁸ biri olarak zikretse de Selçuklulara karşı yaptığı mücadeleler bunun aksini göstermektedir. En azından Mahmûd’un oğlu olduğu için onun halk üzerindeki etkisi büyük olmalıdır.

1.7.1. Selçuklularla Mücadeleler

Sultan Mevdûd’un çabaları Selçukluların Gazne topraklarının merkezlerine ilerlemesini durdurmuştu. Fakat iki devlet arasındaki çatışmalar bitmediği gibi artarak devam ediyordu. Her ne kadar bu devir hakkında kaynaklarımız bize iki devlet arasındaki mücadelelerin nerede ve nasıl gerçekleştiğini detaylandırmasa da en azından Sistan ve Büst bölgelerinde gerçekleşen olaylar hakkında detaylara vâkıfız.

Bu sırada Tuğrul Bozan tekrar Gazne’ye gelmiş ve Abdürreşîd tarafından hâcibü’l-hüccâb olarak atanmıştır.²⁵⁹ Sultan Mevdûd’dan kaçan Tuğrul Bozan, Abdürreşîd tarafından sevilen bir emîrdi. Tuğrul Bozan, Sistan’ın geri alınmasının gerektiğini düşünmekteydi ve bunun için Sultan Abdürreşîd’i razı etmeye çalışıyordu. Sonunda Sultan’dan istediği menşuru alan Tuğrul, beş bin süvarî, iki bin piyade ve beş filden oluşan ordusuyla Sistan’daki Tak Kalesi’ni kuşattı.²⁶⁰ Ebu’l-Fazl’a haber göndererek onu itaate davet etti. Ebu’l-Fazl ona; “Ben Yabgu’nun naibiyim; ona hiyanet etmek ne dine ne de mertliğe yakışır. Sen onun üzerine

²⁵⁶ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 42; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî’nin Câmî’u’t-Tevârih’i Hasenî*, s. 44. Cüzcanî, Abdürreşîd’in sultanlığının iki yıl altı ay, Hasan-ı Yezdî, iki yıl dört ay sürdüğünü söylemektedirler.

²⁵⁷ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 343.

²⁵⁸ Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu’s-Safâ*, s. 149,

²⁵⁹ Öntürk, “Gaznelilerde Bir Şehzâde Düşmanı”, s. 354; Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâşî*, s. 304.

²⁶⁰ Meçhul, *Târîh-i Sistan*, s. 323.

yürü. Eğer hakkından gelirsen kaleyi sana teslim ederim” dedi.²⁶¹

Kaleyi kırk gün kuşatan Tuğrul Bozan, burayı zapt edemedi. Bu sırada Ebu'l-Fazl, Tuğrul'un Sistan önlerine ordu çıkardığını Herat'ta bulunan Musa Yabgu'ya haber verdi. O da Tuğrul'un üzerine yürümek için Herat'tan hareket etti. Musa Yabgu'nun üzerine geldiği haberini alan Tuğrul, bin seçkin süvarisiyle pusu kurdu. Musa Yabgu'nun alayının seslerini duyan Tuğrul, Yabgu'nun asker sayısının fazla olduğunu anladı. Komutanları ile toplantı yapıp durumu değerlendirdi. Komutanları istisnasız savaşılması gerektiğini söylediler.²⁶² Musa Yabgu şehre yaklaşmıştı ve Ebu'l-Fazl, onu karşılamaya çıktı. Tam bu sırada Tuğrul Bozan, bin süvarisiyle onların karşısına çıktı. Tuğrul Bozan'ın burada Türklerin en büyük savaş taktiklerinden biri olan sahte ricatı kullandığı anlaşılmaktadır. O, direkt olarak hem Yabgu'ya hem de Ebu'l-Fazl'a saldırmadı. Yabgu'nun önünden nehre doğru kaçmaya başladı. Nehre ulaştıkları vakit Yabgu ve ordusunun etrafını çevirdiler. Muhtemelen burada Tuğrul'un diğer altı bin askerinin en azından bir kısmı mevzilenmiş, bekliyordu.

Kaynaklar bu hususta bir detay vermiyor olsa da diğer askerlerinin nehir kenarında beklediğini söylemek yanlış olmaz. Bu saldırı öyle başarılı oldu ki Musa Yabgu ve Ebu'l-Fazl ordularından ayrı düştü ve Herat'a çekilmek zorunda kaldılar.²⁶³ Yabgu ve Ebu'l-Fazl gidince Tuğrul, 22 Receb 443/29 Kasım 1051 günü şehre girdi ve zapt etti.²⁶⁴ Başarılarını Sultan Abdürreşîd'e bildiren Tuğrul Bozan, daha fazla asker isteyerek Horasan'a gidip, Selçuklularla savaşacağını söyledi. Sistan'da Tuğrul Bozan'ın Selçukluların üç liderinden birine karşı zafer kazanması kuşkusuz Sultan Abdürreşîd'in emîrinin Horasan'da Selçuklulara karşı başarılı olacağına dair güvenini yükseltmiştir. Öyle ki Tuğrul Bozan'ın isteğini kabul eden Sultan, ona kendi özel süvâri birliğinden seçkin askerleri istediği miktarda gönderdi.²⁶⁵

Sultan'ın gönderdiği birlikler Sistan'da bulunan Tuğrul Bozan'a ulaştı. Diğer tarafta Musa Yabgu'nun yenilgisi Selçukluları harekete geçirdi. Çağrı Bey Büst'e, Alparslan ise

²⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/441.

²⁶² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/441. Farklı bir versiyonu; “Bizim düştüğümüz bu tehlikeli durumda canımızı ecele vermektен ve kılıç altında ölmekten başka çaremiz yoktur. Zira Gazne uzaktır ve bizim az, düşmanın çok olduğu malumdur.” Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, ss. 150-151.

²⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/441-442; Müellifi Meçhul, *Târîh-i Sistan*, s. 323; Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, ss. 150-151.

²⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/442; Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 151. Anonim müellif Tuğrul'un Tak Kalesi'nin zapt edemediğini fakat şehre girdiğini söylemektedir. Tak Kalesi Sistan'ın merkezi olan Zerenc'ten bir günlük mesafe uzaklıkta bir yerdir. Müellifi Meçhul, *Târîh-i Sistan*, s. 323; Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 422.

²⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/442, Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 151.

Toharistan'dan Gazne'ye doğru ilerliyordu. İki ordunun yaklaştığı haberini alan Tuğrul Bozan, ilk olarak Gazne'ye daha yakın olan Alparslan'ın üzerine yürümeye karar verdi. İki ordu Dere-i Humar²⁶⁶ denilen yerde karşı karşıya geldiler. Alparslan, Tuğrul Bozan'ın karşısında yenildi. Tuğrul Bozan, Alparslan'ın ordusunu yendikten sonra Çağrı Bey'in karşısına çıkmak için Büst'e gitti. Kaynaklara göre Çağrı Bey, Tuğrul Bozan'ın karşısında tutunamayarak çekilmek zorunda kaldı.²⁶⁷

Bazı kaynaklar Tuğrul Bozan'ın Musa Yabguyu bu iki savaştan sonra yendiğini²⁶⁸ söyleseler de durum tam tersi olmalıdır. Onun az bir kuvvet ile önce Alparslan ve Çağrı Bey'in daha sonra ise Musa Yabgu'nun üzerine yürümesi pek mümkün görünmemektedir. Musa Yabgu'yu yendikten sonra Sultan'dan gelen destek ordu ile bunları yapması akla daha yatkındır.²⁶⁹

Tuğrul Bozan'ın Selçuklulara karşı bu denli etkili olmasının sebebi onun Selçuklular arasında bir süre kalmış olması ve Selçukluların savaş taktiklerini öğrenmesiyle açıklanabilir.²⁷⁰

1.7.2. Hindistan'da Meydana Gelen Bazı Olaylar

Selçuklularla mücadeleler devam ederken, Hint taraflarındaki mücadele de devam ediyordu. Mes'ûd b. Mevdûd'u tahta geçiren fakat başarısız olunca Gazne'den kaçan Ali b. Rebi Sind bölgesine gitmişti. O, Gazne'den ayrıldıktan sonra Peşaver ve Multan taraflarına gitti, oradaki yerlilerden kendisine bir ordu kurdu. Kuşkusuz hazineyi yağmalaması sayesinde paralı askerler tutacak bir gelire sahipti. Ali b. Rebi, etrafındaki adamlarıyla Sind topraklarına gitti. Bölgedeki isyanı bastırdı ve kendisi burada hüküm sürmeye başladı. Abdürreşîd, tahta geçtikten sonra Ali b. Rebi yakalandı.²⁷¹

Ray, Sind topraklarının bu vakitten itibaren Soomra Hanedanlığının hükmü altına

²⁶⁶ Dere-i Humar, Naşir Abdu'l-hayy Habîbî'nin notuna göre Gazne'nin kuzeydoğusunda, Kâbil'in kuzeyinde bir bölgedir. Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 42, d.n. 178. İbâdî, Humar için Gazne'ye bağlı nahiyelerden biri demektedir. İbâdî, *Bir İslâm Şehri Olarak Gazne (338/949-492/1099)*, s. 96. Eğer bu yer tanımlaması doğru ise Alparslan'ın ordusu Gazne'nin içlerine kadar girmiş oluyordu. Bu da Gazneliler için gerçekten baş edilmesi gereken çok acil bir durumdu. İbn Baba el-Kaşanî, Alparslan'ın Hupyan'a kadar ilerlediğini ve savaşın burada cereyan ettiğini söyler. Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 141.

²⁶⁷ Müellifi Meçhul, *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*, s. 220, Bosworth, *The Later Ghaznavids*, ss. 141-142; Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâşî*, s. 304.

²⁶⁸ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 42; Zeki, "Sultan Abdürreşîd Dönemi" s. 164.

²⁶⁹ Furûzânî de olayları bu kronolojik sırayla anlatmaktadır. Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâşî*, s. 304-305.

²⁷⁰ Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâşî*, s. 304.

²⁷¹ Firişte, *Tarih-i Firişte*, ss. 114-115; Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâşî*, s. 303.

girdiğini söylemektedir.²⁷² Ali b. Rebi'nin yakalanıp hapsedilmesinden sonra muhtemelen bölgede asayişin tekrar kuracak bir yönetim kurulamadı. Bunda Abdürreşîd'in Tuğrul Bozan tarafından bir darbe ile tahttan indirilip öldürülmesinin etkisi büyüktür. Böylece Sind toprakları Abdürreşîd'in saltanatı sırasında Gazneli Devleti'nin hüküm sürdüğü topraklar arasından çıkmış oldu.

Sind'de meydana gelen olaylar dışında Sultan Abdürreşîd, Hâcib Nûş Tegin'i Lahor valisi olarak görevlendirmişti. O, Gazne tahtındaki karışıklıklar sırasında Hintli racalar tarafından Nagarkot Kalesi'nin alındığını öğrendi ve buraya sefer düzenledi. Altı günlük kuşatmanın sonucunda Nagarkot Kalesi tekrardan zapt edildi.²⁷³

1.7.3. Tuğrul Bozan'ın Gazne'yi Ele Geçirip Sultan Abdürreşîd'i Katletmesi

Payitahttan gelen orduyla oldukça güçlenen Tuğrul Bozan, daha önce olduğu gibi tekrardan isyan bayrağını kaldırdı ve ordusuyla Ramazan 443/Ocak-Şubat 1052'de Gazne'ye yürüdü.²⁷⁴ Tuğrul Bozan'ın bazıları bizzat Sultan'ın hassa ordusundan oluşan askerlerini Sultan üzerine yürümeye nasıl ikna ettiği üzerinde durulması gereken bir husustur.

Hasan-ı Yezdî, Tuğrul Bozan'ın ordusunda Bû Sehl-i Revzenî (Zûzenî olmalı)'nin bulunduğunu söylemektedir.²⁷⁵ Bu şahıs Sultan Mes'ûd zamanında Divân-ı Risalet Sahipliği yapan önemli devlet adamlarından biriydi.²⁷⁶ Yezdî'nin verdiği bilgi doğru ise bu gerçekten şaşılacak bir durumdur. Beyhakî'nin eserinde bu kişi hakkında çok fazla malumat bulunmaktadır. O, Sultan Muhammed'in Bû Sehl-i Zûzenî'yi hiç sevmediğini ve aralarının kötü olduğunu aktarmaktadır.²⁷⁷ Bu durum Zûzenî'nin artık Sebük Tegin hanedanına bir bağlılık hissetmemesine ve onlardan intikam alma hırsına kapılmasına sebep olabileceğini düşündürmektedir.

İbnü'l-Esîr, bu durum hakkında bize bazı detaylar vermektedir ki onun verdiği bilgiler olayın aydınlatılması açısından mühimdir. Buna göre Tuğrul, adamlarına Gazne'ye dönmeleri gerektiğini söylemekle beraber asıl niyetini onlardan gizledi. Askerlerin gönlünü hoş tuttu ve

²⁷² Ray, *The Dynastic History of Northern India*, ss. 29-30,32. Ayrıca bakınız; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 101.

²⁷³ Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 115. Firişte, Nagarkot Kalesi'nin geri alınmasının Tuğrul Bozan'ın Sistan seferinden önce olduğunu söylemektedir.

²⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, s. 9/442; Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 151.

²⁷⁵ Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 44.

²⁷⁶ Halilî, *Saltanat-ı Gazneviyân*, s. 274.

²⁷⁷ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, ss. 456,616; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 44.

onların nazarında kendi değerini yükseltti. Gazne'ye beş fersah²⁷⁸ mesafe kaldığında ordusunu bekletti ve Abdürreşîd'e bir mektup gönderdi. Mektubunda, askerlerin maaşlarının yükselmesini istediğini ve kendisine karşı kinlendiklerini yazdı.²⁷⁹

Sultan Abdürreşîd, hâcibü'l-hüccâb Tuğrul Bozan'ın ordusuyla şehrin yakınlarına kadar gelmesi ve bir mektup göndermesi üzerine durumu konuşmak için devletin ileriyle bir meclis düzenledi. Sultan, mektupta bildirilen durum üzerine ne yapılması gerektiğine dair devlet adamlarına danıştı ve onların fikirlerini aldı. Onlar, Sultan'a Tuğrul Bozan'a karşı gerekli tedbirlerin alınmasını ve Sultan'ın iç kaleye çekilmesini söylediler. Sultan bu telkinlere uyararak iç kaleye sığındı. Tuğrul Bozan'ın Gazne önünde orduyla bekleyip Sultan Abdürreşîd'e haber göndermesi Sultan ve efradı tarafından doğal olarak bir isyan şeklinde algılandı. Durum beklenen gibi oldu ve Tuğrul Bozan yanındaki askerlerle birlikte şehre girdi.²⁸⁰

Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere askerler, Tuğrul Bozan'ın asıl niyetinden habersizdi. Gazne'den ayrılıp Sistan'a, Tuğrul'un yanına gelen askerler için bir sefere çıkmadan tekrar Gazne'ye dönmek garip gelmiş olmalıdır. Nihayetinde onlar savaş için Gazne'den ayrıldılar. Ancak hâcibü'l-hüccâb'dan gelen bir emiri yerine getirmeleri gerekmektedir. Sultan'ın hassa askerleri bir kere Gazne'nin önüne gelip şehri kuşatmış ve isyancı konumuna düşmüşlerdi. Muhtemelen buradan artık dönüşün olmayacağını anlayan askerler mecburen Tuğrul Bozan'ın yanında kalmaya devam etti.

Tuğrul Bozan, şehre girdikten sonra iç kalede bulunan Sultan Abdürreşîd'in teslim edilmesini istedi. Hatta Sultan'ı kendine teslim edecek olanlara vaatlerde, karşı çıkacak olanlara da tehditlerde bulundu. İç kaledeki askerler daha fazla direnmenin fayda sağlamayacağına kanaat getirmiş olmalı ki Sultan Abdürreşîd'i Tuğrul Bozan'a teslim ettiler.²⁸¹ Kaynakların çoğu Sultan'ın Tuğrul Bozan tarafından hemen öldürüldüğünü zikretmektedirler; ancak onun öldürülmesine kadar geçen süreye dair ayrıntıyı Müstevfi anlatmaktadır. Buna göre Abdürreşîd hemen öldürülmedi ve şehrin meydanında bir kafeste hapsedildi. Hatta Tuğrul Bozan, Abdürreşîd'in önünde çevgan oynuyor, hapsedilen Sultan

²⁷⁸ Fersah, eskiden yol mesafelerini ölçmek için kullanılan bir ölçü birimidir. Zaman ve mekân olarak farklılık göstermektedir. İran topraklarında atın normal yürüyüşüyle bir saatte gittiği mesafe için bir fersah denmekte ve bu da ortalama altı kilometre civarına denk düşmektedir. Bakınız; Yusuf Halaçoğlu, "Fersah", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, 12/412.

²⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/442.

²⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/442; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, 2/395; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 115; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 142.

²⁸¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/442.

Abdürreşîd ayağa kalkarak Tuğrul'u övüyordu. Tuğrul Bozan, bir süre sonra Abdürreşîd'in bu halinden sıkılarak onun 10 Şevval 443/14 Şubat 1052 gün öldürülmesi emrini verdi. Bu emirle Mahmûd'un oğlu Abdürreşîd, bir emîri tarafından katledildi.²⁸²

Tuğrul Bozan'ın yaptıkları sadece darbe yapmak ve Sultan'ı öldürmekle sınırlı değildi. O, Sebük Tegin'in bütün soyunu ortadan kaldırmaya niyetliydi. Bu sebeple Sebük Tegin soyundan olan ve Dehek²⁸³ ve Bergund Kaleleri'nde hapis tutulan tüm şehzadeleri öldürmek için kale kutvâllerine emirler gönderdi. Dehek Kalesi kutvâli Nûştegin-i Şarabî, Tuğrul Bozan'dan gelen emri harfiyen uyguladı. Kaynaklarda sayıları dokuz ile on iki arasında değişen şehzadeyi öldürdü. Müstevfî öldürülen bu şehzadelerin isimlerini vermiştir. Bunlar Hüseyin, Nasr, İrañşâh, Hâlid, Abdurrahman, Mansur, Hemmâm, Abdurrahim ve İsmail'dir.²⁸⁴ Bunlara ek olarak Ahmed b. Mahmud, Süleyman ve Şüca' isimlerini vermektedir.²⁸⁵ Şüca'nın bir kişi olduğunu kabul edersek Cüzcanî'nin verdiği on bir sayısına ulaşılmaktadır.²⁸⁶ Fakat Hasan-ı Yezdî, eserinde öldürülen şehzade sayısını on iki olarak vermiştir. Ek olarak o üç şehzadenin boynunun vurularak diğer dokuzunun ise asılarak öldürüldüğünü söylemektedir.²⁸⁷ İbrâhim ile Ferruhzâd, Bergund Kalesi'nde hapsedilmişlerdi. Kale kutvâli Tuğrul Bozan'dan gelen bu emri uygulamak için acele etmemeye karar verdi. Onun bu kararı burada esir tutulan iki şehzadenin de hayatta kalmasını sağladı. Tuğrul Bozan'ın Gazne'yi ele geçirip Sultan'ı ve şehzadeleri öldürmesi onun tarih kitaplarında "kafir-i nimet" ve "melun" olarak anılmasına sebep oldu.²⁸⁸ Ayrıca o, Mes'ûd b. Mahmûd'un kızı ile evlenerek Sebük Tegin soyu ile bir akrabalık kurdu.²⁸⁹

Tuğrul Bozan, Gazne'ye hâkim olduktan sonra Abdürreşîd'in Hindistan valisi Anuş Tegin Hırhîz'a kendisine itaat ve Selçukluların elindeki şehirleri almak için yardım etmesini bildiren bir mektup gönderdi. Ona kendisine muhalefet etmemesi durumunda pek çok vaatte

²⁸² Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, s. 320; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmî'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 44; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 103; Demir, "Gazneli Sultanlarının Ölüm Sebepleri", s. 159. Hasan-ı Yezdî, Abdürreşîd'in boynunun vurulduğunu söyler.

²⁸³ İbâdî, eserinde Gazne'ye bağlı bölgeleri anlatırken "Sûdihek" adlı bir yerden bahsetmekte ve açıklamalarında burası için Dihek demektedir. Gazne'ye on beş kilometre uzakta olan bu yerin Gerdîz ile Gazne yolu üzerinde olup Hindistan'a doğru iki yola sahip olduğunu söylemektedir. Dihek'de bir ribatın olduğundan da bahsetmekte ve bölgenin Gazneliler döneminde meşhur olduğunu aktarmaktadır. Kaynakta Dehek olarak geçen kale burası olmalıdır. İbâdî, *Bir İslâm Şehri Olarak Gazne (338/949-492/1099)*, s. 89.

²⁸⁴ Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, s. 320.

²⁸⁵ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 47.

²⁸⁶ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 43.

²⁸⁷ Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmî'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 44. Ayrıca bakınız; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 2/395; Topal, *Dürr-i Mekkûn ve Sırr-ı Masûn*, s. 119.

²⁸⁸ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 43-44.

²⁸⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/442; Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 153; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 115.

bulundu. Anuş Tegin Hırhîz, Tuğrul Bozan'ın teklifini kabul etmedi, hatta Tuğrul Bozan'a hakaret dolu bir cevap gönderdi. Aynı zamanda Sultan'ın öldürülmesine göz yuman tüm emîr ve efrada uyarıcı, kınayan ve onları Sultan'ın intikamını almaya teşvik eden mektuplar gönderdi.²⁹⁰

Şehzadelerin ölümünden sorumlu olan Dehek Kalesi kutvâli Nûştegin-i Şarabî yaptığı işten elem duydu. Hırhîz'den gelen mektupları da okuyunca o, Tuğrul Bozan'ın öldürülmesine karar verdi. Yanına Tuğrul Bozan aleyhinde olan kişileri de topladı. Bir gün Tuğrul Bozan sarayda halk ile görüşürken Anuş Tegin-i Şarabî yanındaki gulamlarla birlikte Tuğrul Bozan'ın karşısına çıkıp kılıç darbeleriyle öldürdüler. Kafası kesilerek mızrağın ucuna takıldı ve şehirde dolaştırdılar.²⁹¹ Onun Gazne'deki hükmü uzun olmadı. Bir rivayete göre kırk²⁹² diğer bir rivayete göre ise elli yedi gün²⁹³ hüküm sürdü.²⁹⁴

Cüzcânî, Tuğrul Bozan'dan sonra tahta geçen Sulan Ferruhzâd'ın tahta geçiş tarihi olarak 9 Zilkade 443/13 Mart 1052 gününü vermektedir.²⁹⁵ Tuğrul Bozan, Gazne tahtında kırk veya elli yedi gün hüküm sürebildi. Buna binaen Tuğrul Bozan'ın Gazne'yi ele geçirdiği ve hüküm sürdüğü tarih Şaban'ın başı ile Ramazan ayının ortalarına (Aralık 1051-Şubat 1052) kadar olmalıdır. Ayrıca *Târîh-i Sistan*'da verilen bir bilgi bizim bu tarih değerlendirmemizi destekler mahiyette kanıt sunar; “Emîr Ebu'l-Fazl, Tuğrul'un öldüğü haberini duyunca orduyu arkasında bırakıp hayırlı bir zamanda kendi devletine geri döndü. O 15 Ramazan 443/20 Ocak 1052 Pazartesi günü Sistan'a girdi.”²⁹⁶ Cüzcânî ve anonim müellifin verdiği tarihler arasında yaklaşık iki aylık bir fark olsa da Tuğrul Bozan'ın 1052 yılının başında öldürüldüğü kesindir.

Cüzcânî, Tuğrul Bozan'ın neden Gazne tahtına meylettiğine dair bir rivayet aktarmaktadır. Bu rivayete göre Tuğrul Bozan, Alparslan üzerine sefere çıkmadan önce Sultan Abdürreşîd ile görüşmüştür. Görüşme esnasında Sultan'ın korktuğundan, korkusundan kemiklerinin dahi titrediğinden ve bu korkak Sultan yerine kendisinin sultan olma fikrinin

²⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/442-443; Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 153.

²⁹¹ Ebu'l-Hasan Ali b. Zeyd Beyhakî (İbn Funduk), *Târîh-i Beyhâk*, (Tsh. Ahmed Behmenyar), Tahran, 1317, s. 178; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 43; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârîh'i Hasenî*, s. 44; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, 2/396; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 48; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, ss. 104-105; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 142; Demir, “Gazneli Sultanlarının Ölüm Sebepleri”, s. 160.

²⁹² Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 43; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 115.

²⁹³ İbn Funduk, *Târîh-i Beyhâk*, s. 178.

²⁹⁴ Zeki, “Sultan Abdürreşîd Dönemi”, ss. 166-172; Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâşî*, ss. 305-307.

²⁹⁵ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 44.

²⁹⁶ Meçhul, *Târîh-i Sistan*, s. 324.

aklına düştüğünden bahsetmektedir.²⁹⁷

Tuğrul Bozan'ın günümüzde bilinen birkaç sikkesi mevcuttur. Bu kadar kısa süre Gazne'yi elde tutmasına rağmen sikkesinin mevcut olması doğal karşılanabilir. Çünkü o, hanedan soyundan gelmemekle birlikte sultan olmak istiyordu. Bu yüzden yapacağı ilk işlerden biri hâkimiyetini göstermek açısından para darp ettirmek olmalıydı. Tuğrul'un bastırdığı beş sikke günümüze ulaşmıştır. Sikkelerden birisi 443/1052 tarihli olup Kıvamüddeyle Tuğrul ismi darp ettirilmiştir. Ayrıca sikkenin üstünde halifenin adının olması onun Abbâsîlere olan bağlılığını da göstermektedir.²⁹⁸

1.8. Ferruhzâd b. Mes'ûd'un Saltanatı (443-451/1052-1059)

Merkezî otorite tamamen sarsılmış ve özellikle dört yıl boyunca sultan seçimlerinde emîrlerin etkisi çok fazla olmuştu. Emîrlerin etkisi o derece kuvvetliydi ki Sultan, başkentinde kendi hâcibi tarafından katledildi. Hâl böyle olunca devletin ileri gelenleri Gazne tahtına Sebük Tegin soyundan kimin oturması gerektiği hakkında görüşmeler yaptılar. Kaynaklarda taht için iki isim karşımıza çıkmaktadır. Bunlar Mes'ûd'un artık yaşça büyümüş olan oğulları Ferruhzâd ve İbrâhim'dir. Tuğrul Bozan'ın Sebük Tegin hanedanını katletme girişiminden kurtulan bu şehzadeler bilindiği kadarıyla Sebük Tegin soyundan kalan yegâne kişilerdi. Hırhîz, Tuğrul'un öldürülmesinden kısa bir süre sonra Gazne'ye vardığında hangi şehzadenin tahta geçeceği hakkında ileri gelenlerle meşveret etti. İbrâhim'in tahta geçmesi düşünülse de onun hastalığı sebebiyle Ferruhzâd'ın tahta geçmesi kararlaştırıldı. Bergund Kalesi'nden Gazne'ye getirilen Ferruhzâd, 9 Zilkade 443/13 Mart 1052'de Gazne tahtına sultan olarak oturdu.²⁹⁹

Sultan Ferruhzâd, Tuğrul Bozan'ın katlettiği şehzadelere uygun şekilde merasim yapılmasını sağladı ve onları sultanlar mezarlığına defnetti.³⁰⁰ Abdürreşîd'in katlinde parmağı olan herkes tek tek tespit edilip öldürüldü.³⁰¹ Tahta oturduktan sonra bazı vergi düzenlemeleri yaptı. Çeşitli yerlerden alınan vergileri olması gereken miktarda düzenledi.

²⁹⁷ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 43.

²⁹⁸ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 45; Halilî, *Saltanat-ı Gazneviyân*, s. 248.

²⁹⁹ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 44; Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, ss. 154-155; Gaffârî, *Tarih-i Cihânârâ*, s. 103.

³⁰⁰ Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, s. 321.

³⁰¹ Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 155; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, s. 208.

Savaşlar yüzünden harap olan Zâbülistan³⁰² vilayetinden, bölgenin düzeleceği ve vergi verebilecekleri zamana kadar vergiyi kaldırdı.³⁰³ Ferruhzâd'ın iç ve dış siyaseti hakkında bilgilerimiz oldukça azdır. Selçuklular ile meydana gelen iki savaş dışında bu dönemde yaşananlarla ilgili yeterli bilgi mevcut değildir.

1.8.1 Selçuklularla İlişkiler

Gazne üzerine yürümek için fırsat kollayan Çağrı Bey, Gazne'de meydana gelen olayları haber alınca Gazne'yi zapt etmek üzere ordusuyla harekete geçti. Çağrı Bey'in Gazne üzerine doğru geldiği haberi Hindistan valisi Anuş Tegin Hırhîz'a ulaştığında onu karşılamak için ordusuyla Gazne'den ayrıldı. Savaşın nerede ve nasıl meydana geldiğine dair detaylara vâkıf değilsek de Çağrı Bey'in mağlup olduğu ve levazımların Gazneliler tarafından yağmalandığı zikredilir.³⁰⁴

Hırhîz'in Selçuklular karşısında aldığı galibiyet Gazneli Devleti'nin tekrardan güçlendiği şeklinde yorumlanabilir. Bunda Ferruhzâd'ın tekrardan istikrarı sağlamasının rolü büyüktü. Ferruhzâd da kardeşi Mevdûd gibi Selçukluların Horasan'dan çıkarılmasını ve Gazneli Devleti'nin tekrardan eski ihtişamına kavuşmasını arzulamaktaydı. Bu sebeple Horasan'a büyük bir ordu gönderdi. Gülsarik komutasındaki Selçuklu ordusu Gaznelilerin karşısına çıktı. Gülsarik mağlup oldu ve yanındaki birkaç emîr ile birlikte Gaznelilere esir düştü. Gülsarik ve birkaç emîrin esir düşmesi Çağrı Bey'i endişelendirmiş olmalıdır. Bu sebeple Çağrı Bey, oğlu Alparslan komutasında bir orduyu Gaznelilerin üzerine gönderdi. Alparslan ile Gazne ordusu arasında meydana gelen savaşta Alparslan galip geldi ve o da Gazneli emîrlerinden bazılarını esir aldı. İki hükümdar ele geçirdiği esirleri serbest bıraktılar ve esir takası gerçekleşti.³⁰⁵

Bu iki olayın haricinde Sistan'ın da Ferruhzâd'ın tahta geçtiği vakitlerde elden çıktığı

³⁰² *Hudûdü'l Âlem*'de Gazne ve onunla birleşen bölgelere Zâbülistan dendiği kayıtlıdır. Ebü'l-Fidâ, eserinde Zâbülistan bölgesi içinde Mîmend/Meymed, Bamiyan, Gazne, Pençhir ve Kâbul şehirlerini zikreder. Müellifi Meçhul, *Hudûdü'l Âlem mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, s.67; Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, ss. 362-364; Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, ss. 411,428.

³⁰³ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 44; Kazvîni, *Lübbü't-Tevârih*, s. 146.

³⁰⁴ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 20; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdi'nin Câmi'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 86; Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 155; Hândmîr, 2/396; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 116; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, ss. 48, 63.

³⁰⁵ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 20; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/443; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdi'nin Câmi'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 86; Mîrhând, *Gazneliler*, ss. 155-156; Hândmîr, *Tarih-i Habîbü's-Siyer*, 2/396; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 116; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 63; Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâşî*, s. 308; Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, s. 118; Göksu, *Afganistan ve Hindistan'ın İhtişamlı Hanedanı Gazneliler*, ss. 67-68. İbnü'l-Esîr, seferi tertip edenin Alparslan'ın emri ile Çağrı Bey olduğunu söyler. Lakin durum tam tersi olmalıdır. Çünkü Horasan'ın hâkimi Çağrı Bey'dir ve oğlu Alparslan'dan emir alması akla yatkın değildir.

ve ayrıca Musa Yabgu'nun oğlu Kara Arslan'ın Sistan'a gelerek bölgenin kontrolünü sağladığı görülmektedir.³⁰⁶

Ferruhzâd'ın vefat etmeden önce Selçuklularla bir barış girişiminde olduğu ve bunun için elçiler gidip geldiği anlatılmaktadır. Esirlerin takas edilmesi iki devlet arasında meydana gelecek olan barış anlaşmasının temelini oluşturmaktaydı.³⁰⁷ İki devlet arasındaki barış anlaşmasının hangi Gazneli sultanı döneminde meydana geldiği hususunda kaynaklar muhtelif bilgiler vermektedir. Hüseyinî'nin eserindeki bilgilerden anlaşmanın Ferruhzâd ile yapıldığı çıkarılabilir. Çünkü müellif Ferruhzâd ile Selçuklular arasında olan savaşları anlattıktan hemen sonra anlaşmanın yapıldığını söylemektedir.³⁰⁸ Ahmed b. Mahmud, anlaşmanın Çağrı Bey ile Ferruhzâd arasında düzenlendiğini söylemektedir.³⁰⁹ Cüzcânî, sulh anlaşmasının Çağrı Bey tarafından yapıldığını söylemektedir.³¹⁰ Firişte barışın İbrâhim'in ilk yılında yapıldığını fakat bu barış anlaşmasından önce Selçuklu Sultanı Melîkşâh'ın Gazne'ye bir sefer düzenlemek istediğini söyleyerek bir anakronizme düşmektedir.³¹¹ Hândmîr'in eserinde ise barışın yapıldığından bahsetmekle beraber daha sonra Sultan Melîkşâh ile Sultan İbrâhim'in çocukları arasındaki evlilikten bahsederek anlaşmanın bu iki hükümdar arasında olduğuna dair bir izlenim oluşturmaktadır.³¹²

Barış fikrinin bir anda ortaya atılmayacağını ve bir süreç gerektiğini de düşünürsek kaynakların Ferruhzâd ve İbrâhim'in isimlerini vermesi normaldir. Ayrıca barışın düşünüldüğü ve uygulamaya konacağı sırada Gazne tahtında Sultan değişikliği meydana geldi. Beyhakî'de geçen bir bilginin bu barış anlaşmasına bir atıf olması muhtemeldir. O, eserinde şunları yazar; “Hamîd-i Emirü'l-Mü'minin Hâce Bû-Sa'd Abdulgaffâr Fâhir b. Şerîf... gayet mühim bir iş hakkında bugün Horasan vilayeti ellerinde bulunan büyük şahsiyetlerle müzakere ve muahede yapmak üzere Horasan'a gönderildi.”³¹³

Beyhakî'nin, “Hâce Bû-Sa'd'ın bugünlerde Horasan'a hayırlı bir iş için gittiğini” söylemesi muhtemelen bu barış anlaşmasına atıftır. Ayrıca bu bilgi onun elimize ulaşan eserinin ilk kısımlarını oluşturduğundan “bugün” diyerek kastettiği kısım, Ferruhzâd ölmeden bir süre öncesidir. Çünkü müellif ileriki sayfalarda eserinin o sayfalarını yazdığı sırada

³⁰⁶ Müellifi Meçhul, *Târîh-i Sistan*, s. 324.

³⁰⁷ Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârih*, 1/34-35. Bedâûnî, esir takasından sonra barış anlaşmasının sağlandığını söylemekle fikrimizi destekler malumat sunmaktadır.

³⁰⁸ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, s. 20.

³⁰⁹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 63.

³¹⁰ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 46.

³¹¹ Firişte, *Tarih-i Firişte*, ss. 116-117.

³¹² Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, 2/397.

³¹³ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, ss. 96-97.

Ferruhzâd'ın öldüğünü ve İbrâhim'in tahta geçtiğini söyleyerek bunu tasdiklemektedir. Eğer bu bilgiyi barış anlaşmasına atfedersek Bosworth'un, "Sultan İbrâhim'e bu anlaşmayı sadece onaylamak kalmış olabilir" yorumu, yerinde olacaktır.³¹⁴

1.8.2. Ferruhzâd'ın Ölümü

Gazne tahtında yaklaşık yedi yıl kalan Sultan Ferruhzâd'ın siyasî hayatına dair yukarıda zikredilenler dışında maalesef bir bilgi yoktur. İç siyasete yönelik kaynaklarda karşılaştığımız bir bilgi, Gazneli Devleti'nde hâlâ otoritenin sağlamaştırılmadığını ve tekrardan bir sultana karşı darbe girişimi gerçekleştirildiğini göstermektedir. Sultan Ferruhzâd, hamamdayken bazı gulâmların suikastine uğramıştır. Sultan, yanında taşıdığı kılıç sayesinde kendisini koruyabilmiş ve saray muhafızlarının yardımıyla onları öldürebilmişlerdir.³¹⁵

Sultan Ferruhzâd, bu suikast girişiminden itibaren oldukça kötü bir ruh haline büründü ve sürekli ölümden bahseder oldu. Ferruhzâd'ın ölüm tarihini belirlemek için kaynakların verdiği bilgileri mukayese etmek gerekmektedir. İbn Baba el-Kaşani, Sultan Ferruhzâd'ın 17 Safer 451/4 Nisan 1059, Ahmed b. Mahmud ise 16 Safer 451/3 Nisan 1059 gününde vefat ettiğini söylemektedirler.³¹⁶ Gaffârî, Sultan İbrâhim'in Ferruhzâd'ın ölümünden iki gün sonra tahta oturduğunu³¹⁷ söylemesi ve çağdaş yazarımız Beyhâkî'nin Sultan İbrâhim'in'in tahta çıkışı için 19 Safer 451/6 Nisan 1059 gününü vermesi³¹⁸ Sultan Ferruhzâd'ın tam olarak ölüm gününü ortaya koymaktadır. Bu bilgilere göre Sultan Ferruhzâd, 17 Safer 451/4 Nisan 1059 gününde kulunç rahatsızlığından vefat etmiştir.³¹⁹

³¹⁴ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 53.

³¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/25; Gaffârî, *Tarih-i Cihânârâ*, s. 103; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 116; Demir, "Gazneli Sultanlarının Ölüm Sebepleri", s. 161.

³¹⁶ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 143; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 48.

³¹⁷ Gaffârî, *Tarih-i Cihânârâ*, s. 103.

³¹⁸ Beyhâkî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 347.

³¹⁹ Demir, "Gazneli Sultanlarının Ölüm Sebepleri", s. 161.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BARIŞ DÖNEMİ VE İSTİKRARIN KORUNMASI

Sultan Ferruhzâd'ın ölümünden sonra Gazneli Devleti'nin siyasî hayatının daha dengeli ve gerçekçi politikalarla devam ettiği görülmektedir. Sultan İbrâhim ve III. Mes'ûd'un güttüğü politikalar sayesinde Gazneli Devleti mevcut sınırlarını koruyabilmiş ve isyanlar sonucu bozulan asayiş kontrol altına alabilmiştir. Yaşanılan bu süreç sebebiyle devletin siyasî tarihini kapsayan bu zaman dilimini "istikrarın korunduğu bir barış dönemi" olarak adlandırılmasını sağlamaktadır.

2.1. İbrâhim b. Mes'ûd'un Saltanatı (451-492/1059-1099)

Kaynaklarda zikredildiği üzere Sebük Tegin soyundan hayatta kalan ve taht için varis olabilecek tek kişi I. Mes'ûd'un oğlu İbrâhim'di. İbrâhim, Beyhakî'de aktarılan bir şîirden anlaşıldığı kadarıyla on üç yıl hapis kaldı. Bu hapis hayatının bir kısmını önce Bergund Kalesi'nde daha sonra ise Aceristân/Vecîristân bölgesindeki Ney Kalesi'nde yaşadı.³²⁰ Sultan Ferruhzâd ölünce devletin ileri gelenleri Gazne tahtına oturması için şehzâde İbrâhim'i hapsedildiği kaleden çıkarmaya karar verdiler.³²¹ Daha önce hasta olduğu için sultan olarak tahta oturtulmayan İbrâhim'in bu süre içinde iyileşip iyileşmediğine dair kaynaklar bir malumat sunmaz. İbrâhim'i Ney Kalesi'nden getirmek için Serheng³²² Hasan görevlendirildi. Onu Gazne'ye getirdiler ve İbrâhim, 19 Safer 451/6 Nisan 1059 Salı günü Gazne tahtına oturdu.³²³ Ertesi gün Ferruhzâd'ın taziye merasimini yaptırdı. Atalarının mezarlarını ziyaret etti. Daha sonra devlet adamlarıyla görüşüp hepsini mertebesine göre ödüllendirdi.³²⁴

Müstevfî, İbrâhim'in Sultan Ferruhzâd'ın vasiyeti üzerine tahta çıkarıldığını söylemektedir.³²⁵ Müstevfî'nin verdiği bilgiyi başka kaynaklarla doğrulayamamakla beraber

³²⁰ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 353.

³²¹ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 46; Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, s. 321; Erdoğan Merçil, "İbrâhim b. Mes'ûd-i Gaznevî" *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, 21/321. Müstevfî, İbrâhim'in Ferruhzâd'ın vasiyeti üzerine tahta geçtiğini söylemektedir.

³²² Çavuş anlamına gelen Serheng için Palabıyık "hükümdarın hassa kuvvetini teşkil eden ve umumiyetle kölelerden ve tabii en ziyade Türk kölelerinden mürekkep olan zümreler arasında çavuşlar, hususi bir zümre halinde bulunurlar: Hükümdar tarafından verilen her türlü emirlerin icrası ve tebliği, kendilerine havale edilen muhtelif işlerin ifası bunların başlıca vazifeleridir" demektedir. Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, s. 216.

³²³ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 347; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 46. Beyhakî ve Cüzcânî, İbrâhim'in tahta çıkışı için pazartesi günü demektirler. Lakin Beyhakî'nin verdiği 19 Safer 451 günü salı gününe rastlamaktadır. Pazartesi gününü temel alırsak İbrâhim'in tahta çıkışı 18 Safer 451/5 Nisan 1059 gününe tekabül etmektedir.

³²⁴ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 347.

³²⁵ Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, s. 321. Müstevfî, Ferruhzâd'la İbrâhim'i amca oğulları olarak zikretmektedir.

böyle bir kararın hayata geçirilmiş olduğu düşünülebilir. Ferruhzâd'ın hayatının son zamanlarında ölüm korkusuyla yaşaması onu bir veliaht tayin etmeye sevk etmiş olmalıdır.

Sultan İbrâhim tahta çıkar çıkmaz devlet işleriyle yoğun bir şekilde ilgilenmeye başladı. Harap olmuş yerleri ihya etti ve yeni köyler inşa ettirdi. Çeşitli yerlerin imar ve iskân işleriyle de uğraştı.³²⁶

Sultan İbrâhim'in saltanatı boyunca siyasî mücadeleleri üç farklı yönde ilerledi. Her ne kadar Selçuklularla sulh anlaşması imzalanmış olsa da zaman zaman bu anlaşmanın ihlal edildiği ve Selçuklularla savaşıldığı görülmektedir. Diğer taraftan atalarının yaptığı gibi, o da Hint topraklarına gazalar yaptı. Gurlular üzerine de bir sefere çıktı.

2.1.1. Selçuklularla İlişkiler

Sultan İbrâhim, ilk olarak Selçuklularla devam eden savaşın durdurulması için Selçukluların Horasan emîri Çağrı Bey'e bir elçi gönderdi. Görüşmeler neticesinde iki ülke arasında saldırmamazlık anlaşması yapıldı. Bu anlaşmayı Beyhakî kaleme aldı. Anlaşma metni bugüne ulaşmasa da İbnü'l-Esîr bu anlaşmanın detayları ile ilgili bazı bilgiler aktarmaktadır:

“Buna göre her biri elindeki yerlere hâkim olacak ve birbirlerinin topraklarında hak iddia ederek başlattıkları çekişmelere son vereceklerdi. Sebebi şu idi: Her iki tarafın da ileri gelenleri düşünüp taşındılar ve her iki hükümdarın da birbirlerinin topraklarını ele geçirecek durumda olmadıklarını, mallarını boş yere harcadıklarını, askerleri yorduklarını, bu arada evlerin yağmalandığını, insanların öldürüldüğünü görerek barış için seferber oldular. Sonunda ittifak ve anlaşma sağlandı ve anlaşma metni kaleme alındı. Halk buna çok sevindi, sıkıntılardan kurtulmaları onları çok sevindirdi.”³²⁷

Sultan İbrâhim'in Selçuklularla sulh yapması Sultan'ın gerçekçi bir siyasî politika güttüğünün göstergesidir. İbnü'l-Esîr'de geçen bir kayıta bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. O, Sultan İbrâhim'in “Eğer dedem Mahmûd'un ölümünden sonra babam Mes'ûd'un yerinde ben olsaydım ülkemizin en ufak köşesi bizden ayrılmazdı; fakat şimdi onların aldığı yerleri geri almaktan acizim, çünkü oraları muazzam ordulara ve geniş ülkelere sahip hükümdarlar istilâ etti” dediğini aktarır.³²⁸

Yaklaşık yirmi yıldır Selçuklularla süren savaş Gazne'yi hem askerî hem de

³²⁶ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 46; Paydaş, “Bilge Bir Hükümdar Gazneli Sultanı İbrâhim b. Mes'ûd”, s. 459.

³²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/25-26.

³²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/151.

ekonomik açıdan zor durumda bırakmıştı.³²⁹ Hindukuş ile Gur dağları iki ülke arasında sınır kabul edildi.³³⁰ Böylece Büst, Zâbulistan ve mezkûr yerlerin doğusu Gaznelilerin kontrolünde kalıyordu.³³¹ Bu anlaşma ile Gazneliler Maverâünnehir bölgesi ve Huttalan, Saganiyan ve Kubâdiyan gibi şehirlerden vazgeçmiş oluyordu.³³²

Gazneli-Selçuklu sulhu Selçuklu Sultanı Alparslan'ın ölümüne kadar sorunsuz devam etmiştir. Alparslan, tahta çıktığı sene Gazne'ye bir elçi heyeti gönderdi.³³³ Bu elçi heyetinin ne amaçla gittiğini kaynaklar söylememektedir. Selçuklu tahtında sultan değişikliğini bildiren bir sebeple gitmiş olmalıdır. İlerleyen süreçte iki devlet arasındaki barışın daha da pekişmesi için iki hanedan arasında evlilikler yapıldı. Selçuklu Sultanı Alparslan, Mes'ûd b. Mahmûd'un dul kalan karısı Aka/Akke Hatun'la Merv'de evlendi. Şevval 457/Eylül-Ekim 1065 ayında yapılan bu düğünde muhtemelen Sultan Alparslan'ın oğlu Arslanşâh'la Sultan İbrâhim'in kızı da evlendirildi.³³⁴

Bu dönemde iki devlet arasında elçilerin gidip geldiğini görmekteyiz. 458 yılının Ramazan Bayramı'nda (1-3 Şevval 458/26-28 Ağustos 1066) Alparslan tarafından Melîkşâh'ın veliahtlık merasimi yapıldı. Bu merasimde hediyelerle birlikte Gazne'den elçiler geldi.³³⁵

İki devlet arasındaki ılımlı siyasî adımların temel sebebi iki sultanın da ülkelerinin başka sorunlarla uğraşmasından gelmekteydi. Sultan Alparslan batıya yapacağı seferler için ülkesinin doğusunu güvence altına almak istiyordu. Sultan İbrâhim'in de Gazne'yi tekrar ihya etmek için zamana ihtiyacı vardı ve devlet büyük bir savaşı henüz kaldıramaz durumdaydı.

Hashmi, 456/1063 yılında Huttalan ve Saganiyan şehirleri hâkimlerinin Selçuklulara isyan etmesinden dolayı onların hâlâ Gazneli tâbiyetinde yaşıyor olabileceklerini söylemektedir.³³⁶

465/1073 yılında iki devlet arasında devam eden barışın ihlal edildiği ilk olay

³²⁹ İbrâhim zamanında Gazne'de kıtlık ve ekonomik sorunların görüldüğüne dair bir rivayet için; Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, (haz. ve çev. Mehmet Altay Köymen), TTK Yayınları, Ankara, 2018, s. 39, Şafî, "Fresh Light On The Ghaznavids", ss. 200-203.

³³⁰ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 51; Merçil, "İbrâhim b. Mes'ûd-i Gaznevî", 21/321; Paydaş, Bilge Bir Hükümdar Gazneli Sultanı İbrâhim b. Mes'ûd", s. 459.

³³¹ Clifford Edmund Bosworth, "Ebrâhim b. Mas'ûd", *Elr.* <https://iranicaonline.org/articles/ebrahim-b-masud>, (son erişim: 27.06.2022).

³³² Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 116.

³³³ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 77.

³³⁴ Ayan, *Orta Çağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, ss. 39, 59. Akke Hatun aynı zamanda Karahanlı Yusuf Kadir Han'ın (ö.1032) kızıydı. Böylece Alparslan, hem sâbık Gazneli Sultanı'nın hanımıyla evlenmiş hem de Karahanlılar ile akrabalık kurmuştur. Bu evliliğin siyasî olduğu açıktır.

³³⁵ Osman Turan, *Selçuklar Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008, s. 160.

³³⁶ Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 117.

meydana geldi. Selçuklu Sultanı Alparslan'ın ölümü üzerine Selçuklularda bir taht kavgası yaşanmış ve Sultan İbrâhim de bu karışık durumdan faydalanmak istemiştir. Sultan İbrâhim, hemen bir ordu hazırladı ve Sultan Melîkşâh'ın amcası Osman'ın hükmettiği Sekelkend³³⁷ üzerine sefer düzenlendi. Bu seferde Osman maiyeti ile birlikte esir edildi ve Gazne'ye götürüldü. Cemaziyelevvel 465/Ocak-Şubat 1073 ayında şehir Gaznelilerin eline geçti.³³⁸

Aynı yıl Selçuklu tahtına geçen Melîkşâh, Şâbân 465/Nisan 1073 ayında amcası Kavurd'un isyanını bastırdı.³³⁹ Akabinde Muharrem 467/Ağustos-Eylül 1074 ayında taht kavgalarını fırsat bilen ve Tirmiz'e saldıran Karahanlı hükümdarı Şemsü'l-Mülk'ü itaat altına aldı.³⁴⁰ Sekelkend'i alan Gazneliler üzerine de bir sefer yapıldı. Bu sırada Selçuklu ordusunun başında kimin olduğu hususunda farklı bilgiler mevcuttur. Ahmed b. Mahmûd ve Cenabî, Melîkşâh'ın kardeşi Ayaz'ı buraya gönderdiğini,³⁴¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, Melîkşâh'ın kardeşi Ayaz'la birlikte bu kent üzerine sefere çıktığını,³⁴² İbnü'l-Esîr ise Sekelkend'i geri alan Selçuklu güçlerinin başında Gümüştigin ve Anuş Tegin'in olduğunu söylemektedir.³⁴³ Melîkşâh'ın yakın tarihlerde iki farklı sefere iştirak etmesi pek mümkün gözükmemekle beraber Sultan, Tirmiz seferine bizzat iştirak ederken Sekelkend için muhtemelen kardeşi Ayaz'a emir verdi.³⁴⁴ Fakat Ayaz'ın Melîkşâh'ın menşurunu beklemeden Sekelkend'i geri almak için sefer düzenlemiş olması da muhtemeldir. Çünkü Sekelkend, Ayaz'ın hükmettiği topraklar arasındaydı.³⁴⁵

Bu savaşın detayları hakkında Sıbt İbnü'l-Cevzi, bize şu bilgileri vermektedir: “Bu yılın Muharrem (Eylül-Ekim) ayında Bağdat'a şu haberler gelmiştir: Gazneli askerler, Sultan Melîkşâh'ın yönetim alanında bulunan topraklara saldırıya geçtiler. Bunun üzerine Alp

³³⁷ Sekelkend, Toharistan şehirleri arasında kabul edilmektedir. Ebü'l-Fidâ Sekelkend için hayratı bol bir şehir demektedir. *Hudûdü'l Âlem*'in müelliffi ise Ebü'l-Fidâ'nın dediklerinin tam tersini söylemektedir. O, Sekelkend'in fakir insanların yaşadığı, tarım yapılan ufak bir şehir olarak yazmıştır. İstahrî, Sekelkend'in Belh'e bağlı yerlerden biri olduğunu yazmıştır. Müellifler Sekelkend'in konumu için Vervaliz'le Bağlan şehirleri arasında olduğunu söylemektedir. İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, ss. 91-92; Müellifi Meçhul, *Hudûdü'l Âlem mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, s. 64; Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 365; Yılmaz, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Toharistan*, s. 49.

³³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/81-82; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi*, (Haz. Ali Öngül), Kabcacı Yayıncılık, İstanbul, 2017, 1/83.

³³⁹ İbrâhim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melîkşâh*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, ss. 11-14; Abdülkerim Özyayın, “Kavurd Bey”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2022, 25/76.

³⁴⁰ Hunkan, *Türk Hakanlığı*, ss. 304-306.

³⁴¹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 125; Ali Birbiçer, *Osmanlı Tarihlerinden Selçuklularda İlgili Bilgiler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, MSGSÜ SBE, İstanbul, 2014, s. 45,

³⁴² Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 193.

³⁴³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/81-82.

³⁴⁴ Melîkşâh Tirmiz'e gelmeden önce Ayaz, Tirmiz'i almayı denemiş fakat muvaffak olamamıştı. Hunkan, *Türk Hakanlığı*, ss. 304-305.

³⁴⁵ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 125.

Arslan'ın oğulları Melîkşâh ve Ayaz, onlara karşı harekâta başlayıp savaştı, çarpışmalar sırasında yedi bin Gazneli askerî teslim olup Ayaz'ın saflarına katıldı, sıkı bir şekilde izlenen öteki Gazneli askerler ise Gazne'ye kaçtılar. Bu sırada Gazne hükümdarı İbrâhim b. Mes'ûd b. Mahmûd b. Sebüktekin idi.”³⁴⁶

Savaşın yaklaşık olarak ne zaman olduğunu Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin verdiği bilgilerden çıkarmak mümkündür. O, bu haberin Muharrem 466/Eylül-Ekim 1073 tarihinde Bağdat'a ulaştığını aktarmaktadır. Bu da Sekelkend'in Gaznelilerden geri alınış tarihini Cemaziyelevvel 465/ Şubat 1073-Muharrem 466/Eylül-Ekim 1073 tarihleri arasında bir yere konumlandırır. Bu da seferin Tirmiz'in itaat altına alınmasından önce olduğunu gösterir. Bir rivayete göre yedi bin³⁴⁷ diğer rivayete göre yedi yüz³⁴⁸ askerîn Ayaz'a iltica etmesi göstermektedir ki Gazneli ordusu sayısı azımsanmayacak bir ordu ile Sekelkend'e saldırmış idi.

Sultan İbrâhim'in Sekelkend üzerine ordu gönderip şehri yağmalaması Sultan Melîkşâh'a Gazne'ye sefer yapma düşüncesini doğurdu. Çünkü barışı ilk bozan Gazneliler idi. Hazırlıklarını tamamlayan Melîkşâh, Gazne seferi için ilerledi. Gazne'ye Herat üzerinden gitmeyi planladı ve Herat'ın güneyindeki İsfizâr'da³⁴⁹ konakladı.³⁵⁰ Bizzat Melîkşâh'ın bir orduyla üzerine geldiğini öğrenen Sultan İbrâhim, esir alınan Osman b. Çağrı'yı serbest bıraktı.³⁵¹ Ayrıca Melîkşâh'ın yoluna devam etmemesi için mektuplar yazarak bazı Selçuklu komutanlarıyla anlaştığı şayiasını yaydı.³⁵²

Fahr-i Müdebbir'de bu durum detayları ile anlatılmaktadır. Müdebbir'e göre Sultan İbrâhim, Mihter Reşid olarak bilinen Ebu'r-Rüşd Reşid b. Muhtac'ı elçi olarak Melîkşâh'a gönderdi. Mihter Reşid, yanında develere yüklü hediye ve altınla Melîkşâh'ın yanına vardı. Sultan'ın karşısına çıktığında hediyeleri takdim etti ve Sultan'la sohbet etti. Sultan İbrâhim, elçisini gönderirken Melîkşâh'ın bütün komutanlarına ve ileri gelen devlet adamlarına “Mektuplarınızda söylemek istediklerinizi anladık. Orada yazılanlar, bize olan dostluk ve iş

³⁴⁶ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, ss. 192-193.

³⁴⁷ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s.193.

³⁴⁸ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 125.

³⁴⁹ İsfizâr, İstahrî'ye göre Herat'a bağlı şehirler arasında olup dört kasabaya sahiptir. Bunlar Kevâşân, Kerûh, Kûşek ve Edresker'dir. Müellifler İsfizâr'ın bayındır, bağ ve bahçelerinin bol olduğunu yazmışlardır. İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, ss. 228,230; Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 356.

³⁵⁰ Merçil, “İbrâhim b. Mes'ûd-i Gaznevî”, 21/322.

³⁵¹ Turan, *Selçuklar Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 198; Cihan Piyadeoğlu, “Büyük Selçuklular Devleti”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2021, 10/68.

³⁵² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/150-151; Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, ss. 159-160; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 117; Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâviş ta Furûpâşî*, ss. 314-315.

birliğinizin göstergesidir. Biz de bu nedenle mükafatlandırılmanız için falanca tüccara talimat verdik”³⁵³ şeklinde mektuplar yazılmasını emretti. Mihter Reşid bu mektupları yazıp içerine de ağırlıklar koydurdu. Melikşâh’ın huzuruna gelmeden önce, bazı tüccarlara işaretli mektup getirene altın vermelerini söyledi ve o tüccarlara da bin altın verildi. Yazılan mektuplar Selçuklu ordugahına kasten bırakıldı. Bu mektuplardan bazıları Melikşâh’ın eline geçti ve durumu Nizamülmülk’e danıştı. Nizamülmülk; “Bu tarz işler, sultan emirlerine ve komutanlarına olan güvenini kaybetsin diye akıllı hükümdarlar ile yetenekli vezirler eliyle yapılagelmiştir. Bunu şu şekilde kanıtlayabiliriz: Eğer mektupların içinde bulunan ağırlıklar, tüccarlara teslim edilerek para istenir ve onlar da ağırlığı teslim alıp para verirlerse bunu ciddi bir mesele olarak görmek gerekir. Para vermezlerse, bunun kurnazca hazırlanmış bir tuzak olduğu ortadadır”³⁵⁴ diye cevap verdi.

Olay Nizamülmülk’ün dediği gibi oldu ve ağırlıkları alan tüccarlar karşılığında altın verdiler. Sultan Melikşâh vezirine dönüp “ordunun düşmana teslim edildiğini kimse duymasın” diye telkinde bulundu ve seferden vazgeçip geri döndü.³⁵⁵

İbnü’l-Esîr, bu durumu farklı şekilde anlatır. Ortada yine komutanları cezbetmek için yazılan sahte mektuplar vardır ve bunların İsfizâr’da konaklayan Melikşâh’a ulaşılması sağlanır. Fakat İbnü’l-Esîr buradan itibaren farklı bir olay anlatır: “Ayrıca mektubu götüren şahsa da av sırasında Sultan Melikşâh’a saldırmasını emreder. Görevli zat bu emre uyup Melikşâh’a saldırır ve yakalanıp Sultan’ın huzuruna getirilir. Sultan ondan kendisi hakkında açıklamada bulunmasını ister ve maksadını sorar, fakat casus hiçbir şey söylemez. Bunun üzerine Sultan dövülmesini emreder. Casus dövülünce bin bir meşakkat ve zorluktan sonra mektubu Sultan’a verir, Sultan Melikşâh mektubu okuyunca kumandanlarından kuşkulanıp geri döner. Kumandanlarının kendisinden soğumalarından korktuğu için onlara bu konuda hiçbir şey söylemez.”³⁵⁶

Mektupları Melikşâh’ın ordugâhına ulaştıran kişi için Fahr-i Müdebbir bir elçi, Hasan-ı Yezdî ve İbnü’l-Esîr casus, Ahmed b. Mahmud ise bir gulâm demektedir.³⁵⁷

³⁵³ Mustafa Berkay Kara, *Âdâbu’l-Harb ve’ş-Şecâ’a Adlı Eserinin İlk Yedi Bölümünün Çevirisi ve Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2021, ss. 152-153; Shafi, “Fresh Light On The Ghaznavids”, s. 211.

³⁵⁴ Kara, *Âdâbu’l-Harb Ve’ş-Şecâ’a*, s. 153.

³⁵⁵ Elçinin getirdiği hediyeler ve Sultan Melikşâh’la görüşmelerinin detayları için; Shafi, “Fresh Light On The Ghaznavids”, ss. 206-213.

³⁵⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, 10/150-151.

³⁵⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, 10/150-151; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî’nin Câmi’u’t-Tevârih’i Hasenî*, s. 45; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, ss. 48-49; Kara, *Âdâbu’l-Harb ve’ş-Şecâ’a*, s. 153; Demir, “Gaznelilerde Casusluk Faaliyetleri”, s. 27.

Nihayetinde Sultan İbrâhim istediği neticeye ulaştı. İki devlet arasındaki siyasî gerginliğin yumuşaması için bir evlilik tertip edildi. Sultan İbrâhim, Sultan Melîkşâh'ın Mehd-i Irak lakabıyla meşhur olan kızı Gevher Hatun'u şehzade Mes'ûd'a istedi. Melîkşâh, bu isteği kabul etti ve iki hanedan arasında bir evlilik bağı daha kuruldu. Muhtemelen bu sırada Melîkşâh'ın diğer kızı Cevher Hatun'la Sultan İbrâhim'in oğlu Nasr nikahlandı. Evlilik münasebetiyle karşılıklı hediyeleşmeler meydana geldi.³⁵⁸ Melîkşâh'ın bu seferinin tarihi muğlaktır. İbnü'l-Esîr bu olayları her ne kadar 481/1088-1089 yılları içinde anlatsa da o, Sultan İbrâhim'in bu yılda öldüğünü söyler ve onun yaptığı iyi şeylerden bahsederken bu olayı anlatır. Beyhakî'nin eserinde geçen şu mısralarda bu duruma atıfta bulunur:

“Kılıcınla Emir Mahmûd'un âdetlerini tazele / Çünkü haber ve mektup göndermekle düşman adam olmaz.”³⁵⁹

Beyhakî, 385/995 yılında doğmuş, 470/1077 yılında vefat etmiştir.³⁶⁰ Eserini yazarken 65 (1060) yaşında olduğunu söylemektedir.³⁶¹ Beyhakî, şiiri eserine daha sonra eklemiş olsa bile bunun 470/1077 tarihinden sonra olması mümkün değildir.³⁶² Dolayısıyla Melîkşâh'ın başarısız Gazne Seferi'nin 470/1077 yılından sonra olma ihtimalinin bulunmadığını söyleyebiliriz.

Sekelkend'in geri alınması ve Melîkşâh'ın başarısız Gazne Seferi'nden sonra Gazneli-Selçuklu mücadelelerinin bir süre durduğu ve barışın devam ettiği görülmektedir. Kaynaklar bu iki devlet arasındaki siyasî münasebetler için 477/1084 yılına kadar olan süreçle ilgili bilgi vermemektedir. Bu dönemde Selçuklu Devleti'nde tekrardan iç karışıklar görülmektedir.

Sultan Melîkşâh'ın kardeşi Tekiş'in 473/1081 yılındaki isyanının bastırılmasından sonra Tekiş tekrar 477/1084 yılında isyan bayrağını açtı. Tekiş, bu isyanı sırasında Merverrûz ve Mervuşşâhcân'ı³⁶³ ele geçirdi. Fakat Tekiş'in bu isyanı bastırıldı ve gözlerine mil

³⁵⁸ Züriye Oruç, “Sultan Melîkşâh'ın Eşlerinden Çağrı Bey'in Torunu Zübeyde Hâtun,” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 36, S. 1, 2021, ss. 319-321, Ayan, *Orta Çağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, ss. 68, 208. Bu düğün çeyizinin içeriği bilinmese de Ahmed b. Mahmud çok fazla malın götürüldüğünden bahsetmektedir.

³⁵⁹ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 354.

³⁶⁰ Yazıcı, “Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin”, 6/63.

³⁶¹ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 161.

³⁶² İbn Funduk, Ebu'l-Fazl Beyhakî'yi anlatırken onun eserinin Sultan İbrâhim'in ilk yıllarına kadar geldiğini söylemektedir. Buna binaen yukarıda zikredilen şiirin başka bir olayla da ilişkisi olabilir. Fakat şimdilik yorumumuz bu şiirin esere yazım aşaması bittikten sonra eklendiği yönündedir. İbn Funduk, *Târîh-i Beyhâk*, s. 175.

³⁶³ Mervuşşâhcân olarak zikredilen yer aslen Merv'dir. Daha küçük bir yer olan Merverrûz'dan ayrılması açısından kaynaklarda sıklıkla Mervuşşâhcân olarak yazılmıştır. Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2012, s. 19.

çekildi.³⁶⁴ Burada Tekiş'in isyanının detaylarından ziyade bizi ilgilendiren kısım bu isyanın Gazneli Devleti'yle olan alakasıdır. Sıbt İbnü'l-Cevzî'ye göre göre Tekiş'in bu isyanında Sultan İbrâhim rol oynadı. Sultan Melîkşâh'ın Sultan İbrâhim'e gönderdiği mektuptaki şu ifadelerden olayın gerçek yüzü anlaşılmaktadır:

“Kardeşimle neler yaptın, yani ona güya bir iyilik yapıp bana karşı isyan ettirdin. Ben, onu kuşatıp etkisiz bir konuma getirdim. Bu nedenle onun, senin memleketinden başka hiçbir yerden yiyecek alacak imkânı kalmamıştır. Eğer sen, ona yiyecek verilmesi hususunda engel olursan, yani ona yiyecek vermezsen o takdirde senden beklediğim gerçekleşir, yok eğer ona yiyecek verme hususunda yardım edersen aramızdaki antlaşmayı bozmuş olursun.”³⁶⁵

Melîkşâh'ın bu tehditvari mektubu Sultan İbrâhim'e ulaştınca o, Melîkşâh'a haber gönderip özür dilemiş ve kardeşi ile aralarını düzeltereği hususunda aracılık yapacağını bildirmiş ve ayrıca Melîkşâh'a bir elçi heyeti göndermiştir.³⁶⁶

Elçi heyeti Melîkşâh'ın yanına geldiğinde kendisine Sultan İbrâhim'in, Tekiş'in affedilmesini arzuladığı mektubu verildi. Melîkşâh ile elçi arasındaki konuşmalar Sıbt'ın eserinde geçmekte ve bu konuşmalardan önemli bilgiler elde etmekteyiz. Melîkşâh, elçiye: “Biz, şu an bulunduğumuz bu konumdan vazgeçip çekilecek olursak bu kez size karşı harekete geçeriz; çünkü senin emîrin, Tekiş'i bize karşı ayaklanmaya teşvik etti” diye cevap verdi. Elçi, Sultan Melîkşâh'a Sultan İbrâhim'in cevabını ilettili; “Benim emîrim diyor ki ‘Ben, sen sultanla aramızda olan ahde, Gazne'den vazgeçip halkını ve mallarını Hindistan'a nakletmek zorunda kalsam da sadık bulunuyorum ve bu ahdi sürdürüyorum. Sana karşı çıkıp seninle savaşmaktan Allah beni korusun, bu hususta Allah'a sığınırım. Aksine ben, sana itaat etmek suretiyle kalbindeki, benim hakkımda olan olumsuz şeyler ortadan kalkar.” Bu cevap üzerine Melîkşâh; “Biz bu cahil köle için ahd hususuna emrinizin karışmasını istemeyiz ve bunu bertaraf ederiz; Tekiş için de emrinizle dostluk ve yakınlığımızı bozmayı yeğlemeyiz”

³⁶⁴ Tekiş'in isyanları için bakınız; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, ss. 263-265; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/113, 127-128; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, ss. 139, 143-147; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi*, 1/87, 91-92; Piyadeoğlu, “Büyük Selçuklular Devleti”, ss. 72-73.

³⁶⁵ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 263. İbnü'l-Cevzî'nin verdiği bu bilgiyi Muizzî'nin şiirlerinden teyit edebilmekteyiz. O, Gazne'den elçi geldiğini söylemektedir. Mohammedreza Piri, *Tarihi Bir Kaynak Olarak Selçuklu Dönemine Ait Şiir Divânları Üzerine Araştırma*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2015, s. 56.

³⁶⁶ Tekiş'i kuşatan bizzat Melîkşâh olmayıp oğlu Ahmed'dir. Bakınız; Piyadeoğlu, “Büyük Selçuklular Devleti”, s. 73.

cevabını verdi. Tekiş, 9 Cemaziyelahir 478/2 Ekim 1085 tarihinde yakalanıp hapsedildi.³⁶⁷

Tekiş'in isyanından da istediği sonucu elde edemeyen Sultan İbrâhim birkaç yıl Selçuklulara karşı bir harekette bulunmadı. Bu süreçte Selçuklu Devleti iç karışıklıklarla mücadele ediyordu. Sultan Melîkşâh öldükten sonra bir dizi taht mücadelesi yaşandı ve devletin başına Berkyaruk geçti.³⁶⁸

Kaynaklar 487/1094 yılına kadar iki devlet arasında meydana gelen bir olaydan bahsetmemektedir. Anonim yazar 5 Safer 487/24 Şubat 1094 günü Gazne ordusunun Sistan Şaristân'ını kuşattığı bilgisini vermiştir.³⁶⁹ Sistan, Gazneliler'den Selçukluların tâbiyetine geçtiğinden itibaren Selçuklulara bağlı olarak Nasrî ve Nîmrûz melîkleri tarafından yönetilmiş; ancak zamanla iki hanedan arasında hâkimiyet mücadeleleri meydana gelmiştir.³⁷⁰ Sistan hâkimliğini 8 Zilhicce 482/11 Şubat 1090 günü alan Emîr Bahâüddeve aynı gün Horasan'a dönünce Sistan'ın hâkimliği konusunda karışıklıklar meydana geldi. Üç yıl içinde çeşitli isyanlarla uğraşan Bahâüddeve sonunda Sistan hâkimliğini Emîr Muayyed'e bırakmak zorunda kaldı. Kısa bir süre sonra Emîr Bahâüddeve, Kızıl Sarî adlı bir emirle birlik olarak on bin kişilik bir orduyla 10 Muharrem 487/30 Ocak 1094 günü Sistan Şaristân'ına geldi. Anonim yazar Emîr Bahâüddeve'nin Gazne ordusuyla birlikte olduğu ve Sistan Şaristân'ını 5 Safer 487/24 Şubat 1094 günü kuşatma altına aldığını yazmıştır. Kuşatma iki aydan biraz fazla sürmüştü; ancak istenilen sonuç elde edilemeyince kuşatma kaldırılmıştır.³⁷¹ Meçhul müellif Gazne ordusunun başında kim olduğu, asker sayısı veya ne tür bir anlaşma sonucu Sultan İbrâhim'in orduyu Sistan'a gönderdiğiyle ilgili bilgilere yer vermemiştir. Ancak Selçuklular'da meydana gelen siyasî mücadeleleri yakından takip eden ve bunu fırsata çeviren Sultan İbrâhim bu fırsatı kaçırmamış; fakat istenilen sonuç elde edilememiştir.

Yaklaşık üç yıl sonra 490/1097 senesinde iki devlet tekrar karşı karşıya geldi. Bu tarihte Selçuklu şehzâdelerinden Muhammed b. Süleyman b. Alparslan isyan etti. Belh şehrini almak için yola koyulan Muhammed, Gazne Sultanı İbrâhim'den askerî destek istedi. Tahta geçtiğinden beri ara sıra sulhu bozup Selçuklu topraklarına saldıran veya iç karışıklıklarda çeşitli şehzâdeleri destekleyen İbrâhim tekrar aradığı fırsatı buldu. Muhammed'in bu yardım isteğini geri çevirmeyen Sultan İbrâhim, ona fillerle desteklenmiş

³⁶⁷ İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, ss. 264-265. Birkaç farklılıkla beraber aynı hikâye için; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 145.

³⁶⁸ Detaylar için bakınız; Abdülkerim Özaydın, "Berkyaruk", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, 5/514-516.

³⁶⁹ Müellifi Meçhul, *Târîh-i Sistan*, s. 335.

³⁷⁰ Osman Gazi Özgüdenli, "Sistan", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, 37/275.

³⁷¹ Sistan'da meydana gelen tüm olaylar için bakınız; Müellifi Meçhul, *Târîh-i Sistan*, ss. 333-335.

bir ordu gönderdi. Sultan İbrâhim, bu yardımı karşılığında Horasan'da zapt edeceği her şehirde kendi adına hutbe okutmasını istedi. Muhammed, Sultan İbrâhim'in isteğini kabul etti. Gazne ordusunun desteği ile irili ufaklı birkaç şehri ele geçirdi. O vakit Horasan meliki olan Sencer, amcazadesi Muhammed'in Gazne destekli ve yedi aydır süren bu isyankâr tutumuna kayıtsız kalmadı. Sencer, bir süvari birliği ile Muhammed'in bulunduğu şehre geldi. Kaynaklar bize şehrin neresi olduğunu söylememektedir. Muhtemelen Sencer'in ordusu az sayıda askerden oluşmaktaydı. Çünkü Muhammed, Sencer'in üzerine geldiğinden haberdar değildi. Ani bir baskınla Muhammed'in önüne çıkan Sencer, bir saat süren bir çarpışmadan sonra Muhammed'i esir aldı. Muhammed, Sencer'in huzuruna getirildi ve emriyle gözlerine mil çekildi. Sencer'in Muhammed'i ele geçirmesi Zilkade 490/Kasım 1097'den sonra olmalıdır. Çünkü Berkyaruk 5 Cemaziyelevvel 490/20 Nisan 1097'de Nîşâbur'a hâkim oldu ve buradan Belh'e gitti. Belh'te yaklaşık yedi ay kaldı. Muhammed b. Süleyman ise bu sıralarda isyan bayrağını açmıştı.³⁷²

Bu yılda Nizâmülmülk'ün vekîl-i der'liğini³⁷³ yapmış olan Osman isimli biri devlet sırlarını Gazneli Sultanı'na bildirmesi sebebiyle Tirmiz'de hapsedildi. Hapisteyken bu bilgi akışını sürdürmeye devam etmesi sonucu öldürüldü.³⁷⁴ Bu iki durum da göstermektedir ki Sultan İbrâhim, Selçuklulara ait bilgileri ilk elden almakta ve aldığı bu bilgileri kendi yararına oldukça iyi kullanmaktadır. Muhtemelen vekîl-i der Osman'dan Selçuklu topraklarındaki karışıklık hakkında detaylı bilgi alan Sultan İbrâhim, buna binaen Muhammed b. Süleyman'ı desteklemiş olmalıdır. İbrâhim, Muhammed'e destek vermekle atalarının kaybettiği toprakları geri almak veya en azından o topraklarda Gazneli hutbesi okutmak niyetindeydi.

İbnü'l-Cevzî isyanın bastırılmasından sonra Sultan Berkyaruk'un, Fakih Ebu'l-Hasan et-Taberî Kiyâ el-Harrâsî'yi Gazne'ye Sultan İbrâhim'e elçi olarak gönderdiğini kaydetmektedir. Rivayette elçinin verdiği detaylar kültür hayatı açısından değerli bilgiler ihtiva eder. Elçiye göre Gazneli ülkesini tarif etmek için kelimeler yetersiz kalmaktadır. Gazneli yapıların ihtişamından bahseden elçi yapıların büyüklüğü, sarayın kapılarının altın ve gümüşten yapılması ve sarayda mücevheratlarla kaplı heykelerin olması karşısında oldukça

³⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/222; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi*, 1/110, 137; Özgüdenli, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, ss. 211-212; Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 71.

³⁷³ Vekîl-i Der, bölgedeki valiye veya yüksek görevliye bağlıdır. Sarayda meydana gelen durumları, saraya ait işleri, nezaret etme görevleri gibi görevleri yürüten ve bağlı olduğu bölge ile saray arasındaki iletişimi sağlayan devlet görevlisidir. Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, s. 214.

³⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/226.

şaşırmıştır.³⁷⁵

Sultan İbrâhim'in bu teşebbüsünden sonra karşılıklı elçiler gidip gelmiştir. O, diğerlerinde olduğu gibi bu defa da amacına ulaşamamış ve Horasan'da bir toprak ele geçirememiştir. Aksine kaynaklara göre Sultan İbrâhim, Berkyaruk'u metbû olarak tanımıştır.³⁷⁶ Fakat bu durum sikkeler gibi arkeolojik buluntularla desteklenmemektedir.

Sekelkend Seferi, Tekiş İsyanı ve Muhammed b. Süleyman'ın İsyanı sırasında görülmektedir ki Sultan İbrâhim, Selçukluların iç siyasetinde karışıklık olduğu zamanlar bu durumlardan faydalanmak istemiştir. Her denemesinde de istediği amaca muvaffak olamayan Sultan İbrâhim, Melîkşâh ve Berkyaruk'un ordularının bizzat üzerine gelmesinden çekinmektedir. Bu durum Melîkşâh'a gönderdiği mektuptan açıkça anlaşılmaktadır.

2.1.2 Hindistan Seferleri

Sultan İbrâhim'in siyâsî mücadelelerinin bir kısmı da Hint Racalarına karşı olmuştur. Tahtta kaldığı sürece birkaç kez Hint topraklarına sefere çıkmıştır. Kaynaklarımız 472/1079 tarihli bir sefer haricinde bize detaylı bilgiler aktarmasa da özellikle oğlu Seyfûddeve Mahmûd'un komutasında Hint Racaları ile sürekli bir mücadele halinde olduğunu nakletmektedir.

Sultan İbrâhim'in Hint topraklarında hüküm süren Chahamana Hanedanlığı'ndan III. Durlabha-Raca'nın (457/1065-463/1070) üzerine bir sefere çıktığı anlaşılmaktadır. Bu sefere neden çıkıldığına veya ne elde edildiğine dair rivayetlerin detaylarına vâkıf olamasak da sefer sonucunda III. Durlabha-Raca'nın öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Savaşın ne zaman ve nerede olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. III. Vighraha-Raca (463/1070-483/1090) zamanında Sultan İbrâhim'in Şihâbüddin adında bir komutanının tekrardan bu topraklara bir sefer yaptığı nakledilmektedir.³⁷⁷

Dönem şairi Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân ve İbnü'l-Esîr, tarihi ve günümüzde yeri tam olarak neresi olduğu belli olmayan, hakkında pek detay vermedikleri bazı seferleri anlatmaktadırlar.

İlk önce Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân'ın Divân'ında geçen ve tarihi tam olarak belli

³⁷⁵ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 12/306-307; İbâdî, *Bir İslâm Şehri Olarak Gazne (338/949-492/1099)*, s. 188; Piri, *Tarihi Bir Kaynak Olarak Selçuklu Dönemine Ait Şiir Divânları Üzerine Araştırma*, s. 83.

³⁷⁶ Büндârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi (İmad Ad-dîn Al-Kâtib Al-İsfahânî'nin Al-Bondârî Tarafından İhtisar Edilen Zubdat Al-Nuşra Va Nuhbat Al 'Usra Adlı Kitabının Tercümesi)*, (Çev. Kıvameddin Burslan), TTK Yayınları, Ankara, 2016, s. 232; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 54.

³⁷⁷ Singh, *History of The Chahamanas*, ss. 125-128.

olmayan iki seferden bahsedelim. Selmân, Tabarhinda³⁷⁸ adlı çok korunaklı bir kalenin Sultan İbrâhim tarafından kuşatıldığını ve kalenin racasının askerleriyle birlikte teslim olduğunu söylemektedir.³⁷⁹ Diğeri ise Bûriya³⁸⁰ Seferi'dir. Bu sefer hakkında bize daha fazla malumat veren Selmân, savaşın bir nehir³⁸¹ üzerinde meydana geldiğini, Sultan'ın her birine 200 atlı sığacak şekilde birkaç filikaya sahip olduğunu ve Bûriya Racasının askerîyle birlikte nehirde boğularak can verdiğinden bahsetmektedir.³⁸² Hashmi, bu seferlerin 465-468/1072-1076 yılları arasında olması gerektiğini söylemektedir.³⁸³

İbnü'l-Esîr ise bize biri efsanelerle bezenmiş üç sefer anlatır. Bu seferlerden ilki Rûbal Kalesi'ne yapılmıştır. İbnü'l-Esîr, bu kalenin etrafının ormanlar ve deniz ile çevrili olduğundan, kaleyi ele geçirmek için askerlerin konuşlanacağı düzlük bir arazinin olmadığından ve kale sahibinin fillere sahip olduğundan bahsetmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Sultan İbrâhim kaleyi ele geçirmek için kuşatma teçhizatlarına sahiptir. Sultan'ın ısrarlı kuşatması sonucunda kale düşmüştür.³⁸⁴

Anlatılan bir diğer sefer ise Vere³⁸⁵ adında bir bölgede gerçekleşmiştir. İbnü'l-Esîr'e göre burası iki haliç arasında müstahkem bir bölge idi. Sultan buraya Cemaziyelevvel ayında vardı. Kış mevsiminden hemen önce sefere çıkan Sultan kışın bastırması ile birlikte üç ay burada beklemek zorunda kaldı. Kendisi ve ordusu kışın getirdiği zorluklardan muzdarip oldu. Bu zorlu şartlardan sonra Sultan zaferle Gazne'ye döndü.³⁸⁶

Diğer seferin anlatımı ise birtakım efsanelerle bezenmiştir. Sultan'ın sefer yaptığı bu yer Dere-Nevre adıyla anılan bir bölgedir. Bu bölgeye Türklerin atası Efrâsiyâb/Afrasyab tarafından Horasan'dan birtakım kavimler yerleştirilmişti. Müellif bu seferin amacını belirtmiştir. Müellife göre Sultan İbrâhim, bu bölgeye sefer düzenlerken onları İslâm'a davet etmiş fakat bölge halkı bunu reddetmiştir. Bunun üzerine Sultan, Dere-Neve'ye sefer düzenlemiş, Dere-Neve'de yaşayan Türkler, Sultan tarafından mağlup edilmiş ve yüz bin kişi

³⁷⁸ Tabarhinda veya Sirhind günümüzde Pencap'ın doğusunda Hindistan topraklarındadır. Bakınız: Henry Miers Elliot, *The History of India As Told By Its Own Historians The Muhammadan Period* (London: Trübner Company, 1872), 4/11, d.n. 4, 519, d.n. 1 ve 3. Ayrıca, Elliot, *The History of India As Told By Its Own Historians The Muhammadan Period*, 2/302, d.n. 4.

³⁷⁹ Elliot, *The History of India As Told By Its Own Historians*, 4/518-519.

³⁸⁰ Bûriya, günümüzde Hindistan'ın kuzeyinde Ambala bölgesindedir. Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 65.

³⁸¹ Bosworth bu nehrin modern Hindistan'ın kuzeyi boyunca uzanan Yamuna nehri olduğunu düşünmektedir. Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 65.

³⁸² Elliot, *The History of India As Told By Its Own Historians*, 4/519.

³⁸³ Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 119.

³⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/109.

³⁸⁵ Bu bölgeyle ilgili ulaşabildiğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

³⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/110.

esir edilmiştir.³⁸⁷

Mîrhând, bazı noktalarda İbnü'l-Esîr'in dediklerinden farklı şeyler nakletmektedir. Mîrhând'a göre Vere Seferi'nin amacı bölge halkının putlara tapan sapkın bir halk olmasıdır. Bu sebeple Sultan İbrâhim bölgeye sefer düzenlemiş ve onları İslâma davet etmiştir.³⁸⁸ Merçil, İbnü'l-Esîr'e dayanarak verdiği bilgilerde tüm seferlerin 472/1079'ta yapıldığını anlatmaktadır.³⁸⁹ Fakat İbnü'l-Esîr, bir sefer hariç diğerlerinin tarihlerini bilmediğini söylemektedir.³⁹⁰

İbnü'l-Esîr'in zikrettiği bu üç seferin ne zamanı ne de nerede vuku bulduğu belli değildir. Meydana gelen bu seferlerin doğru olduğunu kabul edersek ve İbnü'l-Esîr her ne kadar seferlerin başında Sultan İbrâhim'in olduğunu söylese de ordunun bizzat Sultan İbrâhim tarafından yönetildiğini söylemek güçtür. Çünkü görüldüğü üzere Seyfüddevle Mahmûd daha çok Hint seferleri ile uğraşırken Sultan İbrâhim daha çok Selçuklularla mücadele içinde olmuş ve dikkatini ülkesinin batısına yoğunlaştırmıştır. Dolayısıyla 472/1079 tarihli sefer haricinde bizzat Sultan İbrâhim'in başında olduğu bir Hint seferi dışında kesin bir malumat yoktur.

Seyfüddevle Mahmûd, 469/1076 yılının sonlarında günümüzçalde Ujjain şehri olarak bilinen bölgeye bir sefer düzenledi. Burası Malwa Hanedanlığı'nın baş şehriydi. Mahmûd adı geçen yeri ve Bundelhand Kalesi'ni ele geçirdi.³⁹¹

Dönem şairi Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân'a göre 469/1077 yılında Seyfüddevle Mahmûd'a Hindistan'da yaptığı başarılı seferler neticesinde Hindistan (Lahor) naibliğiyle beraber hakimiyet sembolleri olarak taç, hil'at, cübbe, at ve çeşitli mücevherler verilmiştir. Ayrıca seferlerindeki başarılar Bağdat'a kadar ulaşmış ve halife tarafından Sani-i Emîrû'l-mü'minîn şeklinde unvanlanmıştır.³⁹²

Seyfüddevle muhtemelen 469/1076-1077 yılından önce Hint topraklarına/racalarına çeşitli seferler yaptı ve bunun karşılığını büyük mükafatlarla aldı. Bunu müteakip 472/1079 tarihinde Sultan İbrâhim muhtemelen Seyfüddevle'yle beraber Hint seferine çıkmaya karar

³⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/109.

³⁸⁸ Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, ss. 157-159; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 117.

³⁸⁹ Merçil, *GDT*, ss. 84-85.

³⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/110.

³⁹¹ Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 121.

³⁹² Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, *Divân-ı Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân*, ss. 10-11, 35-36, 332-333; Mirza Muhammad b. Abdu'l-Wahhab, "Mas'ud-i-Sa'd-i-Salman", (Trans. E. G. Browne), *The Journal of the Royal Asiatic Society*, 1905, ss. 711-713; Ateş, "Mes'ûd b. Sa'd b. Salmân", 8/141; Elliot, *The History of India As Told By Its Own Historians*, 4/522; Sunil Sharma, *Persian Poetry at the Indian Frontier: Mas'ud Sa'd Salman of Lahore*, Permanent Black, New Delhi, 2000, ss. 19-20, 43-44; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, ss. 65-66.

verdi. Lahor'a yüz yirmi fersah uzaklıktaki Ecved/Ecudhan Kalesi'ni³⁹³ kuşattı. Kale'nin asker sayısı on bin kadardı. Kale ve askerleri uzun bir süre direndiler. Sultan, kaleyi almak için kuşatmayı sürdürdü ve nihayet 21 Safer 472/23 Ağustos 1079 tarihinde kaleyi teslim aldı.³⁹⁴

Sefer hakkında İbnü'l-Esîr daha fazla detay vermemektedir. Orta Çağ İslâm tarihi kitapları bize İbrâhim dönemi için bunlardan başka Hindistan seferi hakkında bilgi vermemektedir. Fakat Selmân'ın Divânında 478-483/1086-1090 yılları arasında bir vakitte bölgeye Seyfüddevle önderliğinde birtakım sefer harekâtına girişildiği anlatılmaktadır. Selmân'ın Akra³⁹⁵ Fethi olarak anlattığı bu kısım ayrı bir öneme sahiptir. O, şehzade Mahmûd'la bu sefere iştirak etti. Şehzade, Lahor'dan kırk bin kişilik bir orduyla sefere çıktı.³⁹⁶

Selmân, şehzadenin daha önce kimsenin almaya teşebbüs etmediği bir kale aradığını ve bu yüzden Akra'yı seçtiğini aktarmaktadır. Akra'yı kumların arasından yükselen bir tepeye inşa edilmiş bir kale olarak tasvir eder. Şehzade bölgeye ulaştığı vakit Selmân'ın Jaypal³⁹⁷ olarak bahsettiği kalenin hâkimiyle Seyfüddevle arasında birtakım görüşmeler meydana geldi. Görüşmeler sonucunda anlaşma sağlanamayınca şehzade kaleyi kuşattı. Kuşatma birkaç gün sürdü. Birkaç günün sonunda iç kale de ele geçirilince Akra düştü.³⁹⁸

Akra seferinden sonra 483/1090'dan önce civardaki birkaç yerel hükümdar ile daha savaşıldı ve toprakları teslim alındı.³⁹⁹ Etraf racalardan bir yığın kırmızı altın ve erkek filler gönderilmiştir.⁴⁰⁰ Gelen bu değerli eşyaların bir vergi olduğunu ve haliyle bu yerel hanedanların da Mahmûd'un tâbisi olduğunu söyleyebiliriz.

Tam bu vakitlerde Sultan İbrâhim ile Şehzade Mahmûd'un arası açıldı. Hint topraklarına sefer düzenleyen ve gitgide güçlenen Seyfüddevle Mahmûd'un Selçuklu Sultanı

³⁹³ Ecved/Ecudhan, günümüzde Pakistan'ın Pencap eyaletinde bulunan Pakpattan bölgesidir. İbn Battûta, Ecûdhan'ın küçük bir şehir olduğunu söylemektedir. Bölgeye Pakpattan ismini Babürlü Hükümdarı Ekber Şâh vermiştir. İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 2/604, 610, d.n. 17; Ferishta, *History of the Rise of the Mahomedan Power*, 1/139; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 63.

³⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/109.

³⁹⁵ Agra, Yamuna Nehri'nin iki kıyısında kurulmuştur. Günümüzde Hindistan'ının Uttar-Pradeş eyaletinde bir bölgedir. Şehir/kale hakkında Gazneli İbrâhim'in fethetmesinden öncesine dair pek malumat yoktur. Detaylar için bakınız; İdris Bostan, "Agra", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, 1/450-451.

³⁹⁶ Elliot, *The History of India As Told By Its Own Historians*, 4/522

³⁹⁷ Niyogi, Jaypal'ın isminin Bathal olabileceğini söylemektedir. Roma Niyogi, *The History of The Gahadavala Dynasty*, Calcutta Oriental Press, Calcutta, 1959, ss. 25, 36, 45.

³⁹⁸ Elliot, *The History of India As Told By Its Own Historians*, 4/522-524; Mes'ûd-i, Sa'd-i Selmân, *Divân-ı Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân*, ss. 262-266, 307-308.

³⁹⁹ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 67.

⁴⁰⁰ Niyogi, *The History of The Gahadavala Dynasty*, ss. 25-26; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 67.

Melikşâh'a meylettiği şayiası yayıldı. Bunun üzerine Sultan İbrâhim, şehzadeyi görevinden azledip tüm maiyetiyle yakalattı ve Ney Kalesi'nde hapsedti. Hapsedilenler arasında Seyfüddevle'nin himayesini görmüş şair Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân da vardı.⁴⁰¹

Sultan İbrâhim'in yayılan şayia sebebiyle oğlu Seyfüddevle Mahmûd'u hapsedtirmesi aslında İbrâhim'in hem oğlundan hem de Selçuklular'dan gelebilecek bir tehlikenin önüne geçmek için aldığı bir önlemdir. İbrâhim, taht kavgalarının devlete getirdiği zararların ne derece tehlikeli olabileceğini bilen tecrübeli bir sultandı. Ayrıca bu kadar güçlenmiş oğlunun Selçuklularla ittifak yapma olasılığı Gazne Devleti'nin bağımsızlığı ve siyasî hayatının sürdürülebilirliği açısından karşılaşılabileceği en büyük tehlikeydi.

2.1.3. Gurlularla İlişkiler

Kaynaklarda gördüğümüz kadarıyla Sultan İbrâhim'in saltanatı boyunca sefer düzenlediği diğer bir yer kendilerine bağlı olan Gur bölgesidir. Sultan Mahmûd'dan itibaren zaman zaman tekrar sefer düzenlense de Gurlular, Gaznelilere tâbilerdi. İbrâhim döneminde Gurlular'la olan münasebete dair Cüzcânî dışında başka bir kaynak bize net bilgi aktarmamıştır. Dönemin Gur hükümdarı Muhammed Abbâs'ın zalim bir yönetim sergilemesinden ötürü Gur halkı kendilerini Abbâs'tan kurtarmaları için Sultan İbrâhim'den yardım istedi. Gur halkından gelen bu yardım talebini geri çevirmeyen Sultan İbrâhim ordusuyla Gur'a sefere çıktı. Sultan İbrâhim'i ordusuyla gören Gur'un ileri gelen devlet adamları ve komutanları Muhammed Abbâs'ı yakalayıp Sultan'a teslim ettiler. Sultan, Gur'un yönetimini Muhammed Abbâs'ın oğlu Muhammed'e verdi. Muhammed Abbâs'ı ise kendisiyle birlikte Gazne'ye götürdü.⁴⁰²

Cüzcânî dışında Selmân, Divân'ında bir yerde Gur'un fethedildiğinden bahsetmekte ve Muhammed Abbâs'ın hâlini yüz bin dilin tarif edemeyeceğini söylemektedir.⁴⁰³ Sıddıqu'ye göre bu olaylar 458/1066 yılında meydana gelmiştir. Fakat Hashmi, Gur seferinin Sultan İbrâhim'in 465-468/1072-1075 yıllarında gerçekleştirdiği Hint seferlerinden sonra

⁴⁰¹ Nizâmî Arüzî Semerkandî, *Çehâr Makale*, (Çev. Esin Eren Soysal), Demavend Yayınları, İstanbul, 2016, s. 63; Abdu'l-Wahhab, "Mas'ud-i-Sa'd-i-Salman", s. 730-731; Ateş, "Mes'ud b. Sa'd b. Salmân", 8/141; Sharma, *Persian Poetry at the Indian Frontier*, ss. 21-24 Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 67. Ateş, bu olayın 480/1087 yılında olduğu söylemektedir. Fakat Bosworth bu durumun bölgedeki yerel hanedanlarla olan savaşlarından ötürü 483/1090'dan önce olamayacağını söylemektedir.

⁴⁰² Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trans. Major H. G. Raverty), 1/330-332; Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâşî*, s. 317.

⁴⁰³ Elliot, *The History of India As Told By Its Own Historians*, 4/519.

yapıldığı görüşündedir.⁴⁰⁴

Köymen'in, Sultan Sencer'in 529/1135'deki Gazne Seferi için yaptığı yoruma burada değinmek her iki durumu da anlamak açısından yerinde olacaktır. O, Sencer'in Behrâmşâh'a karşı bu yılda yaptığı seferin sebeplerini saydıktan sonra şu yorumu yapmıştır: "Demek ki, tâbi devlet reisi, tebaasına kanun ve şeriat dışı muamele yapamaz. Yaptığı takdirde, metbû hükümdar müdahale ve tâbi hükümdarı tecziye hakkını haizdir."⁴⁰⁵ Bu makul yorumu Sultan İbrâhim'in Gur seferi için de söylemek mümkündür. Tâbisinin halkına zulmettiği haberini alan Sultan İbrâhim, Gur'a sefer yapmaktan geri durmamış ve tâbisi Abbâs'ı azledip yerine oğlunu getirerek Abbâs'ın hükümdarlık haklarını elinden almıştır.

Müstevfi, yedi yıl tutsak kalmış Gurlu İzzeddin Hüseyin'in Sultan İbrâhim tarafından azledilmesine ve Sultan'ın onu hacibi yapmasına dair bir olay anlatmaktadır. Ancak verdiği malumat efsanevi bir anlatışa sahiptir. O, İzzeddin'in Hindistan'dan Gur'a deniz yoluyla geldiğini ifade ederek çelişkiye düşmüştür.⁴⁰⁶ Müstevfi'nin ve ondan sonraki kaynakların konuyla ilgili hakkında verdiği bilgilerin sahih olmadığını ve tetkike muhtaç olduğunu söyleyebiliriz.

Kırk yılı aşan bir süre hükümdarlık yapan Sultan İbrâhim, 5 Şevval 492/25 Ağustos 1099 gününde Gazne'de vefat etti.⁴⁰⁷

2.2. III. Mes'ûd b. İbrâhim'in Saltanatı (492-508/1099-1115)

Kaynakların çoğu Sultan İbrâhim'in otuz ile otuz altı oğlu olduğunu aktarır; ancak⁴⁰⁸ onun ölümünden sonra herhangi bir taht mücadelesinden bahsetmezler. Yalnızca İbn Baba, Sultan İbrâhim'in birkaç oğlunun taht için mücadele ettiğini söylemiş, bunun dışında bir ayrıntı vermemiştir.⁴⁰⁹ Her ne kadar Hindistan topraklarına ordu sevk eden ve İbrâhim'in gözünü korkutacak kadar güçlenen Mahmûd gibi bir taht adayı mevcut olsa da onun tahta neden geçmediği meçhuldür. Onun ve maiyetinin hapsedildikten sonraki durumu hakkında malumat elde edemiyoruz. Selçuklularla ittifak kuracağına dair yayılan şayia Sultan

⁴⁰⁴ İqtıdar Husain Sıddıqı, "Gurlular," *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, 14/207; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 120.

⁴⁰⁵ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II.Cilt İkinci İmparatorluk Devri*, TTK Yayınları, Ankara, 2017, s. 307.

⁴⁰⁶ Müstevfi, *Tarih-i Güzide*, ss. 323-324. Ayrıca bakınız; Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, ss. 60-61.

⁴⁰⁷ Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 123; Demir, "Gazneli Sultanlarının Ölüm Sebepleri", s. 161.

⁴⁰⁸ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 47; Merçil, "İbrâhim b. Mes'ûd-i Gaznevî", 21/322.

⁴⁰⁹ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 143; Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâşî*, s. 327, d.n. 2.

tarafından Seyfûddevele Mahmûd'un sonunu getirmiş olmalıdır.⁴¹⁰ Müelliflerin İbrâhim'in ölümünden sonraki bu durum hakkında bir malumat sunmaması III. Mes'ûd'un tahta herhangi bir sorun olmadan çıktığı fikrini verebilir.

Mes'ûd, babasının ölümünün ardından Gazne'de tahta oturdu. Onun devlet yönetimi adına iyi yetişmiş olduğu aktarılmaktadır. Babasının uzun süren saltanatı sebebiyle otuzlu yaşlarının ortasında sultan olan Mes'ûd'un bu süreç içerisinde gerekli eğitimleri aldığı ve siyasî konularda ilk elden tecrübe sahibi olduğu söylenebilir. Mes'ûd tahta oturduktan hemen sonra bazı vergi düzenlemeleri yapmış ve devlet adamlarının liyakatlarına göre görevlendirilmelerini gerçekleştirmiştir. Sultan Mes'ûd, adaletsiz gördüğü ve kendinden önce konulmuş bazı vergileri kaldırmış, fazla alınan vergileri olması gereken miktarda düzeltmiştir.⁴¹¹ Bu vergilerin hangi sultan tarafından konulduğu meçhul olsa da en azından İbrâhim döneminde var olduğunu söyleyebiliriz. Alınan yüksek vergileri, İbrâhim döneminde ekonominin düzeltilmeye çalışılması ve bunun halka yansımaları olarak yorumlamak mümkündür. Mes'ûd'un on altı yıllık saltanatı hakkında kaynaklar bize birkaç satırdan öte malumat sunmamıştır. Hatta Ravzatu's-Safâ'nın müellifi Mirhând eserinde “Onun ahvâli hakkında fazla bir şey malum değildir ki, kitaba yazılsın”⁴¹² diyerek bilgilerin azlığı sebebiyle serzenişte bulunmuştur. Bu dönem hakkındaki bilginin azlığına karşı yine de dönemin genel muhtevasını ortaya koymaya çalışacağız.

Mes'ûd döneminde meydana gelen siyasî olaylar, onun babasının siyasetini takip ettiğini ortaya koymaktadır. Sultan hem Hindistan seferlerine ağırlık vermiş; hem Selçuklu hem de Gurlular'la bazı münasebetler içinde olmuştur.

2.2.1. Gurlularla İlişkiler

Mes'ûd'un saltanatı boyunca Gurlularla ilişkisine dair kaynaklar bize sadece tek bir olay sunmuştur. Sultan İbrâhim tarafından pek müşkül bir durumdan kurtarılan ve kendine Hacib olarak atadığı İzzeddin Hüseyin, İbrâhim'in ölümünün ardından Sultan Mes'ûd tarafından 493/1100 yılında Gur tahtına geçirildi.⁴¹³ Bu olay hakkında bir detaya sahip olmasak da tahta yeni geçmiş III. Mes'ûd'un bu sebepten ötürü Gur topraklarına bir sefer

⁴¹⁰ Bosworth'un yorumu için bakınız; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, ss. 82-83.

⁴¹¹ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 49; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 118. Bu dönemde yapılan ekonomi politikalarına dair bazı detaylar için bakınız; Şafi, “Fresh Light On The Ghaznavids”, ss. 203-204; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 87.

⁴¹² Mirhând, *Gazneliler*, s. 161.

⁴¹³ Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, s. 324; Clifford Edmun Bosworth, “Ghūrîds,” *EP*², Brill, Leiden, 1991, 2/1100; Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, s. 60.

düzenlediğini söylemek mümkündür. Gerek Gur gerek Gazne tarihinin bu dönemi hakkındaki bilgilerin az olması bize metbûluk ve tâbilik şartlarında siyasî hayatını sürdüren bu iki devlet arasındaki münasebetlerin ne şartlarda yaşandığını ve geliştiğini açıklamak için yetersizdir.

2.2.2. Selçuklularla İlişkiler

Mes'ûd b. İbrâhim'in saltanatı süresince Selçuklularla yaşanan sadece bir olayı tespit edebildik. İbnü'l-Esîr tarafından 495/1102 yılında anlatılan ve Selçuklu-Karahanlı-Gazneli devletleri arasında meydana gelen olay çok ciddi bir mesele olmakla beraber gerçekten ilginçtir.

Berkyaruk ve Muhammed arasında vuku bulan Selçuklu taht kavgaları sırasında Berkyaruk'a karşı Muhammed'i destekleyen ve Bağdat'a giden Sencer'in yokluğunu fırsat bilen Karahanlı Semerkand hükümdarı Kadir Han Cebrail b. Ömer çok kalabalık bir orduyla Horasan'a yürüdü. Kadir Han'ın bu sefere çıkmasını sağlayan Sencer'in emîri Gündoğdu idi. O, Kadir Han'a Sencer hakkında bilgiler vermekte ve onu cesaretlendirmekteydi. Kadir Han'ın Horasan'ı istila haberini alan Sencer, Bağdat'tan bölgeye hareket ederken Gündoğdu yanındaydı. Sencer altı bin süvarisiyle Belh'e vardı. Bu sırada Gündoğdu, Sencer'in yanından firar edip Kadir Han'ın yanına gitti. Birbirlerine ihanet etmeyeceklerine ve müttefik kalacaklarına dair ahd yaptılar. Bu anlaşmadan sonra Gündoğdu, Tirmiz'i zaptetti. Bu sırada Sencer, Kadir Han'ı ele geçirmiş ve onu öldürmüştü.⁴¹⁴

Bizi burada esas ilgilendiren husus Gündoğdu'nun faaliyetleridir. O, Kadir Han ile Sencer arasında gerçekleşen savaştan sonra Sencer tarafından öldürülmek için Gazne'ye sığındı. Sultan Mes'ûd, hain olan bu emîrin özellikle Selçuklular hakkında vereceği bilgilerden yararlanmak istediği için Gazne'ye vardığında onu hoş karşıladı ve himayesine aldı.⁴¹⁵

İbnü'l-Esîr, Gündoğdu'nun Gazne'de yaptığı olaylar hakkında bize hayli detaylı bilgiler vermiştir. Aynı zamanda bu malumat 431/1040 sonrası -taht kavgaları haricinde- Gazneli Devleti'nin iç siyasetine dair detaylı bir şekilde elimizde olan birkaç olaydan biridir. Gündoğdu'nun Gazne'ye vardığı sıralarda Sultan Mes'ûd, Gazne'ye bağlı Unan⁴¹⁶ denilen bir bölgeye sefer hazırlığındaydı. Seferin sebebi bölge halkının bir isyan başlatmış olmasıydı.

⁴¹⁴ Kadir Han'la Sencer arasındaki savaşın detayları için; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/283-284; Bündârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 235; Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 74.

⁴¹⁵ İbnü'l-Esîr *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/284.

⁴¹⁶ Unan için Bosworth, Cüzcânî tarafından Gazne bölgesinin içinde ve Gurlu şehzade Alâaddin Muhammed b. Ali'nin bir tımarı olarak bahsettiği yer olabileceği görüşündedir. Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 84, d.n. 5.

Halk bazı kaleleri ve önemli geçitleri ele geçirdi. Sultan'ın ordusunun ilk etapta bu isyankârlara karşı galip gelememesinin sebebi halkın ele geçirmiş oldukları stratejik yerler olmalıdır.

Gündoğdu, bu sefer sırasında Sultan Mes'ûd'un yanındaydı. Sultanın ordusunun çaresiz kaldığını görünce kendisi öne atıldı. Halkın direncini kıran Gündoğdu, isyanın bastırılmasında önemli rol oynadı. Zafer sonrasında askerler tarafından bölge yağma edildi. Gündoğdu, elde ettiği ganimetleri Sultan Mes'ûd'a gönderdi. Sultan, lütfkâr davranıp hiçbirini kabul etmedi, Gündoğdu'ya bıraktı. Hem sefere öncülük etmesi hem de Sultan tarafından ganimetlerin Gündoğdu'ya bırakılması diğer Gazneli emîr ve komutanların hoşnutsuzluğuna sebep oldu. Gündoğdu'nun herhangi bir yeri ele geçirip devlete sorunlar açabileceği görüşünü Sultan'a bildirdiler. Emîrlere bu serzenişlerinde haksız sayılmazlardı. Yaklaşık yarım asır önce Hacib Tuğrul Bozan, Gazne'yi ele geçirmiş ve Sebük Tegin hanedanını katletmişti. Bu elîm olay hafızalardan silinmemiştir.

Sultan, emîrlerinin Gündoğdu hakkındaki bu serzenişlerine karşı “Sizin düşüncenizi doğru buluyorum, fakat onu kime tevkif ettireyim? Size onu tevkif etmenizi emretmekten korkuyorum, başınıza hoşunuza gitmeyecek bazı olaylar gelebilir” diyerek cevap verdi. Sultan ve emîrlerin arasındaki istişarelerden sonra Gündoğdu'nun bir şehre vali olarak görevlendirilmesine karar verildi. Bunun amacı Gündoğdu'yu Gazne şehrinde sürmek ve o uzak şehirde Gündoğdu'yu bir sebeple öldürmektir. İbnü'l-Esîr, Sultan'ın Gündoğdu'yu “korktuğu kişileri hapsetmek için kullandığı iki kaleye tayin etti” bilgisini vermekte olup bölgelerin adlarını vermemektedir. Ayrıca bu cümleden Mes'ûd döneminin iç siyasetinin sakın bir şekilde geçmediği düşünülebilir. O, bu sürgün şehre giderken tüm servetini yaktı, hayvanlarını öldürdü ve üstünde maddi değeri olan her şeyi bir kenara attı.

Gündoğdu bahsi geçen bu bölgeye gitmedi ve Herat'a doğru yol aldı. İbnü'l-Esîr, olayın detaylarını vermemiş, Gündoğdu'nun Herat civarlarında vefat ettiğini nakletmiştir.⁴¹⁷ İbnü'l-Esîr, meydana gelen bu süreci 495/1102 yılında anlatmış, Bûndârî, eserinde Kadir Han'ın öldürülmesini Berkyaruk'un ölümünden birkaç gün evvel meydana geldiğini rivayet etmiştir.⁴¹⁸ Selçuklu Sultanı Berkyaruk 2 Rebiulahir 498/22 Aralık 1104 gününde⁴¹⁹ vefat ettiğine göre Kadir Han'ın öldürülmesi ve buna binaen Gündoğdu'nun Gazne'ye gidişi Rebûlevvel 498/Aralık 1104 tarihinden hemen önce olmalıdır. Bu bilgilerden üç devletin

⁴¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/283-285.

⁴¹⁸ Bûndârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 235.

⁴¹⁹ Özeydin, “Berkyaruk”, 5/516.

dahil olduğu karışık olaylar silsilesinin Mes'ûd b. İbrâhim'in döneminde meydana geldiği anlaşılmaktadır. Hain bir emir olarak Gaznelilere sığınan Gündoğdu, Gazneli Devleti'nde sultan katında hamilik kazanmıştır. Gündoğdu'nun Gazne Devleti içinde güç kazanması bir Selçuklu-Gazneli krizi yaşanmasına sebebiyet verebilirdi. Fakat emîr ve komutanlarla yapılan istişareler sonucunda doğabilecek bir tehlikenin önüne geçilmiş ve bertaraf edilmiştir.

2.2.3. Hindistan Seferleri

Sultan Mes'ûd, atalarının yaptığı gibi Hint topraklarına sefere çıkmış ve bu geleneği devam ettirmiştir. Mes'ûd, sultan olmadan önce muhtemelen kardeşi Seyfûddeve Mahmûd'dan sonra Hindistan (Lahor) valiliğine getirildi.⁴²⁰ Hindistan valiliğinden ötürü bölgeyi ve yerel Hint hanedanlarını yakından tanıyan Mes'ûd, sultan olduktan sonra güttüğü siyasetinin ana yönünü Hint seferleri oluşturdu. İlk iş olarak Hindistan valiliğini oğlu Şîrzâd'a verdi.⁴²¹

Klasik İslâm tarihi kaynaklarımız Mes'ûd'un Hindistan seferlerine dair bize tarihi belli olmayan bir sefer anlatmaktadır.⁴²² Buna göre Mes'ûd'un Hâciblerinden Toğan Tegin, Gang Suyu'nun⁴²³ ötesine sefer düzenledi. Bu sefer hakkında Cüzcânî "Sultan Mahmûd'dan başka hiçbir ordu oraya gidememişti" demekten başka bir bilgi vermez.⁴²⁴ Niyogi, Toğan Tegin'in Gang Suyu'nu aştığı ve ilerlediği bu sefer hakkında bize malumat sunmuştur. O, Mes'ûd Sad-i Selmân'ın Divân'ında bahsedilen Kinnavc⁴²⁵ seferini Toğan Tegin'in çıktığı sefer olarak düşünmekte ve 498/1105 yılına tarihlendirmektedir. Ayrıca Niyogi'ye göre Toğan Tegin, Gahadavala Hanedanı'nın ikinci racası Madanapala'yı mağlup etmiş, onu esir

⁴²⁰ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 84.

⁴²¹ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 49; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 134; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, ss. 84, 90.

⁴²² Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 49; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 119.

⁴²³ Günümüzde Pencap'ın doğusundaki Ganj Nehri.

⁴²⁴ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 49; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 119. Firişte, Toğan Tegin'in bu sefer/seferler sırasında birçok zengin şehir ele geçirdiğini ve onların hazinelerine el koyduğunu söylemiştir.

⁴²⁵ Kaynaklarda Kannuc olarak da geçen Kinnavc, Hindistan şehirleri arasında zikredilmektedir. Müellifler Kinnavc için farklı bilgiler vermişlerdir. Farklı kaynaklardan bilgiler toplayan Ebü'l-Fidâ, Kinnavc'ı açıklarken bu bilgileri sırayla vermiştir. Buna göre İbn Said Kinnavc için Lahor'un merkezi, Mühellebî ise Hindistan'ın en uzak bölgesi Multan'ın doğusunda demiştir. İdrîsî, güzel ve ticareti bol bir şehir olduğundan, İbn Said, Ganj Nehri'nin iki dirseği arasında kurulduğundan bahsetmiştir. İbn Havkal, Kannuc'u çöl içinde meskûn bir yer olarak yazmıştır. İbn Battûta, Kinnavc'ın Delhi'ye 10 günlük mesafede olduğunu söylemiştir. Bîrûnî, Kinnavc'ın Hindistan'ın tam ortasında olduğunu zikretmiş, ayrıca o, Kinnavc'ın Ganj Nehri'nin batısında olduğunu söylemekle beraber günümüzde şehrin Bârî'ye taşındığını eski yerinin harabe halinde olduğunu eklemiştir. III. Mes'ûd'un yaptığı sefer bu bölgeye olmalıdır. İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, s. 282; Bîrûnî, *Tahkiku Mâ Li'l-Hind*, ss.132-133; Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, ss. 289-290; İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 2/607.

almış ve hanedanlığı vergiye bağlamıştır. 502/1109 yılından hemen önce Gahadavala Hanedanlığı'ndan Govindachandra bu bağılıktan kurtulup Gazneli güçleri ile bir savaş yaptı ve Madanapala'yı esirlikten kurtardı. Raca'nın esirlikten kurtulmasına binaen birkaç yıl içinde Gazneli güçleriyle yapılan bir savaşta Gazneli komutanı (Toğan Tegin?) öldürüldü.⁴²⁶

Şair Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, Divân'ında Kalincar'ın⁴²⁷ fethinden bahsetmektedir. Divân'ın bu kısmından anlaşıldığına göre Kalincar'ın Fethi Ebu Nasr Farsi'nin⁴²⁸ liderliğinde kış mevsiminde gece vakti ani bir baskın ile oldu. Muhtemelen ilk çarpışma bir nehir üzerinde meydana geldi. Daha sonra tek bir saldırı ile kale ele geçirildi. Selmân, düşman askerinin on bin civarında olduğunu kaydetmiştir. Kalenin hâkimi Gazneli ordusundan kaçarken Ravi Nehri'nde boğularak can verdi. Ayrıca bölgenin yönetimi şair Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân'a verildi.⁴²⁹

Bosworth, Kalincar fethinin Seyfûddeve Mahmûd'un Agra fethinin bir devamı niteliğinde olduğu görüşündedir.⁴³⁰ Fethin tam olarak ne zaman olduğu belli değildir. Ancak şair Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân'ın Sultan Mes'ûd tarafından hapse atıldığı ve hapiste geçirdiği yedi yılı (493-500/1100-1007)⁴³¹ hesaba katarsak Kalincar Fethi'nin Sultanın tahta çıkışından hemen sonra gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

14. yüzyılda derlenen ve Hint racaları hakkında değerli malumat barındıran Prabandha Kosha adlı Sanskritçe metinde Chahamana Hanedanından I. Prithvi-Raca (483-504/1090-1110) döneminde Baguli Şâh isimli müslüman bir komutanın Raca'nın topraklarına sefer düzenlediği bilgisi mevcuttur. Singh, Baguli Şâh isimli bu şahsın Hacib Toğan Tegin'in komutanlarından biri olabileceği görüşündedir. Raca Prithvi ve Baguli Şâh arasında meydana gelen bu savaşta Baguli Şâh mağlup oldu.⁴³²

Sultan İbrâhim'in 492/1099 yılındaki ölümünden itibaren on altı yıl tahtta oturan

⁴²⁶ Niyogi, *The History of The Gahadavala Dynasty*, ss. 58-61; Ray, *The Dynastic History of Northern India*, 1/514-515; Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâşî*, ss. 324-325.

⁴²⁷ Kalincar'ın konumu için Bîrûnî şunları söylemiştir: "Kınnave'dan güneydoğuya Ganj Nehri'nin batı yakasına doğru yürüdüğünüzde ise, buradan 30 fersah uzaklıktaki Jajahûtî ülkesine ulaşırsınız. Buranın başkenti Kajûrâha'dır. Burası ile Kinnave arasında Gwalior ve Kalincar Hindistan'ın iki meşhur kalesi yer alır." Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind*, s. 134.

⁴²⁸ Şehzade Şirzad'ın emirlerinden olup Hint fetihlerinde ön plandadır. Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, Divân'ında onu öven birçok kaside yazmıştır.

⁴²⁹ Elliot, *The History of India As Told By Its Own Historians*, 4/520-521.

⁴³⁰ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, ss. 85-86.

⁴³¹ Ateş, "Mes'ûd b. Sa'd b. Salmân", 8/142; Sharma, *Persian Poetry at the Indian Frontier*, s. 24.

⁴³² Singh, *History of The Chahamanas*, ss. 128-129. Ayrıca bakınız; Dasharatha Sharma, *Early Chauhan Dynasties (A study of Chauhan Political History, Chauhan Political Institutions and Life in The Chauhan Dominions From C. 800 to 1316 A.D.)*, S. Chand Company, Delhi, 1959, s. 38.

Sultan Mes'ûd, Şevval 508/Şubat-Mart 1115 tarihinde Gazne'de vefat etti.⁴³³ Onun hükümdarlığı sırasında babası İbrâhim'in sağladığı düzen ve asayişin korunduğunu söylemek mümkündür.

⁴³³ Demir, "Gazneli Sultanlarının Ölüm Sebepleri", s. 162.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. VASALLIK DÖNEMİ

III. Mes'ûd'un ölümünden sonra tahta oğlu Şîrzâd geçmiştir. Şîrzâd'ın saltanatını kabul etmeyen kardeşi Arslanşâh isyan etmiş ve kardeşini öldürerek tahtı ele geçirmiştir. Arslanşâh'ın isyanıyla başlayan iç karışıklık merkezî otoritenin sarsılmasına sebep olmuştur. Çünkü o, sultan olduğu vakit tahta geçebilecek tüm hanedan üyelerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Meydana gelen bu iç karışıklık Arslanşâh'ın Selçuklu Melikî Sencer'in desteğiyle kardeşi Behramşâh tarafından mağlup edilmesi ve Behramşâh'ın Selçuklulara tâbi olmasıyla sonlanmıştır. Meydana gelen bu süreç Gazneli Devleti'ni bağımsız ve güçlü bir devlet olmaktan çıkarmış ve Gazneli Devleti'ni vassal bir devlet sıfatına sokmuştur. Selçuklu Sultanı Sencer'in ölmesiyle tâbisinin gücünden mahrum kalan Gazneli Devleti siyasî açıdan güçsüzleşmiş ve yıkılış süreci hızlanmıştır.

3.1. Şîrzâd b. Mes'ûd'un Saltanatı (508-509/1115-1116) ve Arslanşâh Tarafından Öldürülmesi

Gazneli Sultanı Şîrzâd hakkında temel kaynakların çoğunda teferruatlı bilgi bulunmadığı gibi birçoğunda ismi dahi geçmemiştir. Şîrzâd hakkındaki bilgiler geç tarihli birkaç kaynakta karşımıza çıkmakla birlikte hakkında birkaç cümleden öte bilgi bulunamamıştır. Dönem şairlerinden Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, Divân'ında Şîrzâd hakkında övgülerde bulunmuş ve himayesini görmüştür.⁴³⁴

Melik Şîrzâd, III. Mes'ûd'un vasiyeti üzerine Gazne'de tahta çıktı. Kardeşlerinden Arslanşâh'ın iktidara geçme hırsı yüzünden bir yıl kadar kısa bir süre için sultan olarak Gazne'yi yönetebildi.⁴³⁵ Arslanşâh, kendini Germisir'de sultan ilan etti ve Şîrzâd'ın üzerine yürüdü. Arslanşâh'ın üzerine geldiğini gören Şîrzâd maiyetiyle birlikte Taberistan hâkimi Alaü'd-devle Ali b. Şehriyar'a sığındı, buraya geldikten sonra hac yapmak istedi. Alaüdevle, Şîrzâd'ın bu isteğini kırmadı ve hac için gerekli hazırlıklarını yaptı. Şîrzâd, hac görevini ifâ ettikten sonra tekrar Taberistan'a geldi, gücünü toplayıp Arslanşâh'ın üzerine yürümeye karar verdi ve Gazne'ye hareket etti.⁴³⁶

⁴³⁴ Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, *Divân-ı Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân*, ss. 90-91, 220, 227, 462, 504, 562-565, 579, 696-697, 722.

⁴³⁵ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 90.

⁴³⁶ Ghulam Mustafa Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, Panjab, 1995, s. 11; Abdülkerim Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, TTK Yayınları, Ankara, 1990, s. 141; Göksu, *Afganistan ve Hindistan'ın İhtişamlı Hanedanı Gazneliler*, s. 73.

İki kardeş arasında 509/1116 yılında meydana gelen savaşta Şîrzâd, önce tahtını sonra da hayatını kaybetti.⁴³⁷ Şîrzâd'ın kısa süren sultanlık dönemi hakkında bize bir cümleden fazla bilgiyi sunan tek kaynak olan İsfandiyâr, onun Behrâmşâh ile tahtı paylaştığını ve hac görevini yaptıktan sonra Gazne'ye geri döndüğünü söylemektedir.⁴³⁸ Fakat Şîrzâd'ın bir yıl tahtta kaldığı bilgisini veren kaynaklar onun Arslanşâh ile savaşıp hayatını kaybettiğini nakletmektedir.⁴³⁹ Bu da İsfandiyâr'ın dediklerinin aksi olduğunu kanıtlamaktadır. Şîrzâd'ın Arslanşâh'ın korkusundan maiyetiyle Alaüddeve'ye sığınıp ondan destek almaya çalıştığı zaman Alaüddeve'nin ona hacca gitmesinde yardım etse de askerî bir yardım yaptığına dair bilgi bulunmamaktadır.

3.2. Arslanşâh b. Mes'ûd'un Saltanatı (509-512/1116-1118) ve Behrâmşâh Tarafından Tevkif Edilmesi

Arslanşâh, Şîrzâd'la yaptığı savaşı kazandıktan sonra 6 Şevval 509/22 Şubat 1116 gününde sultan olarak Gazne tahtına geçti.⁴⁴⁰ Bu sırada kardeşlerinden bazılarını, kendi iktidarına karşı olabilecekleri endişesiyle hapsetti, bazılarını öldürttü.⁴⁴¹

Arslanşâh'ın kaç kardeşi olduğu ve bunların isimleri meçhuldür. Bazı yerlerde; Mahmud, Hurşid Turan, Hurşid Melik, Bozorg Hüseyin, Arslan, Melik Hatran (?), Bahâddin, Serdad/Sirdad (?), Serad (?), Ali, İrar/Eyran Melik (?), Ferrahzad, Behrâmşâh, Melik Çehr(?) Melikzad, Muhammed, Şîrzâd, Mahmud Sultan Melik, Hüseyin, Cemşid Melik⁴⁴² ve Tahir⁴⁴³ gibi isimler geçmektedir.

Tekinâbâd'da bulunan kardeşlerinden Behrâmşâh, Arslanşâh'ın güçlerine karşı bir süre direndi ancak daha fazla dayanamayacağını anlayınca bu tahakkümden kurtulup önce Sistan'a oradan Selçukluların Kirman hâkimi Arslanşâh b. Kirmânşâh'a gitti. Burada da istediği desteği bulamayınca Selçuklu Meliki Sencer'e sığındı.⁴⁴⁴

⁴³⁷ Demir, "Gazneli Sultanlarının Ölüm Sebepleri", ss. 162-163.

⁴³⁸ Muhammad b. Al-Hasan b. Isfandiyar, *History of Tabaristan*, (Trans. Edward G. Browne), Brill, Leyden, 1905, ss. 58-59.

⁴³⁹ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 50; Müstevfi, *Tarih-i Güzide*, s. 321.

⁴⁴⁰ Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, *Divân-ı Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân*, s. 317; Abdu'l-Wahhab, "Mas'ud-i-Sa'd-i-Salman", ss. 715-716.

⁴⁴¹ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 49.

⁴⁴² Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 49 d.n., 218,

⁴⁴³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/403.

⁴⁴⁴ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 50; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 63; Bündârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 235; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 63; Kazvîni, *Lübbü't-Tevârih*, s. 148; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmî'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 167; Gaffârî, *Tarih-i Cihânârâ*, s. 104; Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 162; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*,

Bosworth, Arslanşâh kardeşlerini yakalarken Behrâmşâh'ın orada olmadığını söylemiştir.⁴⁴⁵ Khan'ın verdiği bilgiye göre Sencer, kendisine sığınan Behrâmşâh'a hil'atlar vermiştir.⁴⁴⁶ Bu da göstermektedir ki Sencer'in en başından beri niyeti Gazne'de Behrâmşâh'ı tahta çıkarıp Gazne topraklarında Selçuklu hâkimiyetini sağlamaktır. Kaynakların çoğu Behrâmşâh'ın Kirmanşâh'ın tavsiyesiyle Sencer'e gittiğini söylemiştir ancak Avfi, Sencer'in vezirinin önerisiyle Behrâmşâh'ın Sencer tarafından davet edildiğini nakletmiştir.⁴⁴⁷

Bu sırada Arslanşâh, devlet içinde gücünü sağlamlaştırmak için ülkenin çeşitli bölgelerine askerler sevk etti.⁴⁴⁸ Sencer, bu iki kardeş arasındaki taht kavgasını herhangi bir savaş olmadan çözmek istedi ve Arslanşâh'a bir elçi gönderdi. Elçi vasıtasıyla Arslanşâh'a kardeşiyle savaşmamasını ve Behrâmşâh'la uyum içinde olmasını teklif etti. Arslanşâh, Sencer'in teklifine kulak asmadı.⁴⁴⁹ Avfi, Arslanşâh'la Sencer arasındaki görüşmelerde bir evlilik konuşulduğunu fakat Arslanşâh'ın bu teklifi sakıncalı görüp reddettiğini nakletmiştir.⁴⁵⁰

Selçuklu Melîki Sencer'in neden başka bir ülkenin taht mücadelesine karıştığını ve Behrâmşâh'a yardım ettiğini sorgulamak ve anlamaya çalışmak gerekmektedir. Melîk Sencer, Behrâmşâh'a yardım etmek ve Gazne'ye asker göndermek için ciddi sebepler bulmuştur.

Kaynaklar bu durumun sebepleri hakkında farklı bilgiler vermiştir. İlk olarak Sebük Tegin hanedanından bir Melîkin gelip Gazne tahtına geçmek için Selçuklulardan yardım talep etmesi söylenebilir. Bu gerçekten Melîk Sencer için bulunmaz bir fırsattı. Çünkü daha önce hiçbir atası Gazne topraklarına sahip olmamış veya onlara biat ettirmemişti. Eğer Kirman hükümdarı Arslanşâh'ın kendisi buna gücü yeteceğini düşünseydi şüphesiz kendisi bu işe kalkışır. Lakin Sencer'in Gazne üzerine yürümesi için elinde tutarlı ve geçerli bazı gerekçelere ihtiyacı olduğu bir gerçektir. Bu gerekçeler çok geçmeden bulunmuştu. Kaynaklar

2/398; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 119; Jaffar, *Mediaeval India Under Muslim Kings*, 2/229, d.n. 1; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 140; Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 141.

⁴⁴⁵ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, ss. 91, 93-94

⁴⁴⁶ Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 11-14,18.

⁴⁴⁷ Sariye Uzan, *Celâl-Zâde Sâlih Çelebi Cevâmi'ül-Hikâyat ve Levâmi'ü'r-Rivayat (Topkapı Revan K. No. 1085 y. 565-752) Çeviri Yazı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya, 2019, ss. 58-59.

⁴⁴⁸ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 93.

⁴⁴⁹ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 50; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/401; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdi'nin Câmî'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 167; Mirhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 162; Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, ss. 17-18; Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 141.

⁴⁵⁰ Uzan, *Celâl-Zâde Sâlih Çelebi Cevâmi'ül-Hikâyat ve Levâmi'ü'r-Rivayat*, ss. 56-58.

bu sebep için Gazne hükümdarı Arslanşâh'ın Selçuklu hanedanından olan annesi Mehd-i Irak Gevherşâh Hâtun'a yaptığı kötü muameleyi göstermiştir. Fakat kaynaklardaki birbirine girmiş karışık bilgiler incelendiğinde kötü muameleye maruz kalan kişinin Arslanşâh'ın amcası Nasr'ın hanımı Cevher Hâtun olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵¹ Bu hatun Nasr öldükten sonra Mes'ûd b. İbrâhim ile evlenmiştir.⁴⁵² Cevher Hatun muhtemelen Behrâmşâh'ın annesiydi. Khan da Arslanşâh ve Behrâmşâh'ın annelerinin farklı olduğundan bahsetmektedir.⁴⁵³

Muhtemelen Arslanşâh'ın öldürdüğü kardeşleri arasında Cevher Hâtun'un çocukları da bulunmaktaydı. Çünkü savaş sonrası Sencer'e elçi olarak giden bu kişinin kendisine kötü muamele yapıldığı, Gazne dışına çıkmasının yasaklandığı gibi olumsuz durumlar sebebiyle Arslanşâh'a muhalif olduğu kaynaklarda geçmektedir.⁴⁵⁴ Arslanşâh'ın kendi annesine kötü bir muamele yapması akla yatkın değildir.

Kaynaklarda geçen diğer sebepler ise şu şekilde sıralanabilir; Fahr-i Müdebber'e göre Behrâmşâh ile Sencer gerçekten iyi anlaşıyorlardı. Behrâmşâh, saray çevresine kendini sevdirdi ve Sencer'in de av arkadaşı oldu. Hatta Sencer, ileri gelenlere Behrâmşâh'ın yay kullanmadaki becerisi ve cesaretini överdi. Müdebber'e göre bu beceriler öyle iyiydi ki Sencer, Behrâmşâh'ın kendisine düşman olmasındansa atalarının topraklarını almasının daha hayırlı olacağını dile getirirdi.⁴⁵⁵

Ayrıca devletin ileri gelenleri Sencer'e, Behrâmşâh'ın davasını desteklemeyi tavsiye ettiler.⁴⁵⁶

Cüzcânî, Arslanşâh'ın sultan olduğu sırada Gazne'de pazarların yandığını, halkın Arslanşâh'ı istemediğini ve sultanın annesi Mehd-i Irak'ı önemsemeyip hoş davranmadığını bu sebeple Sencer'in Arslanşâh'a düşman olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵⁷

Ahmed b. Mahmûd'un eserinde ise Sencer'in neden Behrâmşâh'a yardım ettiği çok açık bir şekilde yazılmıştır. "Behramşâh 'Kardeşim Arslanşâh'ın insafı yok, atamın bütün memleketini aldı, bana nesne vermedi, zulmetti' diye şikâyette bulundu ve ondan yardım istedi. Ayrıca 'Gazne'yi bana aliverin, vilayet sizin olsun. Ben sizin tarafınızdan nâiblik

⁴⁵¹ Oruç, "Sultan Melikşah'ın Eşlerinden Çağrı Bey'in Torunu Zübeyde Hâtun", ss. 319-321.

⁴⁵² Cevher Hâtun, Selçuklu hanedanından olup Melikşâh'ın kızlarından biridir. Oruç, "Sultan Melikşah'ın Eşlerinden Çağrı Bey'in Torunu Zübeyde Hâtun", s. 321.

⁴⁵³ Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, ss. 2-5.

⁴⁵⁴ Oruç, "Sultan Melikşah'ın Eşlerinden Çağrı Bey'in Torunu Zübeyde Hâtun", s. 321; Jaffar, *Mediaeval India Under Muslim Kings*, 2/230.

⁴⁵⁵ Shafi, "Fresh Light On The Ghaznavids", ss. 217-218; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 94.

⁴⁵⁶ Özyayın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 141.

⁴⁵⁷ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 50.

yapayım.’ dedi. Sultan Sencer, Behrâmşâh’ın teklifini kabul edip asker topladı ve Gazne üzerine yürüdü.”⁴⁵⁸ Görüldüğü gibi Behrâmşâh, Gazne tahtına geçtiği vakit Sencer’i metbû olarak tanıyacağını söylemiştir.

Melîk Sencer, Gazne’yi ele geçirmek ve tâbiyeti altına almak maksadıyla bu fırsatı kaçırmadı. Sencer, Arslanşâh’ın üzerine yürümek için Emîr Üner’in komutasında ordu hazırlattı. Sencer’in büyük bir ordu hazırlattığını öğrenen Arslanşâh, Selçuklu ordusunun üzerine gelmemesi için birtakım hediyelerle Kadı Ebu’l Berekat’ı elçi olarak gönderdi ancak bu işe yaramadı.⁴⁵⁹ Bunun üzerine Arslanşâh, Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar’a bir elçi gönderdi. Elçi, Sultan Muhammed’e, Sencer’in Behrâmşâh’la ittifak halinde olup Gazne üzerine yürüyeceklerine dair mevcut olan durumu dile getirdi. Sultan Muhammed, Arslanşâh’ın elçisini dinledikten sonra kardeşi Melîk Sencer’e bir elçi gönderdi. Sultan, elçiye “Eğer kardeşim Sencer hareket etmiş olursa, ona bir şey söyleme” diye ikazda bulundu. Elçi, Sencer’in yanına vardığında Melîk Sencer sefer için çoktan hazırlanmış ve yola koyulmak üzereydi.⁴⁶⁰

Ahmed b. Mahmud’un aktardığına göre Sultan Muhammed Tapar, Sencer’i uyarılmış ve bu hanedan üzerine sefer yapmaması yönünde sözler söylemiş fakat Sencer “Bir kardeş bir kardeşe zulüm etmiş elbette giderim, o zulmü ortadan kaldırıyorum” şeklinde karşılık vermiştir.⁴⁶¹ Bundari’de ise şöyle bir kayıt geçmektedir: “Bu haber, Sultan Muhammed’e eriştikte bu işi iyi görmedi ve Sencer’e mektup göndererek, bu hanedan büyük ailedir buna suikast etmeyiniz dedi. Lâkin Sencer, kardeşinin nasihatini kabul etmedi, yardım isteyene yardım etmeğe hazırlandı.”⁴⁶² Bu üç farklı bilgiden Muhammed Tapar’ın, Sencer’i durdurmak için sadece bir elçi vasıtasıyla ikazda bulunduğu, Sultan’ın, kardeşi Sencer’in doğuda güttüğü siyasete karşı çıkmadığı anlaşılmaktadır.

Sultan’ın elçisi Horasan’a vardığında Sencer, ordusunu çoktan sefer için hazırlamış ve yola çıkarmıştı. Arslanşâh, Sencer’in Gazne’ye doğru geldiğini öğrenince Sencer’i

⁴⁵⁸ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 200.

⁴⁵⁹ Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdi’nin Câmi’u’t-Tevârih’i Hasenî*, s. 167; Mirhând, *Gazneliler Ravzatu’s-Safâ*, s. 163; Nuray Nacar, *Celâl-zâde Sâlih Çelebi Cevâmi’ül-Hikâyat ve Levâmi’ü’r-Rivayat (Topkapı Revan K. No. 1085 y. 189-376) Çeviri Yazı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya, 2019, s. 373; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 95; Mustafa Akkuş ve Zeki, “Gaznelilerin Selçuklulara Tabiliği Meselesi ve Sultan Behrâmşah Dönemi” s. 405.

⁴⁶⁰ Hüseyinî, *Ahbârü’l-Devleti’s-Selçukiyye*, s. 63; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, 10/402; Mirhând, *Gazneliler Ravzatu’s-Safâ*, s. 162; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 119; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 95; Jaffar, *Mediaeval India Under Muslim Kings*, 2/229.

⁴⁶¹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 200.

⁴⁶² Bündârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, ss. 235-236.

karşılama için acele bir şekilde topladığı ordusuyla yola çıktı. Büst civarına ulaştıkları vakit Sistan hâkimi Taceddin de Sencer'in ordusuna dahil oldu. Sencer, Büst'te iken Arslanşâh'la birbirlerine tekrar elçiler gönderdiler. Arslanşâh'ın gönderdiği elçi istediğini elde edemedi. Sencer, Ebû Bekr-i Hâdim'i elçi olarak Gazne'ye gönderdi. Elçi, Melik Sencer'in "Babasının hazinesinden, Gazne ve Hindistan mülkünün yarısını ve Behrâmşâh'ın payına düşeni" talep ettiğini ve "bu konuda hiçbir bahanesini kabul etmeyeceğini"⁴⁶³ söyledi. Arslanşâh bu istekler karşısında sinirlendi ve elçiyi tutuklattı.⁴⁶⁴

Sencer bunu öğrenince savaş artık kaçınılmaz oldu. Emîr Üner komutasında Selçuklu kuvvetleriyle Arslanşâh'ın ordusu karşı karşıya geldi. Yapılan savaşta yenilen Arslanşâh Gazne'ye döndü, itaatini bildirdi ve Cevher Hatun'la⁴⁶⁵ birlikte iki yüz bin dinar altın ve birçok hediyeyi Sencer'e gönderdi.⁴⁶⁶

Kaynaklarda, Sencer'e giden elçinin Sencer'in kız kardeşi ve aynı zamanda Arslanşâh'ın amcası Nasr'ın hanımı Cevher Hatun veya Arslanşâh'ın annesi Mehd-i Irak Gevherşâh Hatun olduğu şeklinde bilgiler mevcuttur. Elçi olarak giden bu kişi Arslanşâh'a muhalif birisiydi. Arslanşâh'ın kendisine kötü davrandığından ve oğullarını öldürdüğünden dert yanmıştır.⁴⁶⁷ Hatta bu hatun Arslanşâh'a öyle muhalifti ki onun askerlerinin Büst'te bir yerde oldukları bilgisini Selçuklu Meliki Sencer'e söylemiştir.⁴⁶⁸ Tüm bu verilen bilgilerden elçi olarak giden kişinin Cevher Hatun olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶⁹

Behrâmşâh'ın Gazne tahtına geçmek isteyişi sebebiyle, kardeşi hakkında Selçuklu Meliki Sencer'e şikayetleri devam etti. Gazne'yi kuşatmak için ordunun başına bizzat geçti. Arslanşâh da otuz bin süvarî ve elli veya yüz altmış filden oluşan ordusuyla⁴⁷⁰ Gazne'ye bir fersah mesafedeki Şehrâbâd bölgesinde meydana gelen ve bir saat⁴⁷¹ süren bu büyük savaşta,

⁴⁶³ Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmî 'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 167.

⁴⁶⁴ Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmî 'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 167.

⁴⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/401-402; Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, s. 321; Mirhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 163; Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, ss. 2-5, 18, Akkuş ve Zeki, "Gaznelilerin Selçuklulara Tabiliği Meselesi ve Sultan Behrâmşâh Dönemi", s. 405.

⁴⁶⁶ Mirhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 163; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 2/398; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 119; Jaffar, *Mediaeval India Under Muslim Kings*, 2/229.

⁴⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/402.

⁴⁶⁸ Uzan, *Celâl-Zâde Sâlih Çelebi Cevâmî 'ül-Hikâyat ve Levâmî 'ü'r-Rivayat*, s. 60. Şair Muizzî de Arslanşâh'ın ordusunun Büst tarafında konuşlandığını söylemekle bilgiyi teyit etmektedir. Piri, *Tarihi Bir Kaynak Olarak Selçuklu Dönemine Ait Şiir Divânları Üzerine Araştırma*, s. 98.

⁴⁶⁹ Oruç, "Sultan Melikşâh'ın Eşlerinden Çağrı Bey'in Torunu Zübeyde Hâtun", ss. 319-321.

⁴⁷⁰ Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 2/398; Nizâmeddin Ahmed, *The Tabaqat-ı Akbarî*, 1/34; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârih*, 1/39; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 119; Akkuş ve Zeki, "Gaznelilerin Selçuklulara Tabiliği Meselesi ve Sultan Behrâmşâh Dönemi", s. 405.

⁴⁷¹ Gökmen, *Mu'izzî'nin Şiir Dünyası*, s. 146; Piri, *Tarihi Bir Kaynak Olarak Selçuklu Dönemine Ait Şiir Divânları Üzerine Araştırma*, s. 99.

Arslanşâh yenildi ve Lahor'a kaçtı.⁴⁷²

Hasan-ı Yezdî'nin eserinde Selçuklu ordusunun nizamı ve savaş düzeni detaylarıyla aktarılmıştır. Buna göre Behrâmşâh, Sultan ile beraber ordunun merkezinde yer almaktaydı. Ordunun sağ cenahını Tâcu'd-dîn Ebu'l-Fazl'i Sîstânî'yle 'İzzu'd-dîn, sol cenahını ise Emîr Ferruhsâh b. Tumturâk'la 'İmâdu'd-dîn Kamac yönetmekteydi. Ayrıca orduda Emîr Cândâr, Barankuş-i Kâşân, Altûntâş-i Sultânî Emîr Humâr, Emîr Harva Alîke, Agles, Câvlı, Emîr Hâcî Beg, İl-togân, Atâbeg İl-etmiş, Emîr Kayser ve Hârezmşâh 'Alâ'u'd-dîn Atsız gibi değerli komutanlar bulunmaktaydı. Gazneli ordusundaki fillerin çokluğu sebebiyle Selçuklu ordusu savaşta zor duruma düşmüş fakat Tâcu'd-dîn Ebu'l-Fazl-i Sîstânî'nin fillerini alt edecek bir strateji bulmasıyla bu zorluğun üstesinden gelmişlerdir. Fillerin dağılmasıyla birlikte Arslanşâh'ın ordusunun merkezine saldırmışlar ve Gazneli ordusunu dağıtmışlardır.⁴⁷³ Ayrıca Muizzî bu savaşı şiirlerinde detaylı bir şekilde anlatmıştır.⁴⁷⁴

Avfî, savaş sırasında Arslanşâh'ın emirlerinden Sarac'ın dört bin askerle Behrâmşâh'ın tarafına geçtiğini ve Emîr Toğan Tegin'in bin askerîyle savaştan kaçtığını söylemektedir.⁴⁷⁵ Her ne kadar Arslanşâh'ın ordusu kalabalık ve fillerle destekli olsa da bu başı bozukluk ve ilticalar sebebiyle savaşı kaybettiği anlaşılmaktadır.

Kaynaklar Arslanşâh'ın ordusunun büyüklüğü hakkında farklı bilgiler vermiştir. Bûndârî, Hüseyinî ve Ahmed b. Mahmud, Arslanşâh'ın ordusunda elli fil⁴⁷⁶ olduğunu naklederken İbnü'l-Esîr, yüz yirmi⁴⁷⁷, Hasan-ı Yezdî ise dört yüz fil ve dört yüz bin civarında savaşçıya sahip olduğundan bahsetmiştir.⁴⁷⁸ Hasan-ı Yezdî'nin ordu hakkında verdiği bilgiler abartılı görünmektedir. Fakat çağdaş şair Muizzî eserinin bir yerinde Arslanşâh'ın ordusundan yüz filin ganimet olarak alındığından bahsederken başka bir yerde yetmiş fil

⁴⁷² Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, 64; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 50; Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, s. 321; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, 2/398; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 119.

⁴⁷³ Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 168. Ayrıca savaşın detayları için bakınız; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/402-403; Bûndârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 236; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 96; Piri, *Tarihi Bir Kaynak Olarak Selçuklu Dönemine Ait Şiir Divânları Üzerine Araştırma*, ss. 95-99, 102-103, 108; Gökmen, *Mu'izzî'nin Şiir Dünyası*, s. 328.

⁴⁷⁴ "Aslan pehlivanların çokluğundan çöl bir tepeye dönmüş, dağ gibi filler yüzünden düzlükler dağa dönmüş./Haşmetli fillerin üzerinden mızrak atanlar, aynı kül tepelerinin üstünden ot yağdıran şeytanlardır/Uğursuzların omuzları ve boyunları nacak ile kırılmış, hançer ile korku dolu fillerin karnı ve boğazı kesilmiş." Şiirler için bakınız: Piri, *Tarihi Bir Kaynak Olarak Selçuklu Dönemine Ait Şiir Divânları Üzerine Araştırma*, s. 96; 325; 328.

⁴⁷⁵ Uzan, *Celâl-Zâde Sâlih Çelebi Cevâmî'ül-Hikâyat ve Levâmî'ü'r-Rivayat*, ss. 60-61.

⁴⁷⁶ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 64; Bûndârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 236; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 200.

⁴⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/402.

⁴⁷⁸ Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 168.

olduğunu zikretmiştir. Her iki durumda da Gazne ordusunda yüz kadar filin olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca o, Gazne ordusunun Kürt, Arap, Gazneli, Karluk ve Hintlilerden oluştuğunu nakletmiştir.⁴⁷⁹

Melik Sencer, 20 Şevval 510/25 Şubat 1117 tarihinde Gazne'ye girdi. Arslanşâh'ın yenilmesi üzerine iç kaledeki askerler de savaşmadan kaleyi teslim ettiler.⁴⁸⁰ Sencer, hazineyi ele geçirdi. Muizzî ele geçirilen hazine için şu beyiti yazmıştır:

“Muzaffer olunca, Gazne'de hepsi ipek elbise, mücevher ve altınla dolu kaleler fethettin.

Ne ilginçtir ki Mahmûd ve çocukları sanki senin için yüz otuz yıl altın, elbise ve cevher biriktirmişler.”⁴⁸¹

Kaynaklar Gazne'de ele geçirilen hazine için çeşitli bilgiler aktarmıştır. Bunlar altın ve gümüşten yapılmış on yedi büyük taht, her birinin değeri iki milyon dinardan fazla olan beş taç, parlak mücevherlerle süslenmiş üç yüz veya bin üç yüz adet eyer, kemer vb. teçhizatlarıdır.⁴⁸²

Gazne zapt edildikten sonra askerlerin şehri yağmaladığı, fakat üç gün sonra Sencer tarafından yağmanın yasaklandığı ve yağma yapanların idam edildiğine dair bilgiler mevcuttur.⁴⁸³

Sencer, Bağ-i Piruze'ye gelip Sultan Mahmûd'un tahtına oturdu.⁴⁸⁴ kırk gün sonra 1 Zilhicce 510/6 Nisan 1117 günü Gazne'den ayrıldı. Sencer ayrılmadan önce, hükümdarlık alametlerinden biri olan hutbe değiştirildi. Hutbede sırasıyla Halife, Sultan Muhammed Tapar, Melik Sencer ve Sultan Behrâmşâh'ın adı okundu.⁴⁸⁵ Ancak Köymen, hutbenin 13 Zilkade 511/8 Mart 1118 okunduğunu söylemiştir.⁴⁸⁶ Buna göre, Sencer'in, hutbede adının

⁴⁷⁹ Gökmen, *Mu'izzî'nin Şiir Dünyası*, ss. 146, 328, 332; Piri, *Tarihi Bir Kaynak Olarak Selçuklu Dönemine Ait Şiir Divânları Üzerine Araştırma*, s. 99.

⁴⁸⁰ Bündârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 236; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/403; Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, ss. 321-322; Mirhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 164; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, s. 2/398; Gaffârî, *Tarih-i Cihânârâ*, s. 104; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, ss. 96-97.

⁴⁸¹ Gökmen, *Mu'izzî'nin Şiir Dünyası*, s. 144.

⁴⁸² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/403-404; Mirhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 164; Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 21. Muizzî, Sencer'in Gazne'den aldığı bu hazineyi yeğeni Mahmud'a verdiğini söylemiştir. Piri, *Tarihi Bir Kaynak Olarak Selçuklu Dönemine Ait Şiir Divânları Üzerine Araştırma*, s. 103.

⁴⁸³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/403-404; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 168; Mirhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, 164; Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 21; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 97.

⁴⁸⁴ Gökmen, *Mu'izzî'nin Şiir Dünyası*, s. 332.

⁴⁸⁵ Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 168; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi*, 1/137; Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 41; Gökmen, *Mu'izzî'nin Şiir Dünyası*, s. 329; Piri, *Tarihi Bir Kaynak Olarak Selçuklu Dönemine Ait Şiir Divânları Üzerine Araştırma*, s. 99.

⁴⁸⁶ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 2017, s. 131.

kesintisiz olarak okunması, Arslanşâh'ın yakalandığı ve öldürüldüğü ikinci savaştan sonra olmuştur. Arslanşâh, Gazne'yi tekrar ele geçirdiği ilk savaş sonrasında hutbeden Sencer'in adını kaldırmış olmalıdır.

İbnü'l-Esîr, hutbede Gazne tahtına çıkan Behrâmşâhın Sultan unvanıyla anılmasını buna karşın Sencer'in Melîk olarak zikredilmesini tuhaf bulmuş ve böyle garip bir hadisenin daha önce duyulmadığını söylemiştir.⁴⁸⁷ Sencer, sultan olduktan sonra hâkim olduğu bölgelerde kendisinden sonra yeğeni Mahmûd'un adının okunmasına dair içinde Gazne'nin de dahil olduğu devletlere menşûrlar gönderdi. Bu durumu Bağdad'a dahi bildirdi.⁴⁸⁸ Mahmûd'un adının Gazneli Devleti hutbelerinde okunup okunmadığını tespit etmek güçtür.

Sencer, sikke üzerine metbû olarak kendi adını darp ettirdi. Behrâmşâh'ın ödemesi gereken vergiyi kararlaştırdı. Bu vergi hakkında farklı bilgiler mevcuttur. Bazı kaynaklarda günlük bin dinar bazıları ise yıllık iki yüz elli bin dinar olarak kaydedilmiştir. Alınacak verginin tahsili için Gazne'de bir âmil bırakılmıştır.⁴⁸⁹

Gazne'den ayrılırken Behrâmşâh'ın oğlu Devletşâh'ı yanında esir olarak götürdü.⁴⁹⁰ Sencer'in Gazne'den ayrıldığını öğrenen Arslanşâh, tekrardan Gazne'yi almak için Hindistan sipehsâlârı Ebu Halim'in desteği ile büyük bir ordu topladı ve Gazne'ye yürüdü. Behrâmşâh, kardeşine karşı savaş girişiminde bulunmadan Bamiyan'a kaçtı. Arslanşâh, Gazne'de bir ay kaldı. Bu sırada Behrâmşâh, Sencer'den bir daha askerî yardım istedi. Sencer'den istediği desteği alan Behrâmşâh, Emîr Bozkuş'un komutasındaki Selçuklu ordusuyla Gazne'ye yürüdü.⁴⁹¹ Arslanşâh ise Behrâmşâh'ın peşine bir ordu gönderdi. Bu iki ordu Bârgend-rûd'da⁴⁹² karşı karşıya geldi ve Arslanşâh'ın ordusu mağlup oldu.⁴⁹³

⁴⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/403.

⁴⁸⁸ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi*, 1/141; Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri*, TTK Yayınları, Ankara, 2007, s. 53,

⁴⁸⁹ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti) cilt I-II*, (Çev. Ahmed Ateş), TTK Yayınları, Ankara, 2020, s. 164; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 64; Bündârî, *Irak ve Horasan Selçuklular Tarihi*, s. 236; Zahîru'd-dîn Nişâbü'rî, *Selçuknâme*, (Çev. Ayşe Gül Fidan), Kopernik Kitap, İstanbul, 2018, 112; Reşidü'd-dîn Fazlullah *Cami'ü't-Tevârih Selçuklular Tarihi*, (Çev. Erkan Göksu, Hüseyin Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul, 2011, s. 164; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 2/398; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, ss. 200-201; Akkuş ve Zeki, "Gaznelilerin Selçuklulara Tabiliği Meselesi ve Sultan Behrâmşah Dönemi", s. 405; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 143.

⁴⁹⁰ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, ss. 99-100.

⁴⁹¹ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 132.

⁴⁹² Ulaşabildiğimiz kaynaklarda Bârgend-rûd isimli bir bölge/kale adına rastlayamadık. Ancak Müstevfî, eserinde Kirman ile Sistan arasındaki şehirleri sayarken Turşiz/Terşiz şehrinde Barda/Berda Rûd isimli bir kale olduğundan bahsetmiştir. Ulaşabildiğimiz kaynaklar arasında Bârgend-rûd'a hem coğrafya hem de isim olarak en yakın burayı tespit edebildik. Müstevfî, *The Nuzhat-al-Qulub*, ss. 143-144.

Daha önce Selçuklu ordusunun dehşetini görmüş ve onlara yenilmiş olan Arslanşâh, üzerine gelen bu orduya karşı direnemeyeceğini anlayınca Gazne'den ayrıldı. Ugnan⁴⁹⁴ Dağı'na kaçtı. Burada bir direniş göstermeden yakalandı.⁴⁹⁵

Avfi, Sencer'in Gazne'ye girişini 14 Şevval 511/8 Şubat 1118 olarak vermiştir.⁴⁹⁶ İkinci savaşa bizzat Sencer katılmamıştır. Avfi'nin verdiği gün muhtemelen Emîr Bozkuş komutasındaki ordunun Arslanşâh'ı yakalayıp Behramşâh'la birlikte Gazne'ye girdikleri zamanı kastetmektedir. Khan, dönem şairlerinden Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân'ın şiirlerinden çıkarımlarda bulunarak bu iki kardeş arasındaki son ve belirleyici olan savaşın 21 Aralık 1117-20 Mart 1118 arasında bir tarihte olması gerektiğini belirtmektedir.⁴⁹⁷ Hasan-ı Yezdî ise Sencer ile Arslanşâh arasındaki savaşın 22 Şevval 511/16 Şubat 1118'de vuku bulduğunu söylemektedir.⁴⁹⁸ Eğer Hasan-ı Yezdî verdiği bu tarihle ilk savaşı kastetmiyorsa Khan'ın ve Avfi'nin yukarıda verdikleri tarihlerle uygun düşmektedir. Ayrıca Muizzî'nin eserinden de bu tarih çıkarılabilir. O bir beyitinde “Âzer (Aralık) ve Âbân (Kasım) ayında Sultan orduyu nereye çekse; Âbân, Mart gibi, Âzer Nisan gibi olur”⁴⁹⁹ demektedir.

Sencer'in askerleri, Arslanşâh'ı Sencer'e götürmek istediler fakat Behrâmşâh, kardeşinin kendisine teslim edilmesi için Selçukluların Horasan ordusunun emîrine birçok altın verdi.⁵⁰⁰ Behrâmşâh, önce kardeşini hapsedip esir tuttu,⁵⁰¹ Cemaziyelâhir 512/Eylül-Ekim 1118 tarihinde Arslanşâh'ı boğdurttu ve babasının Gazne'deki türbesine defnetti.⁵⁰² Hasan-ı Yezdî, Behrâmşâh'ın Arslanşâh'la beraber oğlunu da öldürdüğü bilgisini

⁴⁹³ Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 169; Jaffar, *Mediaeval India Under Muslim Kings*, 2/230; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, ss. 96-97; Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâşî*, ss. 331-337.

⁴⁹⁴ Bîrûnî eserinde Sind Nehri'nin Türk bölgesindeki Ugnan/Unang dağlarından başladığını, bölgenin Hindistan'ın kuzey sınırında olduğunu söylemektedir. Metinde bahsedilen dağ burası olmalıdır. Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind*, s. 138.

⁴⁹⁵ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 50; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/403-404; Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, s. 322; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 64; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 169; Mirhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, ss. 165-166; Gaffârî, *Tarih-i Cihânârâ*, s. 104; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 2/398; Topal, *Dürr-i Mekkûn ve Sırr-ı Masûn*, s. 120; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 119; Mehmet Altay Köymen, “Sencer”, *İA*, MEB Yayınları, Eskişehir, 2001, 10/486-487; Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 22; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 98.

⁴⁹⁶ H.M Elliot, *The History of India As Told By Its Own Historians The Muhammadan Period (Ghaznivide, Ghor and Slave Dynasties of Avfi, Nizami, Asir, Baizawi and Juwaini)*, Susil Gupta, Calcutta, 1953, s. 61.

⁴⁹⁷ Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 23.

⁴⁹⁸ Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 124.

⁴⁹⁹ Gökmen, *Mu'izzî'nin Şiir Dünyası*, s. 325.

⁵⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/404; Mirhând, *Gazneliler*, s. 166.

⁵⁰¹ Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 22.

⁵⁰² Demir, “Gazneli Sultanlarının Ölüm Sebepleri”, s. 163.

vermiştir.⁵⁰³

Muizzî, şiirinde Behrâmşâh'ın Sencer'e bir minnet mektubu gönderdiğinden bahsetmiştir. Bu mektubun içeriğine vâkıf değiliz fakat bir yerde: "Ey şâh! O, senin elçilerine Gazne'de biat etti. Çünkü fillerle sarayına, layık bir şekilde hizmet gösterdi" demiştir.⁵⁰⁴ Bu sözlerden ötürü Sencer'e gönderdiği minnet mektubunun biatla ilgili olduğu söylenebilir.

Görüldüğü üzere Arslanşâh'ın ikinci kez Gazne'yi ele geçirip yönetimde kalması çok uzun sürmedi. Gerek askerî gücünün yetersiz oluşu ve gerek Sencer'in, tekrardan Behrâmşâh'ı destekleyip ona büyük bir ordu vererek, Arslanşâh'a güçlenecek zamanı tanımaması Behrâmşâh'ın sultan olmasını sağladı. Arslanşâh'ın iki yıllık çalkantılı saltanatında kaynaklar Şîrzâd ve Behrâmşâh'la olan mücadelesinden başka pek bilgi aktarmamaktadır. Cüzcanî, Arslanşâh döneminde Gazne'ye bir yıldırım düştüğünü, pazarların yandığını, tuhaf olayların yaşandığını ve halkın Arslanşâh'ı istemediğini rivayet etmiştir.⁵⁰⁵

3.3. Behrâmşâh b. Mes'ûd'un Saltanatı (512-552/1118-1157)

Behrâmşâh, Selçukluların bir tâbisi olarak Gazne'de tahta çıktıktan kısa bir süre sonra Hindistan'daki sipehsâlâr ile mücadele etmek zorunda kaldı. Arslanşâh tarafından Hindistan sipehsâlârı olarak görevlendirilen Muhammed Ebû Halim⁵⁰⁶ Arslanşâh'la Behrâmşâh arasındaki taht mücadelesi sırasında Arslanşâh'a askerî güç sağlamış ve onun tarafını tutmuştu. Arslanşâh'ın bu mücadeleyi kaybedip ölmesi sonucunda Ebû Halim, Behrâmşâh'a biat etmeyi reddetti ve hâkim olduğu bölgede isyan etti.⁵⁰⁷

3.3.1 Hindistan Seferleri

Devletin Gazne'den sonra en önemli bölgesi olan Hindistan topraklarında ordu başının biatından vazgeçmesi ve isyana kalkışması Behrâmşâh'ın karşısına büyük bir sorun olarak çıktı. Sultan Behrâmşâh hem bölgenin asayişini sağlamak hem de isyankâr sipehsâlârı dizginlemek için büyük bir orduyla Ebû Halim'e karşı sefere çıktı. 27 Ramazan 512/11 Ocak

⁵⁰³ Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 169.

⁵⁰⁴ Gökmen, *Mu'izzî'nin Şiir Dünyası*, s. 325; Piri, *Tarihi Bir Kaynak Olarak Selçuklu Dönemine Ait Şiir Divânları Üzerine Araştırma*, s. 103.

⁵⁰⁵ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 50.

⁵⁰⁶ Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 120; Jaffar, *Mediaeval India Under Muslim Kings*, 2/231.

⁵⁰⁷ Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 120; Khan, *A History of Bahram Shah of Ghazni*, s. 32; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 92.

1119 tarihinde Pencap'ta⁵⁰⁸ iki ordu karşı karşıya geldi. Sultan Behrâmşâh isyankâr Ebu Halim'i mağlup etti ve onu hapsetti. Fakat Sultan Behrâmşâh, Ebu Halim'i affederek tekrardan görevinin başına getirdi ve başkent Gazne'ye geri döndü.⁵⁰⁹ Jaffar, Behrâmşâh'ın Ebû Halim'i yanında Gazne'ye götürdüğünü, orada hapis tuttuğunu daha sonra görevine iade ettiğini söylemiştir.⁵¹⁰

Sultan Behrâmşâh'ın Gazne'ye geri dönmesini fırsat bilen Ebû Halim'in tekrar isyan edip sultana biat etmekten vazgeçmesi uzun sürmedi. Gazne tâbiyetinden çıkmayı aklına koymuş olan Ebû Halim ilk olarak Sevâlik⁵¹¹ vilayetinde Bîre hududunda Nagor'da savunma amaçlı bir kale inşa ettirdi.⁵¹² Jaffar'a göre Ebû Halim burayı önce fethetti ve daha sonra ailesini burada bıraktı.⁵¹³ Ayrıca Nagor bölgesi Chahamana Hanedanı'nın toprağıydı. Burası daha önce Gazneli güçleri tarafından ele geçirilmemişti.⁵¹⁴ Behrâmşâh'a karşı aldığı mağlubiyetin sebebini iyi anlamış olan Ebû Halim, Hindistan'daki birçok hanedan ile iletişime geçti. Onlardan destek istedi. Kendisini reddedenlerle de mücadele edip onları mağlup etti. Bu fetihleri sonucu hazinesini arttırdı.⁵¹⁵

Bölgedeki Hint hanedanlarına karşı aldığı zaferler neticesinde bölgede üstün güç olduğuna kanaat getiren Ebû Halim, hâkim olduğu bölgede bağımsızlığını ilan etti. Behrâmşâh'ın kendisine karşı bir sefere çıkacağından emin olan Ebû Halim ordusunu büyütmeyi ihmal etmedi. Bölgedeki birçok hanedandan ve milletten topladığı askerle büyük bir ordu topladı.⁵¹⁶ Kaynaklar Ebû Halim'in ordusu hakkında farklı bilgiler vermiştir. Khan,

⁵⁰⁸ Pencap, Sind Nehri'yle beraber dört ayrı kolundan dolayı "beş su" anlamında bu adı almıştır. Nehir ve kollarının çevrelediği alan bölgenin kapsamı içine girmektedir. Bölge günümüzde Hindistan ve Pakistan sınırları içindedir. Azmi Özcan, "Pencap", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, 34/224.

⁵⁰⁹ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 51; Gaffârî, *Tarih-i Cihânârâ*, s. 104; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 120; Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 33; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 102; Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâşî*, ss. 341-342; Akkuş ve Zeki, "Gaznelilerin Selçuklulara Tabiliği Meselesi ve Sultan Behrâmşâh Dönemi", s. 407.

⁵¹⁰ Jaffar, *Mediaeval India Under Muslim Kings*, 2/231.

⁵¹¹ Sevâlik vilayetinde Ebû Hâlim'in kale inşa ettirdiği yerin konumunu tam olarak belirleyemsek de Sevalik'in ve tepelerinin nereye kapsadığını zikretmek yerinde olacaktır. Sevalik tepe sıraları, batıda Jammu ve Keşmir eyaletinden doğuda Uttarnachal'a kadar uzanan, Himachal Pradesh'i ve Pencap ve Haryana'nın bazı kısımlarını kapsayan alt Himalaya dağ sisteminin bir parçasıdır. Sevalik'in büyük bir kısmı, Haryana'nın Sevalik bölgesinin üst havzası olan Himachal Pradesh'te yer almaktadır. Eğer Nagor olarak bahsedilen yeri Nagarkot Kalesi olarak varsayarsak burasının Pencap'ın kuzeydoğusunda yer aldığını söyleyebiliriz. Sevalik'in konumu ve coğrafyası için bakınız; <http://www.sda.gov.in/en/our-profile/area> (Son erişim: 08.08.2022)

⁵¹² Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 51; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 120.

⁵¹³ Jaffar, *Mediaeval India Under Muslim Kings*, 2/231.

⁵¹⁴ Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar (1526)*, 1/209; Singh, *History of The Chahamanas*, ss. 139-140;

⁵¹⁵ Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 34; Jaffar, *Mediaeval India Under Muslim Kings*, 2/231.

⁵¹⁶ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 102.

Ebû Halim'in ordusu için yetmiş bin atlı ve yüz bin ile iki yüz bin bir piyadeden söz etmiştir.⁵¹⁷ Cüzcânî, sadece Ebû Halim'in adamlarının çok olduğunu söylemiştir.⁵¹⁸ Firişte, Ebû Halim'in ordusunun Afgan, Acem, Halaç ve Araplardan oluştuğunu aktarmıştır.⁵¹⁹ Fahr-i Müdebbir, Ebu Halim'in ordusunun yetmiş bin süvarîden oluştuğunu ve Thâkurs, Rânâs, Bakaz Hint kabileleriyle birçok milletten asker topladığını nakletmiştir.⁵²⁰

Ebû Halim'in tekrardan isyan edip bağımsız hareketlerde bulunduğu haberi Behrâmşâh'a ulaşır ulaşmaz 513 yılı başlarında (takriben Nisan-Haziran 1119) otuz bin kişiden oluşan ordusuyla Hindistan'a yürüdü. Behrâmşâh'ın geldiği haberini alan Ebu Halim, Multan yakınlarında kamp kurdu. Ayrıca kaynaklarda Kikyur olarak geçen konuşlandığı bölgenin bir kısmını sular altında bırakarak bir bataklığa dönüştürdü. Bunu yapmasındaki amaç Behrâmşâh'ın ordusunu bataklığa sürükleyip tamamen ortadan kaldırmaktı.⁵²¹

İki ordu karşı karşıya gelmeden önce Behrâmşâh, Ebû Halim'e tekrardan itaat etmesini, isyandan vazgeçmesini bildiren bir mektup gönderdi. Ebû Halim ise "Başım yarın ya tahtta ya da sultanın ayaklarının altında olacak" şeklinde savaştan geri durmayacağını belirten net bir cevap gönderdi.⁵²² Ebû Halim'le bir anlaşma yoluna gidilemeyeceği anlaşılınca savaş kaçınılmaz oldu.⁵²³ Khan'a göre bu savaş 13 Cemaziyelahir-15 Ramazan 513/21 Eylül-20 Aralık 1119 tarihleri arasında bir vakitte oldu.⁵²⁴

Daha ilk saldırıda Ebû Halim'in ordusu ciddi anlamda dağıldı ve mağlup oldu. Bu savaşta asi Ebû Halim'le İbrâhim dışındaki oğulları öldürüldü. İbrâhim Sultan Behrâmşâh'a hizmet etmeye gönüllü bir şekilde bu savaştan sağ çıktı. Kaynaklarda Ebû Halim'in 1, 2, 10 ve 17 oğlu olduğuna dair farklı bilgiler mevcuttur.⁵²⁵ Ebû Halim hâl edildikten sonra Sultan Behrâmşâh, Hüseyin b. İbrâhim Alevî'yi Hindistan valisi olarak tayin edip Gazne'ye döndü.⁵²⁶

Singh, Chahamana Racası III. Prithvi-Raca'nın (572-588/1177-1192) hayatı ve ataları

⁵¹⁷ Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 34

⁵¹⁸ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 51

⁵¹⁹ Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 120

⁵²⁰ Şafî, "Fresh Light On The Ghaznavids", s. 225

⁵²¹ Şafî, "Fresh Light On The Ghaznavids", s. 225; Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, ss. 34-35; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, ss. 102-103.

⁵²² Detaylar için bakınız; Şafî, "Fresh Light On The Ghaznavids", ss. 225-227.

⁵²³ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 103.

⁵²⁴ Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 39.

⁵²⁵ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), ss. 51-52; Şafî, "Fresh Light On The Ghaznavids", s. 226; Jaffar, *Mediaeval India Under Muslim Kings*, 2/232; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 103,

⁵²⁶ Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 120; Jaffar, *Mediaeval India Under Muslim Kings*, 2/232; Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâşî*, ss. 342-344.

zamanında meydana gelen olaylar hakkında Jayanaka tarafından kaleme alındığı düşünülen Sanskritçe epik şiire ve Delhi-Sevalik yazıtına dayanarak Behrâmşâh'ın Hindistan faaliyetleri hakkında Orta Çağ İslâm kaynaklarında olmayan farklı bir bilgiler nakletmiştir. O, Ebû Halim'in isyanı sırasında Chahamana hanedanından II. Ajaya-Raca'yla (503-530/1110-1135) olan ittifakından ötürü Behrâmşâh'ın Ebû Halim'i yendiği ikinci seferden sonra çöl üzerinden mezkûr Raca üzerine sefere çıktığını söylemektedir. Şâh ve Raca'nın karşı karşıya geldiği bu savaşta Behrâmşâh'ın ordusu mağlup oldu.⁵²⁷ Yine Chahamana Hanedanı'ndan Arno-Raca (529-545/1135-1150) ile Behrâmşâh'ın ordusunun karşı karşıya geldiği ve Behrâmşâh'ın büyük yenilgi aldığı bir savaş betimlenmektedir. Gazneli ordusunun çöl üzerinden geldiğini, susuzluktan atlarının kanlarını içtiğini ve yüklerini omuzladıkları anlatılmaktadır. Raca'nın ordusu bu savaşta Behrâmşâh'ın ordusuna üstün geldi ve Gazneli ordusunu dağıttı. Bu galibiyet başkentte büyük bir coşkuyla kutlandı, hatta Raca, Müslüman güçlerini yendiği bu yeri Chandra Nehri'nin sularıyla doldurdu.⁵²⁸ 545/1152 yılında Gurulu Alâeddin tarafından mağlup edilmesinin ardından Gazne'den Lahor'a giden Behrâmşâh'ın bu süreç içinde Chahamana Hanedanı'yla ilişkiler içinde bulunduğu görülmektedir. Chahamana Hanedanı'nın zayıf düşen Behrâmşâh'a saldırmak için daha iyi bir fırsat bulunamazdı. Vighraha-Raca (544-560/1150-1164) bunun için çeşitli itiffaklar oluşturdu. Fakat tam bu sıralarda Behrâmşâh Lahor'dan ayrılıp tekrar Gazne'ye hâkim oldu. Behrâmşâh'ın bölgeden ayrılmasıyla düşünülen savaş başlamadan bitmiş oldu.⁵²⁹

515/1121 yılında Lohara Hanedanlığı'nda meydana gelen taht mücadelelerinde bir Gazneli ordusunun bu mücadeleye karıştığı görülmektedir. Bu ordunun sultan tarafından gönderilip gönderilmediği belli değildir. Bu sırada meydana gelen savaşta Gazneli ordusuna mensup birçok asker öldürüldü.⁵³⁰

Bunlardan başka kaynaklar Behrâmşâh döneminde birkaç farklı Hint seferinden bahsederler. Ancak seferler hakkında detaylara vâkıf değiliz. Burada sadece bunları zikretmekle yetineceğiz. Avfi'nin eserini çeviren Celâl-Zâde Salih Çelebi'nin eserinde Behrâmşâh'ın Hindistan'a gaza ve ganimet için bir sefer yaptığı ve sefere çıktıktan altı ay sonra döndüğü anlatılmıştır.⁵³¹

Muizzî ise Behrâmşâh'ın atalarının âdetlerini devam ettirdiğini, kafirler üzerine sefer

⁵²⁷ Singh, *History of The Chahamanas*, ss. 138-139,

⁵²⁸ Singh, *History of The Chahamanas*, s. 138.

⁵²⁹ Singh, *History of The Chahamanas*, 142-145.

⁵³⁰ Ray, *The Dynastic History of Northern India*, 1/164-165

⁵³¹ Nacar, *Celâl-zâde Sâlih Çelebi Cevâmi'ül-Hikâyat ve Levâmi'ü'r-Rivayat*, s. 367.

yaptığını ve putperestleri öldürüp puthaneleri yıktığını söylemiştir.⁵³²

3.3.2. Selçuklu Tâbiyetinden Ayrılma Teşebbüsü

Kardeşi Arslanşâh ile girdiği taht mücadelesini kazanan ve Hindistan'daki asi komutanını öldürerek bölgenin asayişini sağlayan Behrâmşâh'ın, bu tarihten 530/1135 yılına kadar sakin bir siyaset güttüğü anlaşılmaktadır. Orta Çağın gerek genel tarih kitap yazarları gerek ise yerel tarih yazarları kabaca 512-530/1119-1135 yılları arasında Gazneli Devleti'nin siyasî tarihi hakkında bize pek malumat sağlamaz.

Şebânkâreî eserinde 522/1128 yılında Gurlu Melîki Alâeddin'in Gazne üzerine yürüdüğünü ve Behrâmşâh ile savaştığını nakletmiştir.⁵³³ Ancak burada verilen tarih bir yazım hatası olmalıdır. Diğer kaynaklarda Şebânkâreî'yi teyit edecek bir bilgi bulunmamaktadır. İbnü'l-Esîr'de geçen bir şiir dolayısıyla Alâeddin'in kardeşi Sûrî'nin intikamını almak için Gazne'yi yakıp yıkmadan önce de bir sefer yaptığı düşüncesi doğabilir fakat bu seferin ne zaman olduğunu anlamak mümkün değildir. Şiir şöyledir; “Eğer bir defa daha Gazne'yi yerle bir etmezsem bana da el-Hüseyn b. el-Hüseyn demesinler.”⁵³⁴ Burada geçen “bir defa daha Gazne'yi yerle bir etmezsem” sözü ile şiirin, Alâeddin'in 545/1152 yılında Gazne'yi yakıp yıkmasından önce mi sonra mı söylendiği açık değildir. Eğer Alâeddin daha önce Gazne'ye sefer yapmış ve tahrip etmiş olsaydı muhakkak diğer kaynaklarda, özellikle Cüzcânî'de bahsedilirdi. Bu bilgilerin azlığı sebebiyle en azından tarihçilerin dikkatini çekip eserlerine nakledecek büyüklükte ve ciddiyette bir siyasî olayın gerçekleşmediği kanaatine varmak mümkündür.

527/1132-1133 yılından itibaren Behrâmşâh artık Selçuklulara vergi vermeyi bıraktı ve bağımsızlık düşüncesi içinde oldu. Ayrıca Behrâmşâh'ın kendi tebaasına zulmettiği kaynaklarda aktarılmaktadır.⁵³⁵ Gazne'den Sultan Sencer'e gelen elçinin şu ifadelerinden bazı çıkarımlarda bulunabiliriz:

“O şimdi üç yıldır haraç vermemiş ve ondan hiçbir şey hasıl olmamıştır.

Bize hiçbir şekilde iltifatta bulunmuyor. Yaptığı antlaşmaya sadık değildir.

Yalnız o cihân sahibi pâdişâhın gölgesi buraya gelince bu işler bitecek.

⁵³² Gökmen, *Mu'izzî'nin Şiir Dünyası*, ss. 176,178.

⁵³³ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 96.

⁵³⁴ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Tarih*, 11/46.

⁵³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11/36; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdi'nin Câmi'u't-Tevârih'i Hasenî*, s. 205; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 201; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/307; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 100; Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâşî*, ss. 344.

Yoksa ne bizden iz kalacak ne mallarımızdan, budur Allah ülkesinin geleneği.

Bu şâh öyle kibirli ve kendini beğenen birisi olmuş ki dokuz dağa külah koymuş.

Kendini kardeş ilan ettiğinden beri, kibirli ve kendini beğenmeye devam ediyor.

Bize bu gerekir ki siz hazretlerini hatırlatalım ona. Tahtını isteyelim kazanalım.”⁵³⁶

Anlaşılan o ki Behrâmşâh, üç sene gibi uzun bir süredir vermesi gereken vergiyi vermemekte ve hatta Gazne’de görevli Selçuklu âmillerine gereken saygıyı göstermemektedir. Yukarıda Behrâmşâh’ın kibir ve kendini beğenmesinden kasıt muhtemelen tâbi bir durumdan ziyade daha bağımsız hareket etmeye çalışması olarak yorumlanmalıdır.

Behrâmşâh dönemi boyunca ülkenin Hindistan topraklarında darp ettirilen paralarda Sultan Sencer’in adına veya lakaplarından birine rastlanmaması da ilginç bir durumdur.⁵³⁷ Thomas’ın eserinde Behrâmşâh dönemine ait okunabilir altı, Poole’in eserinde dört sikke örneği vardır. Bu sikkelerin bazılarında görülmektedir ki metbû Sencer’in ismi yoktur. Daha ilginç bir durum ise Behrâmşâh’tan sonra tahta çıkan oğlu Hüsrevşâh döneminde basılan bazı sikkelerde Sencer’in adı darp edilmiştir.⁵³⁸ Bu göstermektedir ki Behrâmşâh, Selçuklu topraklarından daha uzak olan bölgelerde en başından beri bağımsız hareket etmektedir. Kaynaklar bize tam olarak neyin değiştiğini söylemese de Behrâmşâh artık ülkenin tamamında bağımsız hareket etmek istediğini açık bir şekilde göstermiştir.

Gazne’den gelen bu haberler Sultan Sencer’in Gazne üzerine yeni bir sefer yapması için yeterli oldu. Sultan Sencer ordusunun başında Gazne üzerine sefere çıkmaya karar verdi. Harezmsâh Atsız ve Cevher gibi büyük komutanlarını da sefere dahil ettikten sonra Zilkade 529/Ağustos-Eylül 1135 tarihinde Horasan’dan ayrılıp Gazne’ye doğru ilerledi. Kışın iyice bastırması sonucu Sencer’in ordusu çok güçlük çekti. Orduda şikayetler başladı. Bu olumsuzluklara rağmen Sultan Sencer, Gazne’ye gitmek ve Behrâmşâh’ı itaat altına almak düşüncesinden vazgeçmedi. Kış mevsiminin ağır koşullarını aşır Gazne sınırlarına ulaştı.⁵³⁹ Sultan Sencer’in sınırlarına kadar geldiğini gören Behrâmşâh, Sencer’i geri dönmesi

⁵³⁶ Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'ü't-Tevârih'i Hasenî*, s. 198.

⁵³⁷ Dames, “Gazneliler”, 4/746; Khan, *A History of Bahram Shah of Ghazni*, s. 41.

⁵³⁸ Thomas, “On the Coins of Kings of Ghazni”, ss. 370-372; Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, ss. 248-250.

⁵³⁹ Bündârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 237; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11/35; Reşîdü'd-din Fazlullah-ı Hemedânî, *Câmi'ü't-Tevârih'te Harezm Sultanları*, (çev. Farbod Mazlûmî), Selenge Yayınları, İstanbul, 2022, s. 42; Aladdin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, (çev. Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara, 2013, 256; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'ü't-Tevârih'i Hasenî*, ss. 198-202; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 202; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/307-308; Göksu, *Afganistan ve Hindistan'ın İhtişamlı Hanedanı Gazneliler*, s. 78.

hususunda ikna etmesi için Kâdı Çagânî başkanlığında elçi heyeti gönderdi. Bu görüşmelerde Behrâmşâh'ın istediği sonuç elde edilemedi.⁵⁴⁰

Sencer de Behrâmşâh'a büyük emîrlere biri olan Cevher'in başkanlık ettiği bir elçilik heyeti gönderdi.⁵⁴¹ Esasen o da bir savaş istemiyordu. Sencer'in Behrâmşâh'tan istekleri aslında eskisine göre farklı değildi. Şâh'ın belirlenen vergiyi ödemesi ve bizzat huzuruna çıkarak biatını yenilemesi Sultan Sencer için yeterliydi. Cevher, Sencer'e haber göndererek ertesi gün sabahleyin Behrâmşâh'la huzuruna çıkacağını söyledi. Ertesi sabah Sencer, Behrâmşâh'ı karşılamaya çıktı. Sencer'in alayını karşısında gören Behrâmşâh, Sencer'in kendisini esir edeceği korkusundan dolayı Lahor'a kaçtı. Behrâmşâh'ın bu saygısızca hareketini gören Sencer, daha fazla beklemeyip şehre girdi.⁵⁴²

Sultan Sencer'in Gazne'ye girerken savaşıp savaşmadığı kaynaklarda ihtilafli bir husustur. İbnü'l-Esîr eserinde Sencer'in şehri zapt ettiği nakletmiş ancak bu zapt sırasında bir çarpışmanın olup olmadığı hakkında detay vermemiştir.⁵⁴³ Hüseyinî, Sencer'in Gazne'yi fethettiğini, şehri yağmaladığını ve halka eman verdiğini kaydetmiştir.⁵⁴⁴ Ahmed b. Mahmûd, Gazne halkının direndiğini, surları güçlendirdiğini ve Sencer'in şehri zorla ele geçirerek yağma ettiğini yazmıştır.⁵⁴⁵ Bûndârî ise malların ve canların selb edildiğini, pazarların yağma edildiğini,⁵⁴⁶ Merçil ve Köymen, Sencer'in herhangi bir direniş görmeden Gazne'ye girdiğini söylemişlerdir.⁵⁴⁷

Yukarıda Kâdı Çagânî'nin elçi olarak Sencer'e gittiğini ifade etmiştik. Bu ikili arasındaki görüşmelerden Sencer'in "Sadece kılıcımla onunla konuşurum" diyerek Behrâmşâh'ı kastetmesi sultanın bir savaştan çekinmediğini göstermektedir.⁵⁴⁸ Ayrıca Tuğrul-i Heb adındaki Gazne komutanının, Selçuklulara tuzak kurup saldırmaya çalıştığı Hasan-ı Yezdî'nin eserinde detaylıca anlatılmaktadır.⁵⁴⁹ İbnü'l-Esîr, Bûndârî, Hüseyinî'nin ve Ahmed b. Mahmûd'un aktardıklarını göz önünde bulundurursak Merçil ve Köymen'in dediği gibi sorunsuz bir şekilde şehre girildiğini söylemek mümkün değildir. Sencer, Gazne'ye

⁵⁴⁰ Sencer ile Kadı Çagânî arasındaki konuşmalar için bakınız; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârîh'i Hasenî*, ss. 202-203.

⁵⁴¹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/308; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, 101.

⁵⁴² Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/309; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârîh'i Hasenî*, s. 205; Bûndârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 237.

⁵⁴³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11/36.

⁵⁴⁴ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 65.

⁵⁴⁵ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 202.

⁵⁴⁶ Bûndârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 237.

⁵⁴⁷ Erdoğan Merçil, *GDT*, ss. 88-89; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/309.

⁵⁴⁸ Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârîh'i Hasenî*, s. 203.

⁵⁴⁹ Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârîh'i Hasenî*, ss. 203-204.

girdikten sonra devletin ileri gelenleriyle konuştu ve alınması gereken vergiler tahsil edildi. Değerli hazinelere el konuldu. Bazı devlet adamları görevlerinden azledilip yerlerine yenileri görevlendirildi.⁵⁵⁰

Sencer, Gazne'den Behrâmşâh'a bir mektup yazdı. Niyetinin kendisini ıslah etmek olduğunu ve ülkesini zapt etmek istemediğini dile getirdi. Behrâmşâh ise buna karşılık "Sultandan korkan bir insanın ayıplanmaması gerektiğini ifade ederek kendisi hakkında tekrar teveccüh göstermesi için yalvardı."⁵⁵¹ Sultan Sencer, muhtemelen Gazne'de daha fazla kalmanın gerek olmadığını ve Behrâmşâh'a gerekenin yapıldığını düşündü. Selçuklu Devleti içindeki durum da Sencer'in daha fazla Gazne'de kalmasına müsaade edemezdi. Gazne'den ayrıldı ve Belh'e döndü.⁵⁵²

Sencer'in Gazne'de ne kadar kaldığı tam olarak belli olmamakla beraber tahmini bir süre çıkarmak mümkündür. Sencer, Gazne'ye gitmek için Horasan topraklarından Zilkade 530/Ağustos-Eylül 1135 tarihinde yola çıktı.⁵⁵³ Büst üzerinden Gazne'ye gittiğini de biliyoruz. Zorlu kış şartlarını da hesaba katarsak bir-bir buçuk aydan önce Gazne önlerine gelmesi mümkün görünmemektedir. Gazne'den ayrılıp Belh'e ulaştığı tarih tam olarak bilinmemektedir. İbnü'l-Esîr, Sencer'in Şevval 530/Temmuz 1136'da Belh'e vardığını söylemiştir.⁵⁵⁴ Gazne'den Belh'e dönüşün iki hafta ile bir ay arasında bir yolculuk olacağını düşünürsek Ramazan ayını Gazne'de geçirip yola öyle çıkmış olması mantıklıdır. Tüm bu bilgilerden ötürü Sencer'in hemen hemen yedi-dokuz ay Gazne'de kaldığı çıkarılabilir.

Sencer ayrıldıktan sonra Behrâmşâh tekrar Gazne'ye geldi. İtaatini bildirmek için Fahru'l-Mille ve'd-Dîn Muhammed b. Mahmûd Nişâburi'yi elçi olarak Sencer'e gönderdi. Bosworth bu konuşmanın içeriğini eserinde aktarmasa da okunan güzel bir şiir ile Sencer'in gönlünün hoş edildiğini söylemiştir.⁵⁵⁵

Muizzî, Sultan Sencer'in annesi Taceddin Hatun'un Sencer ile Behrâmşâh arasında bir arabuluculuk yaptığını söylemiştir; ancak bunun nerede ve ne zaman olduğu belli değildir. "Irak ve Gazne'de Hatun'un teveccühleri, o bölgelerin Sultanlarını kendisine şükran borcunda bırakmıştır"⁵⁵⁶ demesinden ötürü bu arabuluculuğun Behrâmşâh'ın biatinden

⁵⁵⁰ Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdi'nin Câmi'u't-Tevârih'i Hasenî*, ss. 205-206.

⁵⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, s. 11/36.

⁵⁵² Gazne dönüşü Hârezm seferine çıkış ve detayları için bakınız; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/311-323.

⁵⁵³ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/309.

⁵⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003, 9/284.

⁵⁵⁵ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, 110.

⁵⁵⁶ Piri, *Tarihi Bir Kaynak Olarak Selçuklu Dönemine Ait Şiir Divânları Üzerine Araştırma*, s. 108.

vazgeçtiği ve Sencer'in üzerine yürüdüğü 530/1135 yılından hemen sonra olduğunu söyleyebiliriz.

530-543/1136-1148 yılları arasında Gaznelilerin siyasî tarihi hakkında kaynaklarda bir olay haricinde bilgiye rastlanılamamıştır. Selçuklu Sultanı Sencer'in 5 Safer 536/9 Eylül 1141 tarihinde Karahıtaylar'la yaptığı ve yenilgiye uğradığı Katvan Savaşı'nda Sistan, Gûr, Mâzenderân ve Gazne'den yardım geldiği bilgisi mevcuttur.⁵⁵⁷ İbnü'l-Esîr'in rivayetinden bu askerî desteklerin Ramazan 531/Haziran 1137'den sonra geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu ordunun altı ay beklediğini ve teftiş edildiğini, adı geçen bölgelerin hükümdarlarının Sencer'in yanında toplandığını aktarmıştır.⁵⁵⁸ Sencer'in tâbisi Behrâmşâh'ı ve diğer hükümdârları askerî destek için çağırması normaldir. Fakat bizzat Behrâmşâh'ın yardım için gittiği bir savaş hakkında diğer kaynaklarda bilgi mevcut değildir.

Köymen, Sultan Sencer'in tâbilerinden destek olarak oluşturduğu bu ordunun Katvan Savaşı'nda Sencer'le birlikte mücadele ettiğini iddia etmiştir.⁵⁵⁹ Bu önemli savaşta Gazne'den gelen yardımın tam olarak ne olduğu hakkında kaynaklar detay vermemiştir. Gazne'den giden bu yardım göstermektedir ki Behrâmşâh, tâbi sıfatıyla metbûsunun istediklerini göndererek Selçuklu tâbiyetinde yaşamaya devam etmiştir.

3.3.3. Gurlularla Mücadele ve Behrâmşâh'ın Gazne'den Kaçması

Eski ihtişamından uzak ve Selçuklulara tâbi bir şekilde varlığını sürdüren Gazneli Devleti'ni ortadan kaldıran Gurlular'la yapılan büyük savaşlar Gazneli Sultanı Behrâmşâh'ın döneminde meydana geldi. Sultan Behrâmşâh, Gurlular'la bir anlaşmazlık içinde olmadığı gibi Behrâmşâh'ın Sencer'e başkaldırdığı sırada Gurlu Emîri İzzeddin Hüseyin ve oğulları ile de bir anlaşma yaptı.⁵⁶⁰

Devletin batı kısmında Selçuklulara doğu kısmında ise Gaznelilere tâbi bir şekilde varlığını sürdüren Gurlular,⁵⁶¹ Seyfüddin Sûrî'nin tahta geçmesiyle daha saldırgan bir siyaset izlediler. Seyfüddin Sûrî'nin Gazne'ye karşı saldırgan olmasının altında yatan sebep ise kardeşi Kutbüddin Muhammed'in, kayınbabası Behrâmşâh tarafından 542/1148 senesi içinde

⁵⁵⁷ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 101.

⁵⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11/83.

⁵⁵⁹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/327.

⁵⁶⁰ Sena Saraç, *Gurlu Devleti'nin Kuruluşu ve Gazneliler Devleti'yle Münasebetleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ SBE, İstanbul, 2019, s. 62.

⁵⁶¹ Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, s. 63, İqtıdar Husam Sıddıqı, "Gurlular", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, 14/208.

zehirlenerek öldürülmesi ve Gazne’de toprağa verilmesiydi.⁵⁶² Kutbüddin Muhammed’in Gazne’ye gelişi ve buradaki ölümü hakkında farklı rivayetler mevcuttur.

Bir rivayete göre Kutbüddin Muhammed’in daha bağımsız hareket etmesi sebebiyle kardeşleri ile arası açıldı. Bunun sonucunda da Gazne Sultanı Behrâmşâh’ın yanına gitti.⁵⁶³ Bir diğer rivayete göre Kutbüddin Muhammed, Gazne şehrini almak için bir plan yaptı. Lakin Behrâmşâh bu planı öğrendi ve bir hileyle Kutbüddin’i Gazne’ye davet etti. Daveti kabul edip gelen Kutbüddin Muhammed’i yakalayıp hapsedtirdi.⁵⁶⁴ Başka bir rivayette Kutbüddin Muhammed’in Gazne’yi ziyaret ve Behrâmşâh’a hizmet etme maksadıyla gittiği ama aslında bu maksadın altında Gazne’yi ele geçirmek olduğu, Behrâmşâh’ın da bunu anlayınca onu hapsedtirdiği bilgisi mevcuttur.⁵⁶⁵ Diğer rivayet ise Kutbüddin’in evlilik yoluyla akrabalık kurduğu Sebük Tegin soyu sayesinde gücü arttı. Gücünün artmasıyla büyük bir ordu toplayıp Gazne’yi ele geçirmek için sefere çıktı.⁵⁶⁶ Tüm bu rivayetler Kutbüddin Muhammed’in hangi sebeple olursa olsun Gazne’ye gittiği burada önce hapsedildiği sonra Behrâmşâh tarafından öldürüldüğü hususunda birleşmektedir.⁵⁶⁷

Öntürk, Kutbüddin Muhammed’in metbûsu konumundaki Behrâmşâh’a saldıracak gücü ve kudreti olmadığından ve babasının ölümünden sonra tahta geçen kardeşi Seyfeddin Sûrî’yle arası açıldığından dolayı Gazne’ye gittiğini söylemiştir.⁵⁶⁸ Öntürk’ün bu yorumu akla en yakın olandır.

Kutbüddin Muhammed’in Behrâmşâh tarafından öldürülmesi Gurlu-Gazneli savaşlarının ve Gazneli Devleti’nin yıkılışının başlangıcı olarak kabul edilebilir.

Gur Emîri Seyfeddin Sûrî, kardeşi Kutbüddin Muhammed’in Behrâmşâh tarafından öldürüldüğünü öğrendi. Gazne’ye ilerlemek ve kardeşinin intikamını almak amacıyla bir ordu hazırladı. Kardeşi Bahâüddin Sâm’ı Gur’u yönetmesi için vekil bıraktı. Seyfeddin Sûrî’nin

⁵⁶² Bosworth, “Ghürids”, 2/1100, Erdoğan Merçil, “Behrâm Şah”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, 5/358; Mansel Longworth Dames, “Güriler”, *İA*, MEB Yayınları, Eskişehir, 2001, 4/827; Vural Öntürk, “Alâeddin Hüseyin Cihansûz’un Gazne Şehrini İstilasası,” *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 22, S. 4, 2020, s. 1718; Öntürk, *Gurlular Devleti’nin Siyasî Tarihi*, s. 69; Saraç, *Gurlu Devleti’nin Kuruluşu ve Gazneliler Devleti’yle Münasebetleri*, s. 63; Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 45; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/361. Dames ve Öntürk, Kutbüddin Muhammed’in ölüm Tarihini 540/1146 yılı olarak vermektedirler.

⁵⁶³ Öntürk, *Gurlular Devleti’nin Siyasî Tarihi*, s. 66.

⁵⁶⁴ Öntürk, *Gurlular Devleti’nin Siyasî Tarihi*, ss. 66-67.

⁵⁶⁵ Öntürk, *Gurlular Devleti’nin Siyasî Tarihi*, s. 67.

⁵⁶⁶ Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, ss. 44-45; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/361; Öntürk, *Gurlular Devleti’nin Siyasî Tarihi*, ss. 67,69.

⁵⁶⁷ Khan, İbn Haldun’un verdiği bilgiden yola çıkarak Kutbüddin Muhammed’in Gazne’ye gelişini 543/1148 başlarında olduğunu söylemektedir. Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 44, d.n., 3

⁵⁶⁸ Öntürk, *Gurlular Devleti’nin Siyasî Tarihi*, s. 68.

büyük bir orduyla geldiğini gören Behrâmşâh, Gazne'den güvenli gördüğü Karman şehrine kaçtı.⁵⁶⁹ Sûrî, Cemazeyilevvel 543/Eylül-Ekim 1148 ayında bir mukavemetle karşılaşmadan Gazne'yi zapt etti.⁵⁷⁰ Gazne'de hakimiyeti ve asayişini tesis ettikten sonra şehirden ayrılmadı. Hatta payitahtı Fîrûzkûh'u kardeşi Bahâüddin Sâm'a bırakarak yeni payitaht olarak Gazne'yi belirledi. Kendini sultan ilan etti.⁵⁷¹

Kaynaklar Sûrî'nin Gazne'yi fethederken yanında kardeşlerinin olup olmaması hususunda ihtilaflıdır. Khan, Sûrî'nin bu sefere giderken yanında Bahâüddin Sâm ve Alâeddin Hüseyin'in de yanında olduğunu söylemiştir.⁵⁷² Oysa Bahâüddin Sâm vekil olarak başkentte bırakılmıştı.⁵⁷³ Ancak Alâeddin'in bu seferde yanında olma ihtimali mevcuttur.

İbnü'l-Esîr 547/1152 yılı olaylarını anlatırken Sûrî'nin, Alâeddin Hüseyin'le Gazne'yi ele geçirdiğini, daha sonra Alâeddin'in döndüğünü, bu sırada kış bastırınca Behrâmşâh'ın gelip Sûrî'yi yakaladığını ve çeşitli muamelelere maruz bıraktığını rivayet etmiştir.⁵⁷⁴ Ayrıca Bedâûnî, Şebânkâreî, Müstevfî, Kazvîni, Hândmîr ve Mîrhând da İbnü'l-Esîr'in dediklerine paralel bir şekilde Alâeddin Hüseyin'in Gazne'yi zapt ettiğini ve kardeşi Seyfeddin Sûrî'yi tahta oturttuğunu aktarmaktadırlar.⁵⁷⁵

Kaynakların olayları birbirine karıştırdığı açıktır. Çünkü bu sırada Gur hükümdarı Seyfeddin Sûrî idi ve Sûrî'nin kardeşi Alâeddin tarafından bir yerde tahta oturtulması mantıklı görünmemektedir. Öte yandan ileride anlatılacağı üzere Alâeddin'in Gazne'yi ele geçirmesi kardeşi Seyfeddin Sûrî'nin Muharrem 544/Mayıs-Haziran 1149'da öldürülmesinden sonra olmuştur. Kaynaklardaki bu karışık bilgilerden Alâeddin Hüseyin'in kardeşi Sûrî'ye, Gazne seferi sırasında yardımcı olduğunu ve sonrasında Gur bölgesine geri döndüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.⁵⁷⁶

Sûrî, Gazne halkına karşı hoşgörülü davrandı. Hatta Behrâmşâh'ın hizmetinde

⁵⁶⁹ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trans. Henry Miers Elliot), s. 37; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11/145; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 121; Öntürk, "Alâeddin Hüseyin Cihansûz'un Gazne Şehrini İstilası," s. 1718, , Dames, "Güriler", 4/827; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 114, Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 46, d.n. 3. Firişte, Karman denilen bu şehrin Gazne ile Hindistan toprakları arasında yer aldığını ve burasının dağlı Afganların saldırılarından korunmak için inşa edildiğini söylemektedir.

⁵⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11/124; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 121; Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 46; Furûzânî, *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâşî*, ss. 346-347.

⁵⁷¹ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trans. Henry Miers Elliot), s. 37.

⁵⁷² Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 46.

⁵⁷³ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 114; Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, s. 69.

⁵⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11/145.

⁵⁷⁵ Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, s. 322; Kazvîni, *Lübbü't-Tevârih*, s. 149; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 64; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârih*, 1/42; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, 2/399; Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, s. 69. Müstevfî, buradaki ismi Seyfeddin-i Sam olarak vermektedir.

⁵⁷⁶ Jaffar, *Mediaeval India Under Muslim Kings*, 2/233. Jaffar da bu görüştedir.

bulunmuş olan bazı devlet adamlarını kendi yanına çekti. Sûrî, tüm bunları yaparak payitaht ilan ettiği Gazne’de halktan veya şehrin önemli şahsiyetlerinden gelebilecek bir isyanı önlemeye çalıştı.⁵⁷⁷ Yine de halkın çoğu ve devlet görevlilerinin bazıları Sûrî’den hoşnutsuzdu ve Behrâmşâh’ı başlarında görmek istiyordu. Kaynakların aktardığına göre kış iyice bastırmadan Seyfeddin Sûrî’nin askerlerinin çoğu ailesinin yanına döndü.⁵⁷⁸ Sûrî’nin bu sıra yanında üç bin kadar Gur askeri ve Oğuzlardan da bin kadar askeri kaldı.⁵⁷⁹

Kış çok yoğun yaşanmaktaydı. Gur ve Gazne arasındaki yollar karla kaplı olduğundan geçilemeyecek durumdaydı.⁵⁸⁰ Sûrî’nin askerî olarak daha zayıf olduğu bu anı değerlendiren Gazne halkı Behrâmşâh’a durumu bildirerek tekrar Gazne’nin başına geçmesi için bir davet mektubu gönderdi.⁵⁸¹ Behrâmşâh’ın Sencer namına yazdığı ve İmâdü’l-dîn Kamac’a gönderdiği Fetihnâme’den⁵⁸² anlıyoruz ki Behrâmşâh, Karman’dan sonra Lahor’a geçti ve Hind, Gazne, Afgan ve Halaçlardan oluşan ordusunu burada düzene soktu.⁵⁸³ İbnü’l-Esîr, ordunun başında Hasan b. İbrâhim el-Alevî olduğunu nakletmiştir.⁵⁸⁴ Khan, Seyyid Hasan Gaznevî’nin şiirinden alıntı yaparak ordunun başında Ali Ebû Sehl olduğunu söylemiştir.⁵⁸⁵ 1 Zilkade 543/13 Mart 1149 günü Lahor’dan ayrılarak Gazne’ye hareket etti. Fetihname’de Behrâmşâh, yol boyunca hava şartlarının zorluklarıyla karşılaştığını ancak Zilhicce 543/Mayıs 1149’da Kâbil’e vardığını söylemektedir.⁵⁸⁶

Bu sırada Behrâmşâh’ın Gazne’ye doğru ilerlediği haberini alan Sûrî ise bazı Oğuz kabilelerinden ve Gazne halkından müteşekkil bir orduyla Behrâmşâh’ı karşılamak için Gazne’den ayrıldı. İki ordunun öncü kuvvetleri Kabil hududunda birkaç kez savaştılar ve hepsinde de Sûrî’nin kuvvetleri mağlup oldu.⁵⁸⁷ Bu rivayetle Firişte’nin verdiği “Sûrî’nin

⁵⁷⁷ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trans. Henry Miers Elliot), s. 37; Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 47; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/362; Öntürk, “Alâeddin Hüseyin Cihansûz’un Gazne Şehrini İstilası,” s. 1719.

⁵⁷⁸ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trans. Henry Miers Elliot), s. 37; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 121.

⁵⁷⁹ Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 47, d.n. 2.

⁵⁸⁰ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trans. Henry Miers Elliot), s. 37; Öntürk, “Alâeddin Hüseyin Cihansûz’un Gazne Şehrini İstilası,” s. 1720.

⁵⁸¹ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trans. Henry Miers Elliot), ss. 37-38; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, 11/145; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 121; Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 47; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/362, Öntürk, *Gurlular Devleti’nin Siyasî Tarihi*, s. 70.

⁵⁸² Mehmet Altay Köymen, “Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar I Büyük Selçuklu İmparatorluğu Devrine Âit Münşeat Mecmuaları”, DTCFD, C. VIII, S. 4, 1951, ss. 572-575.

⁵⁸³ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 114; Köymen, “Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar, I”, s. 575.

⁵⁸⁴ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, 11/124.

⁵⁸⁵ Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 49.

⁵⁸⁶ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/364.

⁵⁸⁷ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/365; Öntürk, “Alâeddin Hüseyin Cihansûz’un Gazne Şehrini İstilası”, s. 1720.

askerlerinin çoğu ailesinin yanına gittiğine” dair bilgi teyitlenmektedir. Çünkü Sûrî, hem Oğuzlar’dan hem de Gazne halkından asker toplamak zorunda kaldı. Bu toplama askerler de öncü çarpışmalarda mağlup oldu.

İki ordu arasındaki nihâi savaş 1 Muharrem 544/11 Mayıs 1149 günü Kâbil yakınlarındaki Tuğategin⁵⁸⁸ bölgesinde başladı. Behrâmşâh’ın dokuz oğlundan üçü bu savaşa katıldı. Bunlar Semâü’-d-devle Şemsü’l-mille Mes’ûdşâh, Muizzü’-d-devle Müeyyid’l-mille Hüsrevşâh, Muniü’-d-devle Mugîsü’l-mille Şâhinşâh idi.⁵⁸⁹ Gur ordusu Behrâmşâh’ın ordugâhının yanına kadar gelip bizzat Behrâmşâh’ın çadırını ok yağmuruna tuttu. Behrâmşâh’a göre Gurlular’ın ilginç savaş taktikleri vardı. Savaşın ilk gecesinde Gurlu askerler Behrâmşâh’ın ordugâhının etrafında ateşler yakıp garip sesler çıkardılar.⁵⁹⁰

Behrâmşâh’ın, bu tür oyunlarla, hilelerle askerlerinin güçten düşmesi ve nizamın bozulmaması için çabaladığı anlaşılmaktadır.⁵⁹¹ Ertesi gün (2 Muharrem 544/12 Mayıs 1149), Gurlular önceki güne göre daha farklı ve avantajlı bir konumda, ordu intizamlı ve tamamen savaş düzeni içindeydi. İkindiye kadar birbirlerine karşı bariz bir üstünlük kuramadılar. Savaşın uzadığını ve Gurlular’ın ne tür hilelere başvurabileceğini bilen Behrâmşâh, ikinci vakti bizzat merkezden harekete geçti. Ordunun sağ ve sol kolları da Behrâmşâh’a eşlik etti. Toplu bir hücumla kalkan Behrâmşâh’ın ordusu, Gurlular’ı muhasara altına aldı ve nihayet Gurlu ordusu darmadağın oldu. Behrâmşâh, Sûrî’nin safhına geçmiş tüm Gazneli askerlerini kılıçtan geçirdi. Kesilen başları çadırının önüne koydurdu. Behrâmşâh’ın dediğine göre savaş meydanında o kadar çok başsız gövde cansız beden vardı ki askerler zor yürüyorlardı.⁵⁹²

Savaşta iki bin kişiyi esir alan Behrâmşâh, Sûrî’yle savaştan kaçan Gurlu askerlerini takip etti. Yakalananlar olduğu yerde öldürüldü. Kısa bir süre sonra Sûrî yakalandı ve Behrâmşâh’ın huzuruna getirildi. Sûrî’yi de yanına alarak 9 Muharrem 544/19 Mayıs 1149’da

⁵⁸⁸ Bu bölgenin neresi olduğu hakkında Kâbil’in yakınlarında olması dışında malumat yoktur. Ayrıca bölgenin ismi III. Mes’ûd’un emîri olan Toğantegin’in ismi ile aynı olması buranın Emîr Toğantegin tarafından kurulmuş bir kasaba/şehir olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ne yazık ki ulaşabildiğimiz kaynaklarda yerin tespiti için malumat yoktur.

⁵⁸⁹ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 52, d.n. 230; Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, ss. 49-50,85; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/366. Khan, Behrâmşâh’ın on oğlu olduğunu söylemektedir. Bunlar; Devletşâh, Davudşâh, Sultanşâh, Alişâh, Muhammedşâh, Mes’ûdşâh, Mansurşâh, Şâhinşâh, Hüsrevşâh, Faruhşâh’dır.

⁵⁹⁰ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/365.

⁵⁹¹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/366.

⁵⁹² Uysal, *Seyyid Hasan-i Gaznevî Divânı’nın Tahlili*, s. 165; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, ss. 2/366-367.

payitahtı Gazne'ye geldi.⁵⁹³

İbnü'l-Esîr, "Sûrî ile Behrâmşâh karşılaşınca Gazne askerleri Behrâmşâh'ın yanına dönerek onun saflarına katıldılar ve Gur hükümdarı Sûrî'yi ona teslim ettiler" demektedir.⁵⁹⁴ Behrâmşâh'ın Gur safına geçen hiçbir Gazneli'yi affetmediği Fetihnâme'de anlatılmıştır. Ancak "Gur hükümdarı Sûrî'yi ona teslim ettiler" sözü doğru olabilir. Buna benzer bir ifadeyi Firişte de söylemiş, savaştan kaçan Sûrî'nin Gazneli askerler tarafından yakalandığı ve Behrâmşâh'ın huzuruna getirildiğini anlatmıştır.⁵⁹⁵ Belki de Sûrî'yi saklandığı yerdeki halk ele verdi. Müstevfî'nin, "Sûrî'yi Türkmenler yakaladı"⁵⁹⁶ demesinden yola çıkarak Sûrî'nin ordusunda yer alan Oğuzlar'dan birkaçı Sûrî'yi yakalayıp teslim etmiş olabilir. Sûrî'nin yakalanıp Behrâmşâh'a teslim edilmesi sırasında gerçekleşen olaylar net değildir.

Cüzcânî ve İbnü'l-Esîr, olayları Fetihnâme'ye göre daha farklı anlatmışlardır. Cüzcânî'ye göre Behrâmşâh, Gazne'den davet mektubunu aldıktan sonra bir gece aniden Gazne'deki Sûrî'ye saldırdı. Sûrî, veziri ve birkaç askeriyile Gur'a kaçtı. Gazneli askerler Sûrî'yi takip etti. Bu takip öyle oldu ki atların dermanı kesildi, Sûrî'nin atacak oku kalmadı. Sonunda Sûrî, Seng-i Sürâh⁵⁹⁷ denilen bir yerde yakalandı.⁵⁹⁸ İbnü'l-Esîr'e göre Behrâmşâh, Gazne'den bir davet mektubu aldı. Gazne'yi tekrar payitahtı yapmak için ordusuyla şehre ilerledi. Behrâmşâh'ın geldiğini gören halk Sûrî'ye karşı bir isyan başlattı. İsyan sırasında Gurlu askerler kaçtı. Sûrî yakalandı ve Behrâmşâh'a teslim edildi. Behrâmşâh böylece savaştan Sûrî'yi yakalamış oldu.⁵⁹⁹

Kaynaklar bize Seyfeddin Sûrî'nin öldürülmeden önce işkenceye uğradığını ve Gazne halkı önünde küçük düşürücü şekillerde teşhir edildiğini aktarmıştır. Firişte'ye göre Sûrî ve veziri Seyyid Mecidüddin'in alını siyaha boyandı, bir öküze ters şekilde bindirildi ve o şekilde şehirde dolaştırıldı. Daha sonra işkence edildi ve kafası kesildi. Kesilen kafası da Sultan Sencer'e gönderildi.⁶⁰⁰ Cüzcânî'ye göre yakalanan Sultan Sûrî ve vezir Seyyid Mecidüddin bir deveye bindirildi ve şehirde dolaştırıldı. Gazne halkı evlerinin çatısından Sûrî'nin üstüne küller, dışkılar ve çeşitli pislikler attı. Daha sonra Sultan Sûrî ve veziri Gazne köprüsünde

⁵⁹³ Saraç, *Gürlü Devleti'nin Kuruluşu ve Gazneliler Devleti'yle Münasebetleri*, ss. 63-64.

⁵⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11/124.

⁵⁹⁵ Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 121,

⁵⁹⁶ Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, s. 322.

⁵⁹⁷ Ulaşabildiğimiz kaynaklarda bu yerin tespiti hakkında bir bilgiye rastlayamadık.

⁵⁹⁸ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Trans. Henry Miers Elliot), s. 38.

⁵⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11/145.

⁶⁰⁰ Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 121.

idam edildi.⁶⁰¹

İbnü'l-Esîr'in eserinde iki farklı yerde Sûrî hakkında bilgi bulunmaktadır. İlk yerde Sûrî'nin idam edildiğinden başka bir ayrıntı vermemiştir.⁶⁰² İkinci kısımda Sûrî'nin suratının siyaha boyandığı, bir ineğe bindirilip şehirde dolaştırıldığı, hakaret dolu şiirler okunduğu ve sonrasında idam edildiği bilgisini aktarmıştır. Fakat İbnü'l-Esîr'de bilgilerin birbirine karıştığı açıktır. O, Sûrî hakkında ilk bahsettiği yerde Muharrem 544/Mayıs-Haziran 1149'da öldüğünü söylerken 547/1152 yılı olaylarını anlatırken Sûrî'nin, Alâeddin Hüseyin'le Gazne'yi ele geçirdiğini yazmıştır.⁶⁰³ Tarih-i Güzide'de Sûrî'nin şehirde bir öküz sırtında gezdirildiği ve taşlandığı bilgisi mevcuttur.⁶⁰⁴ Hândmîr ve Devletşâh, Sûrî için eserlerinde bir öküzün üzerinde şehirde dolaştırıldığından bahsetmişlerdir.⁶⁰⁵ Şebânkâreî'nin eserinde iki farklı bilgi bulunmaktadır. İlkinde bir eşiğin sırtında, ikinci yerde ise bir ineğin/öküzün sırtında tüm şehirde dolaştırıldığından bahsetmiş olup başka bilgi vermemiştir.⁶⁰⁶ Khan'ın, Seyyid Hasan'ın şiirinden çıkardığına göre Sûrî, şehirde bir eşek üzerinde dolaştırılmış ve idam edilmiştir.⁶⁰⁷ Fetihnâme'ye göre ise Sûrî, Behrâmşâh'ın sarayının önünde idam edilmiştir. Fethinâme'den atıflar yapan Köymen, "Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar, I" adlı makalesinde Sûrî'nin sarayın kapısında idam edildiğinden bahsederken *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II. Cild*'inde sarayın önündeki meydanda asıldığını söylemiştir.⁶⁰⁸ Seyyid Hasan'ın yazdığı şu beyit muhtemelen Sûrî'nin idam edilmesini kastetmektedir:

"Mülkün sarayı ve dinin şevketi, yaygıyla yine muhteşem oldu.

Nazardan korumak için iki de heykel asıldı."⁶⁰⁹

Sonuç olarak kaynaklar Sûrî'nin bir takım işkence ve rezilliklere maruz bırakıldığı noktasında birleşmektedirler. Cüzcânî ve İbnü'l-Esîr'de sadece idam edildiğinden bahsederken, Firişte kafasının kesilip Sultan Sencer'e gönderildiğini rivayet etmiştir. Diğer kaynaklara bakıldığında görülmektedir ki gerçekten Sûrî'nin kafası kesilmiş ve Rey'deki

⁶⁰¹ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trans. Henry Miers Elliot), s. 38.

⁶⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11/124.

⁶⁰³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11/145.

⁶⁰⁴ Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, s. 322.

⁶⁰⁵ Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 2/602; Devletşâh, *Tezkiretü's-Şuarâ*, (Çev. Necati Lugal), Kervan Yayın ve Kitapçılık Neşriyat, İstanbul, 1977, 1/117.

⁶⁰⁶ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, ss. 64, 96.

⁶⁰⁷ Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 50.

⁶⁰⁸ Köymen, "Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar, I" ss. 574-575, d.n. 4; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/367.

⁶⁰⁹ Uysal, *Seyyid Hasan-i Gaznevî Divânı'nın Tahlili*, s. 323.

Sultan Sencer'e gönderilmiştir.⁶¹⁰ Yazıcızade Ali, Behrâmşâh'ın bizzat Rey'e gittiğini ve burada 15 gün kaldığını aktarmıştır.⁶¹¹

Behrâmşâh, kazandığı bu zaferden sonra ilk iş olarak hutbenin tekrardan Sultan Sencer adına okunmasını emretti. Ayrıca zafer dolayısıyla eğlence düzenlendi ve Behrâmşâh, kendi hazinesinden paralar harcadı.⁶¹² Hutbeden Sultan Sencer'in adının kaldırılması göstermektedir ki Sûri sadece metbûsu Gaznelilere değil aynı zamanda Selçuklulara da başkaldırmış ve isyan etmişti. Behrâmşâh'ın hutbeyi tekrardan Sencer adına okutması ve bu zaferi bir fetihnâmeyle Sencer namına Kamac'a göndermesinden anlaşılmaktadır ki Sencer'e karşı olan asi tavrından ve bağımsız bir devlet olma düşüncesinden eser kalmamıştır.

Gurlular'la olan diğer savaflara geçmeden önce Behrâmşâh'ın iki Gurlu emîrini öldürmesi üzerinde durmak ve buradaki siyasî kararları değerlendirmek gerekmektedir. Gazneli Devleti, Gazneli Mahmûd'un Gurlular'ı tâbiyeti altında aldığı vakitten beri Gurlular'la ciddi sorunlar yaşamadı. Kardeşleriyle aralarında sorun olduğu anlaşılan Kutbüddin Muhammed de metbûsu gördüğü ve aralarındaki barışçıl duruma güvenerek Sultan Behrâmşâh'ın yanına iltica etti.

Kanaatimizce Kutbüddin Muhammed'in Gazne'yi ele geçirmek gibi bir planı olduğunu kabul etsek bile Behrâmşâh, onu öldürerek üç konuda siyasî hata yapmıştır. Kutbüddin Muhammed, Gazne halkına ve devlet adamlarına karşı kendini sevdirmiş, onların güvenini ve saygısını kazanmış bir Gur meliki idi. Seyfeddin Sûri'nin Gazne'yi zapt ettiğinde bazı Gazneli devlet adamlarını kendi safına çekmesi bu yüzden olmalıdır. İkinci hata ise Kutbüddin Muhammed, her ne kadar hakkında birçok olumsuz dedikodu çıkmış olsa da o bir hanedan üyesiydi. Onun Sultan Behrâmşâh tarafından öldürülmesi Gur hanedanına açılmış bir savaş anlamı taşımaktaydı ve bu durum affedilemezdi. Kardeşi Muhammed'in intikamını almak ve Behrâmşâh'ı öldürmek için Gazne'ye ordu çıkaran ve ele geçiren Sûri'nin de daha sonra Behrâmşâh tarafından idam edilip, başının da Sultan Sencer'e gönderilmesi, Behrâmşâh tarafından yapılan başka bir siyasî hata idi. Behrâmşâh, Muhammed'i öldürmek yerine Sûri'ye teslim etse idi -ki aralarında taht için bir anlaşmazlık vardı- Sûri'nin intikam için Gazne'ye saldırmasına sebep kalmazdı. Muhammed'den sonra Sûri'yi de öldürmesi Gurlular'ın Gaznelilere karşı tamamen saldırgan bir politika gütmesine neden oldu. İki

⁶¹⁰ Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, s. 171; Nişâbü'rî, *Selçuknâme*, s. 116; Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, s. 360; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 87.

⁶¹¹ Yazıcızade Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, (Haz. Abdullah Bakır), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2017, s. 74.

⁶¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, s. 11/145; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/368.

hanedan üyesinin Behrâmşâh'ın elinde can vermesi Gurlular için ciddi bir tehdit ve sorundu. Behrâmşâh bu yaptıklarıyla payitahtı Gazne'yi kaybedecek ve devlet yıkılış süreci içine girecektir.

Seyfeddin Sûrî'nin ölümünden sonra kalan kardeşlerden en büyüğü ve vekil olarak bırakılan Bahâüddin Sâm Firûzkûh'da tahta geçti. Kardeşi Sûrî'nin ölüm haberini aldığı vakit o da intikam için Gazne üzerine yürümek istedi. Bu sebeple Gur'un çeşitli bölgelerinden gelen askerlerden bir ordu meydana getirdi. Bahâüddin, sefere çıkmadan önce yerine vekil olarak kardeşi Alâeddin Hüseyin'i bıraktı ve bir müddet sonra (544/1149) Gazne seferine çıktı. Gilan/Kidan⁶¹³ şehrine geldiği vakit Bahâüddin Sâm burada hayatını kaybetti.⁶¹⁴ Bahâüddin Sâm'ın ölümü hakkında kaynaklar iki farklı sebep söylemiştir. Firişte'ye göre çiçek⁶¹⁵ Fasihî, Şebânkâreî, Nîşâbüri ve Râvendî'ye göre menenjit⁶¹⁶ hastalığından dolayı ölmüştür.

Bahâüddin Sâm'ın ölümünden sonra yerine vekil olarak bıraktığı Alâeddin Hüseyin Firûzkûh'da tahta geçti. Üç kardeşinin de Gazneliler tarafından öldürülmesi muhtemelen Alâeddin Hüseyin üzerinde müthiş bir intikam arzusu doğurdu. Bu sebeple tahta geçtikten sonra yaptığı ilk iş Gazne üzerine yürüyecek ve Gaznelileri ortadan kaldıracak bir ordu hazırlamak oldu. Hâkim olduğu bölgelerden askerler temin etti.⁶¹⁷ Behrâmşâh, Alâeddin'in üzerine geldiği haberini aldığı anda Gazne ve Hint askerlerinden oluşan ordusuyla beraber Alâeddin'i karşılamak üzere Gazne'den ayrıldı. Önce Ruhhac⁶¹⁸ üzerinden Germsîr ve oradan da Zemin-Dâver⁶¹⁹ ovasındaki Tekinabad'a geçti.⁶²⁰ Gur ordusu Zemindâver'e

⁶¹³ Gilan adıyla bilinen ve Hazar Denizi'nin güneyinde yer alan şehrin metinde bahsi geçen yerle uzaklığı göz önüne alındığında bu yer için Öntürk'ün Gazne hududunda bir şehir yorumu doğru olmalıdır. Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, s. 75, d.n. 377.

⁶¹⁴ Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, ss. 74-76.

⁶¹⁵ Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 128.

⁶¹⁶ Nîşâbüri, *Selçuknâme*, s. 116, Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, s. 171; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 86; Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, s. 75, d.n. 380.

⁶¹⁷ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trans. Henry Miers Elliot), s. 32; Bosworth, "Ghürids," 2/1100; Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, s. 77.

⁶¹⁸ Ruhhac, Sistan bölgesinin şehirlerinden olup Büst'ün doğusundadır. Ruhhac, birkaç şehri içinde barındıran bir yerleşim yeridir. Bu yerler Bencevay, Kuhek'tir. Ruhhac'ın başkenti olarak kaynaklar Bencevay'ı zikretmektedir. İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, s. 215, Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 277; Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 426.

⁶¹⁹ Zemin-Dâver için *Hudûdü'l Âlem*'in müellifi Gur ve Büst arasındaki zengin bir bölge demektir. Zemin-Dâver'e ait Tel/Tek ve Derguş isimli iki kale bulunmaktadır. Bu iki kale de Gur'a karşı hudut kaleleridir. Müellifi Meçhul, *Hudûdü'l Âlem mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, s. 66; Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, ss. 424-425. Köymen, Zemin-Dâver'in bu sırada Sistan hakiminin kontrolünde olduğunu ve Behrâmşâh'ın Sistan hakiminden destek aldığını söylemektedir. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/368.

⁶²⁰ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trans. Henry Miers Elliot), s. 32; Dames, "Güriler", 4/827, Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, ss. 53, 59; Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, s. 77.

Behrâmşâh'tan önce ulaştı ve savaş hazırlığına başladı. İki taraf arasında savaş başlamadan önce savaşmaya çok da istekli görünmeyen Behrâmşâh, Alâeddin Hüseyin'e mektup yazdı ve bir elçi gönderdi. Behrâmşâh mektubunda kendi birliklerinin gücüyle, filleriyle övünerek Alâeddin'in gözünü korkutmaya çalıştı. Gur hanedanını talihsizlik uçurumuna sürüklememesini ve Gur'a dönmesini tavsiye etti.⁶²¹

Alâeddin Hüseyin'in cevabı Behrâmşâh'ın beklediği gibi olmadı. Alâeddin cevabında Behrâmşâh'ın talebinin onun aciz gösterdiğinden, kardeşlerini öldürerek barbarlık yaptığından ve kardeşlerinin intakımı almaya geldiğinden bahsetmektedir.⁶²²

Cüzcânî'de iki hükümdar arasındaki konuşma biraz daha farklıdır. Cüzcânî'ye göre Behrâmşâh mektubunda; "Gur'a dön ve atalarının topraklarında kal. Orduma direnecek gücün yok çünkü yanımda filler getirdim." demiştir.⁶²³ Burada Behrâmşâh'ın savaşmaktan geri durmaktan ziyade ordusunun gücüne güvendiğini söylemek mümkündür.⁶²⁴

Alâeddin Hüseyin'in Behrâmşâh'ın yazdıklarından korkmadığı gibi intikam almak için kararlı olduğu açıktır. Ayrıca Öntürk'ün dediği gibi Alâeddin cevabî mektubunda Kur'an-ı Kerim'den aktardığı ayetle yapılacak savaşı İslâm teamüllerince meşrulaştırmıştır.⁶²⁵

Savaş başlamadan Alâeddin, kılıç ve zırhını kuşandıktan sonra üstüne örtecek kırmızı renkte bir giysi istedi. Sultanın bunu yapmaktaki gayesi bir ok veya kılıç ile yaralandığı vakit akan kanın belli olmamasıydı. Eğer kanlı ve yaralı bir halde savaş meydanında görünürse askerleri umutsuzluğa düşebilirdi.⁶²⁶

Cüzcânî, Gurlular'ın savaş teçhizatları ve taktikleri hakkında detaylı bilgiler aktarmıştır. Bunlardan biri Kârvah adı verilen giysilerdir. Gurlu askerleri bu kıyafeti giydikleri vakit silahlardan çok etkilenmezlerdi. Kârvah, bir öküz derisinin ikiye katlanıp bir giysi haline getirilmesinden oluşmaktaydı. Sonra sıkıştırılmış pamukla sararlardı. Bu giysi piyadeler için müthiş bir dayanıklılık sağlamak ve bu dayanıklılıkla düşmana adeta bir duvar

⁶²¹ Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 121; Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 54.

⁶²² Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 121; Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, s. 78.

⁶²³ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trans. Henry Miers Elliot), ss. 32-33.

⁶²⁴ Behrâmşâh'ın kendi ordusunun gücüne güvenmesine karşın Alâeddin de kendi ordusunda bulunan harmillere güvendiğini açıkça dile getirmiştir. Kardeşlerini öldürdüğü için intikam alacağından bahsetmiş ve Kur'an-ı Kerim'den naklettiği örnek ayetlerle Behrâmşâh'ın yaptıklarının sınırları aştığını söylemiştir. Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trans. Henry Miers Elliot), s. 33; Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, s. 78.

⁶²⁵ Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, s. 78.

⁶²⁶ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trans. Henry Miers Elliot), ss. 33-34.

olmaktaydı.⁶²⁷

Behrâmşâh ordusuyla birlikte ilerledi. Sonunda iki ordu Tekinabad'a bağlı Kütahbâzbab bölgesinde karşı karşıya geldi. Gazne ordusu sayıca Gur ordusundan fazlaydı.⁶²⁸ Savaşın başladığı ilk anlarda Gazne ordusu üstün gibi görünmekteydi.⁶²⁹ Bu sırada Alâeddin mektubunda bahsettiği harmillerden iki tanesini yanına çağırırdı. Behrâmşâh'a yazdığı mektubu onlara söyledi ve onları övdü. Ayrıca ikisinden de savaşta birer fili öldürmesini istedi.⁶³⁰

Anlaşıldığı kadarıyla bu iki ordu arasında savaş başlamadan önce iki hükümdarın mektuplarında övündükleri filler ve harmiller karşı karşıya geldi. Cüzcânî bunun hakkında bize detaylar vermiştir. Bu harmillerin isimleri Harmil Sâ'm Benci ve Harmil Sâ'm Hüseyin idi. İki insana karşı iki filin karşılaştığı bu çarpışmada iki fil de öldürüldü. Ancak Sâ'm Benci filin altında kalarak can verdi.⁶³¹

Savaşın bu kısmından itibaren Cüzcânî ve Firişte bize birbirini tamamlayan iki farklı anlatım sunmuştur. Firişte'ye göre⁶³² Behrâmşâh'ın oğlu ve devletin en güçlü emîrlerinden biri olarak zikredilen Devletşâh, ilk çarpışmalar sonucunda çaresiz kalan Alâeddin'in karşısına çıktı. Bu sırada iki harmil Devletşâh ve Behrâmşâh'ın bindiği fillerin karşısına çıktı. Harmillerden biri Devletşâh'ın bindiği fili öldürdü. Filin ölüp yere yığılmasıyla beraber Devletşâh da yere düştü. Alâeddin bu fırsatı kaçırmadı ve mızrağıyla Devletşâh'ı öldürdü. Diğer harmil de Behrâmşâh'ın filine saldırdı. File o kadar çok yara verdi ki filin artık hâli kalmadı ve öldü. Filin yere yığılması sırasında Behrâmşâh bir ata atlayıp oradan uzaklaştı.⁶³³

Cüzcânî'ye göre ilk saldıran Behrâmşâh'ın oğlu Devletşâh'tı. O, bir bölük ve fil ile saldırıyı başlattı. Dönemin en maharetli savaşçılarından olduğu söylenen Devletşâh için Alâeddin'in bir planı vardı. Kârvahtarla donatılmış piyadeler ile Devletşâh'ı bir tuzağın içine çektiler. Bilerek askerî düzende bir boşluk oluşturarak bir hata yapmış gibi gözüktiler. Alâeddin'in ordusunun bozulduğunu düşünen Devletşâh bindiği fili ve birliği ile o açıklıktan

⁶²⁷ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Trans. Henry Miers Elliot), s. 34; Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 55; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/371; Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, s. 79.

⁶²⁸ Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 54. Devletşâh'a göre Behrâmşâh'ın ordusunda iki yüz fil bulunmakta idi. Devletşâh, *Tezkiretü 'ş-Şuarâ*, 1/116.

⁶²⁹ Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 121, Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, s. 79.

⁶³⁰ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Trans. Henry Miers Elliot), s. 33; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 121. Firişte bu harmilleri anlatırken onları büyük cüsseli, devasa boyutlarda olduğunu söylemektedir.

⁶³¹ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Trans. Henry Miers Elliot), s. 33.

⁶³² Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 121.

⁶³³ Seyyid Hasan, Devletşâh'ın ölümü üzerine şiirler yazmıştır. Bakınız; Uysal, *Seyyid Hasan-i Gaznevî Divânı'nın Tahlili*, s. 118.

içeri girdi. Alâeddin'in tuzağına düştüğünü anlayan Devletşâh bunu farketdiğinde çoktan o boşluk kapanmış ve kısıkaca alınmıştı. Kısıkacın içinde kalan Devletşâh, tüm birliğiyle öldürüldü.⁶³⁴ Cüzcanî bu iki harmilin adını vermekte ve onların iki fili öldürdüğünü, Firişte ise ismini vermediği bu iki harmilin Devletşâh ve Behrâmşâh'ın fillerine saldırdığını söylemektedir. Bu iki kaynağın verdiği farklı bilgiler birbirini tamamlar niteliktedir.⁶³⁵

Devletşâh'ın bizzat Alâeddin tarafından öldürülmesi, Alâeddin'in Gaznelilere karşı nedenli intikam hırsı içinde olduğunu göstermektedir. Hatta Behrâmşâh'a yazdığı mektubunda "sen benim kardeşlerimi öldürdün. Oysa ben senin aileden hiçbir kişiyi öldürmedim"⁶³⁶ sözüne bir karşılık olduğunu da söylemek mümkündür.

Oğlu Devletşâh'ın ölümünü gören Behrâmşâh ve ordusunun tüm düzeni bozuldu ve savaş alanından kaçmaya başladılar. Alâeddin Hüseyin, kaçan Gaznelileri Tekinabad yakınlarında Cûş-ı Âb-ı Germ denilen yere kadar takip etti ve yakaladı. Burada ikinci bir savaş oldu. Behrâmşâh'ın dağılmış ordusu burada tekrar mağlup oldu. Behrâmşâh, bu ikinci mağlubiyet ile payitahtı Gazne'ye kadar çekildi. Gazne'den gelen destek kuvvetle tekrar Alâeddin'in karşısına çıksa da pek direnç gösteremeyen Behrâmşâh yenilmekten kurtulamadı ve Hindistan'a kaçtı.⁶³⁷ Reşîdüddin Fazlullah, Behrâmşâh'ın Karman ve oradan Tûrân'a gittiğini söylemiştir,⁶³⁸ ancak Fazlullah'ın verdiği bu bilgi diğer kaynaklarda geçmemektedir.

Tezkiretü's-Şuarâ'nın yazarı Devletşâh, eserinde Behrâmşâh'ın Alâeddin'in önünden kaçışı ve aciz durumda olmasıyla ilgili Fazlullah'tan alıntı yaparak bir rivayet anlatmıştır. Bu alıntıya göre Alâeddin'le Behrâmşâh bir nehir kenarında savaşa tutuştu. Behrâmşâh mağlup oldu ve soğuktan sığınacak bir harabe buldu. Harabede bir köylüyle karşılaşan Sultan Behrâmşâh, ondan yiyecek ve üstüne örtecek bir şey istedi. Köylü, Behrâmşâh'ın Sultan olduğunu anladı. Sabah olduğunda köylü, Sultan'a bu kadar büyük bir orduya sahip olmana rağmen Gurlu'ya nasıl mağlup olduğunu sordu. Sorunun üzerine Behrâmşâh ona yay ve okla olan yeteneğini gösterdikten sonra, "işte kuvvet ve sanatım bu derece, fakat ne yazık ki talih yüz çevirdi" şeklinde cevap verdi. Daha sonra Hindistan'a gitti. Alâeddin, Gazne'yi yağma etti. Sultan, Hindistan'dan döndü ve Gazne'yi Alâeddin'in kardeşinden geri aldı. Onu bir

⁶³⁴ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trans. Henry Miers Elliot), s. 34; Dames, "Gûrîler", 4/827.

⁶³⁵ Ayrıca bakınız: Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 54.

⁶³⁶ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trans. Henry Miers Elliot), s. 33; Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, s. 78.

⁶³⁷ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trans. Henry Miers Elliot), s. 34; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 121; Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 55; Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, ss. 79-80; Saraç, *Gurlular Devleti'nin Kuruluşu ve Gazneliler Devleti'yle Münasebetleri*, ss. 65-67.

⁶³⁸ Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih Selçuklular Tarihi*, s. 174.

öküze bindirip dolaştırdı.”⁶³⁹ Ancak burada olayların birbiriyle karıştığı görülmektedir. Öküze bindirilip gezdirilen Seyfeddin Sûrî’ydi ve o, Alâeddin’in Gazne’yi ele geçirmesinden önce ölmüştü. Devletşâh’ın aktardığı bu hikâyeye gerçekse tarih olarak Sûrî’nin Gazne’yi ele geçirdiği zaman olmuş olmalıdır. Fakat Sûrî, Gazne’yi zapt ettiğinde yukarıda hikâyede anlatıldığı gibi bir yıkım yapmamıştı.

Khan, iki noktaya daha değinerek bu hikâyenin zamanını ve doğruluğunu tayin etmeye çalışmıştır. Ona göre bu iki husus havanın soğukluğu ve Behrâmşâh’ın filleri idi. Khan, fillerin sadece Alâeddin ile yapılan savaşta kullanıldığını söylemektedir. Ayrıca Khan’a göre bu hikâyenin Sûrî zamanında olmayacağına dair ikinci kanıt hikâyede anlatıldığı gibi havanın soğuk olmasıdır. Çünkü Sûrî, Cemaziyelevvel 543/Eylül 1148 tarihinde Gazne’yi zapt etmişti. Bu tarihte çetin bir soğuk olamazdı.⁶⁴⁰

Üç savaşta da Behrâmşâh’ı yenen Alâeddin’in Gazne’yi ele geçirmesine mâni olacak bir güç kalmadı. Böylece Gazne’ye giren Alâeddin Hüseyin’e tarih kitaplarında, şiirlerde vb. bütün yazılı kaynaklarda atfedilen “Cihansûz” lakabı şehri zapt ettikten sonra yaptıkları yüzünden verildi. Kaynaklarda Alâeddin’in Gazne’ye yaptığı tahribat detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Rivayetlere göre Alâeddin Gazne’ye girdi, şehri yedi gün ve yedi gece boyunca ateşe verdi. Öyle ki dumanlardan gökyüzü kaplandı, ateşin aydınlığından gece gündüz gibi oldu. Şehir tamamen yağma edildi. Yakalanan erkekler kılıçtan geçirildi. Kadın ve çocuklar esir alındı. Gazneli sultanlarından Mahmûd, Mes’ûd ve İbrâhim dışındaki tüm Sebük Tegin sultanlarının kemikleri mezarlarından çıkarılıp yakıldı. Tüm bunlar olurken Alâeddin, Behrâm’ın sarayında içki ve sefahatla zamanını geçirdi. Ölen iki kardeşinin mezarının bulunmasını emretti ve onların naaşlarını mezardan çıkarılıp Gur’a götürülmek üzere tabutların içine konuldu. Tüm ordu bu iki emîr için yas tuttu. Yedinci günün sonunda insan kıyımı durduruldu ve af ilan edildi.⁶⁴¹

Alâeddin, Sûrî’nin ve veziri Seyyid Mecidüddin’in idam edilmesine misilleme olarak Gazne’deki seyyidlerini yanına aldı. Gur’a dönerken Zemindâver ve Büst’ü aynı Gazne gibi harap etti. Yanında getirdiği seyyidlerini Firûzkûh’da⁶⁴² öldürdü. Onlara sırtında Gazne toprağı

⁶³⁹ Devletşâh, *Tezkiretü’ş-Şuarâ*, 1/116-117.

⁶⁴⁰ Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, 62, d.n. 1.

⁶⁴¹ Nizâmî Arûzî, *Çehâr Makale*, ss. 44; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Trans. Henry Miers Elliot), ss. 34; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, 11/145; Hândmîr, *Târih-i Habîbü’s-Siyer*, 2/602-603; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 121; Öntürk, *Gurlular Devleti’nin Siyasî Tarihi*, ss. 81-82.

⁶⁴² Firûzkûh, Gur dağlarının merkezidir. Gurlular burada müstahkem bir kale yapmış ve burayı şehirleştirmişlerdir. Gurlular’ın yıkılışına kadar devletin başkentliğini yapmıştır. Ebü’l-Fidâ, *Ebü’l-Fidâ Coğrafyası*, s. 362; Öntürk, *Gurlular Devleti’nin Siyasî Tarihi*, s. 5

taşıttırmıştı. Seyyidlerin kanları bu toprağa karıştı. Alâeddin Fîrûzkûh'da yaptırdığı kulelere, bu kan karışan toprağı da ekledi.⁶⁴³ Bu yedi günde çeşitli sebeplerle altmış binden fazla insan öldürüldü.⁶⁴⁴ Alâeddin, Gur topraklarına dönmeden önce Gazne'ye Amîr/Emîr Han komutasında beş bin kişilik bir süvarî birliği bıraktı. Alâeddin'den sonra da bu komutan Gazne'de yıkımlarına devam etti.⁶⁴⁵

Alâeddin'in Behrâmşâh'ı mağlup ettiği ve Gazne'yi tahrip ettiği tarih net değildir. Khan, bu durumun tespiti için birçok kaynağı taramış, karşılaştırmış ve ortaya tahmini bir tarih çıkarmıştır. Khan'a göre Alâeddin Hüseyin'in Gazne seferi 545 yılının sonlarında (Kasım 1150-Mart 1151 arası) olmalıdır.⁶⁴⁶ Ayrıca bu tarih yukarıda aktardığımız Devletşâh'ın eserindeki hikâyede geçtiği gibi şiddetli soğuşun olabileceği bir zaman aralığıdır.

Alâeddin'in Gazne'yi tahribata uğratmasından Behrâmşâh'ın ölümüne kadar olan tarih aralığında neler olduğu muğlaktır. Bu süre zarfında Behrâmşâh'ın Gazne'yi tekrardan ne zaman ele geçirdiğinden kaynaklarda bahsedilmemektedir, öldüğü tarih üzerinde de ihtilaflar mevcuttur.

Sultan Behrâmşâh'ın öncelikle Gazne'ye tekrardan ne zaman sahip olduğu hususuna değinmek gerekmektedir. Behrâmşâh, payitahtına hemen dönmek istese bile üç savaşta da yenilmiş ve ordusu dağılmıştı. Bu yüzden beş bin kişilik Gurlu birliği Behrâmşâh'ın tekrardan Gazne'yi ele geçirmesinde bir sorun teşkil etmiş olmalıdır. Khan, Seyyid Hasan'dan naklettiği bir beyitten hareketle Behrâmşâh'ın en az bir yıl kadar Gazne'ye dönemediğini söylemiştir.⁶⁴⁷ Cüzcanî'nin eserinde ve Seyyid Hasan'ın kasidesinde aktarılan bilgilerden Behrâmşâh'ın tekrardan payitaht Gazne'ye geri geldiği anlaşılmaktadır.

“Onun ile Gûr Melikleri arasında savaş meydana geldi. Oğlu Devletşâh öldürüldü. Bir seferde üç defa Sultan Alâü'd-devle-i Gûrî önünde bozguna uğradı. Gazne, Gûrluların eline geçti. Şehrin tamamını yakıp yıktılar. Sonra Behrâmşâh Hindistân'a gitti. Gûr ordusu

⁶⁴³ Nizâmî Arûzî, *Çehâr Makale*, ss. 44-45; Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trans. Henry Miers Elliot), ss. 34-35; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11/145; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, 2/602-603; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 121; Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, ss. 81-83.

⁶⁴⁴ Şafî, “Fresh Light On The Ghaznavids”, s. 227.

⁶⁴⁵ Bu süreçte Emir Han'ın yaptıklarına dair bakınız; Şafî, “Fresh Light On The Ghaznavids”, ss. 227-229; Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, s. 83.

⁶⁴⁶ Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, ss. 64-67; Bertold Spuler, “Ghaznavids,” *EI²*, Brill, Leiden, 1991, 2/1052; Bosworth, “Ghūrîds,” 2/1100; İqtıdar Husam Sıddıqı, “Cihansûz, Alâeddin”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, 7/544.

⁶⁴⁷ Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, s. 68.

dönünce tekrar Gazne'ye geldi ve ardından öldü.”⁶⁴⁸

“Hüthüt'ü talep edenin uğurluğundan, yeniden mülkünde Süleymânlık (padişahlık) buldu.”⁶⁴⁹

Buna binaen Behrâmşâh'ın Gazne'ye tekrardan sahip oluşu Selçuklu Sultanı Sencer'in Rebülevvel 547/Haziran-Temmuz 1152 tarihinde Gurlu Alâeddin'i mağlup edip esir etmesi sırasında olmalıdır.⁶⁵⁰

3.3.4. Behrâmşâh'ın Ölümü

İhtilafı bir diğer konu ise Behrâmşâh'ın ne zaman öldüğü hususudur. Şebânkâreî ve Müstevfî, Behrâmşâh'ın Alâeddin'in Gazne'yi zaptetmesinden hemen önce öldüğünü⁶⁵¹ söylemiştir; ancak bunun mümkün olmayacağı Seyyid Hasan'ın beyitinden anlaşılmaktadır. Ayrıca Behrâmşâh tarafından Sistan hâkimi Tacüddin'e bir cevabî mektup yazılmıştır. Bu mektup 10 Zilkade 547/6 Şubat 1153 tarihlidir.⁶⁵² Birçok kaynakta Behrâmşâh'ın ölüm tarihi olarak verilen 544-547/1149-1152 yıllarının bu vesika ile yanlış olduğu ispat edilmektedir.

Kazvîni ve Müstevfî 544/1149,⁶⁵³ Bedâûnî, Firişte, Mirhând ve Gaffârî, 547/1152,⁶⁵⁴ İbnü'l-Esîr, Receb 548/Eylül-Ekim 1153,⁶⁵⁵ Cenâbî Mustafa Efendi, 548/1153,⁶⁵⁶ yıllarını ölüm tarihi olarak vermektedirler. Cüzcânî, Behrâmşâh'ın ölüm tarihini vermese de kırk bir yıl tahtta kaldığını ve buna binaen Hüsrevşâh'ın 552/1157 tarihinde tahta çıktığını aktarmaktadır. Burada da karışıklığa sebep olan husus şudur. Hüsrevşâh'ın bazı sikkelerinin üzerinde metbû olarak Sencer'in ismi geçmektedir.⁶⁵⁷ Biliyoruz ki Sultan Sencer Rebülevvel 552/Nisan 1157 yılında vefat etmiştir.⁶⁵⁸ Behrâmşâh'ın da aynı yıl vefat ettiğini ve Hüsrevşâh'ın tahta geçtiğini varsaysak bile Hüsrevşâh'ın darp ettirdiği paraların üstünde Sencer'in ismi olması ilginç bir durumdur. Muhtemelen Sencer'in ölüm haberi Gazne'ye geç ulaştı. Kaynaklardaki tüm bu bilgilerden anlaşıldığı üzere Behrâmşâh'ın 10 Zilkade 547/6 Şubat 1153'den önce ölmediği kesindir. Bununla beraber ölüm tarihi olarak Cüzcânî'nin

⁶⁴⁸ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 52.

⁶⁴⁹ Uysal, *Seyyid Hasan-i Gaznevî Divânı'nın Tahlili*, s. 286.

⁶⁵⁰ Selçuklu-Gurlu savaşı için bakınız; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/374-382.

⁶⁵¹ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 64; Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, s. 322.

⁶⁵² Köymen, “Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar, I” s. 573.

⁶⁵³ Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, s. 322, Kazvîni, *Lübbü't-Tevârih*, s. 149.

⁶⁵⁴ Mirhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 167; Gaffârî, *Tarih-i Cihânârâ*, s. 104; Bedâûnî, *Müntehabü't-Tevârih*, 1/44; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 122.

⁶⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11/163.

⁶⁵⁶ Topal, *Dürr-i Mekkûn ve Sırr-ı Masûn*, s. 120.

⁶⁵⁷ Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, ss. 250-251; Thomas, “On the Coins of Kings of Ghazni”, s. 372.

⁶⁵⁸ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/465.

verdiği bilgilerden ortaya çıkan 552/1157 yılı akla en yakın olanıdır.⁶⁵⁹

3.4. Hüsrevşâh b. Behrâmşâh'ın Saltanatı (552-556/1157-1161)

Behrâmşâh'ın ölümü üzerine bir mukavemet ile karşılaşmadan Hüsrevşâh 552/1157 yılında Gazne tahtına geçti.⁶⁶⁰ Hüsrevşâh'ın tahta çıkışı hakkında kaynaklar detay vermemektedir. Dokuz ya da on kardeşten sadece Devletşâh'ın öldüğü bilgisi mevcuttur. Diğer kardeşler hakkında malumatımız olmadığı gibi özellikle Seyyid-i Hasan'ın Divân'ında Behrâmşâh'ın sadece dört oğlunun ismi geçiyor olması diğer oğulların erken bir tarihte vefat etmiş olabileceğini düşündürmektedir.⁶⁶¹ Hüsrevşâh, üç yıllık saltanatı sırasında babası zamanında büyük savaşlar verilen Gurlular ve Horasan'ı ele geçirmiş olan Oğuzlar'la mücadele etmek zorunda kaldı. Bu süreçte payitaht Gazne kaybedildi ve Hüsrevşâh Lahor'a çekildi. Bu üç yıl içinde meydana gelen siyasî olayları, kaynakların bize verdikleri bilgiler doğrultusunda detaylandırmamız gerekmektedir. Çünkü kaynaklarda Behrâmşâh, Hüsrevşâh ve halefi Hüsrev Melîk hakkındaki bilgiler birbirine girmiş, karmaşık bir şekildedir. Hangi sultan zamanında ne olduğuna karar vermek gerçekten zordur.

Behrâmşâh muhtemelen Gazne'de vefat etti. Buradan hareketle Hüsrevşâh'ın da Gazne'de tahta çıktığına hükmedebiliriz. Şebânkâreî'deki bir detaydan anlaşılıyor ki Hüsrevşâh'ın tahta geçmesinde devletin ileri gelenlerinin de yardımı oldu.⁶⁶² Hüsrevşâh'ın güçlü bir Gazne Devleti miras almadığı ortadaydı. Hatta muhtemelen ekonomik sorunlarla ve Gazne'nin ihyâsı için uğraşmaktaydı. Çünkü birkaç sene önce Alâeddin Hüseyin Gazne'yi yerle bir etmiş ve Behrâmşâh'ın ordusunu dağıtmıştı. Bu büyük yıkımın getirdiği sorunlarla beraber Gurlu tehlikesi kapıdaydı.⁶⁶³

3.4.1. Gurlular ve Oğuzlarla Mücadeleler

Sencer'in Rebûlevvel 552/Nisan 1157'de ölmesini müteakip Gur'a dönen Alâeddin, bir saray entrikasıyla tekrardan Gur tahtına geçti⁶⁶⁴ ve Gazne toprakları olan Büst, Zemîndâver ve Tekinabad'ı ele geçirdi.⁶⁶⁵ Firişte'de bu bilgiye paralel bir mevzu

⁶⁵⁹ Demir, "Gazneli Sultanlarının Ölüm Sebepleri", ss. 164-165; Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, ss. 70-73. Ayrıca bakınız; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 167, d.n. 12.

⁶⁶⁰ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 52.

⁶⁶¹ Khan, *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, ss. 87-90.

⁶⁶² Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 64.

⁶⁶³ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 52.

⁶⁶⁴ Sıddıquî, "Cihansûz, Alâeddin", 7/545.

⁶⁶⁵ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trans. Major H. G. Raverty), 1/362.

geçmektedir. Firişte'ye göre Alâeddin, Gazne toprakları dışındaki şehirleri Hüsrevşâh'tan istemiş ancak Hüsrevşâh bunu reddetmiştir. Bunun üzerine Alâeddin Hüseyin, adı geçen şehirleri ele geçirmiştir.⁶⁶⁶ İbnü'l-Esîr, Hüsrevşâh döneminde Alâeddin'in Gazne'yi kuşattığını ama mevsimin kış olması sebebiyle muhasarayı kaldırdığını nakletmiştir.⁶⁶⁷

Alâeddin'in bu şehirleri ele geçirmesi çok hızlı bir şekilde oldu. Gaznelilerin güçlü bir orduya karşı koyacak gücü yoktu. Yaz aylarında Tekinabad'daki Âb-ı Germ'de Hüsrevşâh ve Alâeddin arasında bir savaş meydana geldi. Meydana gelen bu savaşta Gazne ordusu mağlup oldu, Gazne komutanlarından bazıları da esir edildi.⁶⁶⁸ Hashmi, Alâeddin'in Hüsrevşâh'ı yenmesinden sonra Gazne'yi ele geçirdiğini, Alâeddin'in ayrılmasından sonra Gazne'nin Hüsrevşâh tarafından tekrar zapt edildiğini ve 558/1163 yılına kadar Gaznelilerin elinde kaldığını söylemiştir.⁶⁶⁹

Sultan Sencer'in ölümünden sonra oluşan iktidar boşluğunda Oğuzlar, Horasan'da birçok şehri ele geçirdi. Oğuzlar'ın bu ilerleyişi Gazne şehrine kadar geldi. Hüsrevşâh, Oğuzlar'a direnecek güçten yoksun olup hem metbûsu Sencer'in yardımından mahrumdu hem de kısa bir süre önce Tekinabad'da Alâeddin Hüseyin'e karşı mağlup olmuştu. Ayrıca ülkesinin batısı da tamamen Gurlular tarafından çevriliydi. Mîrhând ve Cüzcânî'nin eserlerinde geçen "Hüsrevşâh onlara karşı mukâvemet edemedi" ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla Oğuzlar'la Gazneliler arasında bir savaşın meydana geldiği veya Gaznelilerin Oğuzların ilerleyişi karşısında pasif kaldıkları muhakkaktır.⁶⁷⁰

3.4.2. Hüsrevşâh'ın Ölümü

Gazneye sahip son sultan Hüsrevşâh'ın öldüğü tarih hususunda Cüzcânî hariç tüm kaynaklar Receb 555/Temmuz-Ağustos 1160 yılında müttefiktir.⁶⁷¹ Cüzcânî, Hüsrevşâh'ın 552/1157 yılında tahta geçtiğini ve yedi yıl boyunca hüküm sürdüğünü söyleyerek Hüsrevşâh'ın 559/1164 yılında öldüğüne işaret etmektedir.⁶⁷² Hasan-ı Yezdî, diğer kaynaklardan farklı olarak "Gerce'de (Gazne olmalı) sultan; Hüsrevşâh b. Behrâmşâh b. Sebuktegin idi ve

⁶⁶⁶ Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 123.

⁶⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11/216. İbnü'l-Esîr, olayları anlatırken Gazneli sultanı olarak Hüsrev Melik'in adını vermektedir. Ancak zikredilen olaylardan sultanın Hüsrevşâh olduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁶⁸ Shafi, "Fresh Light On The Ghaznavids", s. 232; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 122.

⁶⁶⁹ Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 165,170.

⁶⁷⁰ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), ss. 52-53; Mirhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 168.

⁶⁷¹ Demir, "Gazneli Sultanlarının Ölüm Sebepleri", s. 165.

⁶⁷² Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 53.

556/1161'da vefat etti. Onun yerine oğlu Melîkşâh tahta geçti" ⁶⁷³ bilgisini vererek Hüsrevşâh'ın 556/1161 senesinde vefat ettiği söylemektedir.

Gazneli Devleti'nin son dönemleri için zaman ve bölge olarak en yakın yegâne kaynağımız konumundaki Cüzcânî, Hüsrevşâh'ın Oğuzlar'dan kaçıp Lahor'a gittiği bilgisini net bir şekilde vermektedir. İbnü'l-Esîr'de farklı ama bu durumu tamamlayacak bir olay anlatılmıştır. O, 559/1164 olaylarını anlatırken Oğuzlar'ın Gazne topraklarına yürüdüğünü, çeşitli yerleri yağmaladıklarını ve nihayetinde Gazne şehrine geldiklerini kaydetmiştir. Dahası Sultan Melîkşâh'ın Oğuzlar'a karşı koyamayıp Lahor'a gittiğini ve Gazne'nin Oğuzlar tarafından zapt edildiğini nakletmiştir. Melîkşâh'ın Cemaziyülâhir 559/Nisan-Mayıs 1164 ayında bir orduyla Gazne'yi Oğuzlar'dan geri aldığını ve tahtına yerleştiğini söylemiştir. ⁶⁷⁴

Buradaki bilgiler birbirine girmiş karışık bir şekildedir. İbnü'l-Esîr, Oğuzlar'ın Hüsrev Melîk zamanında Gazne'yi ele geçirdiğini söylemektedir. Ancak müellifin Gaznelilerin son dönemleri hakkında verdiği bilgilerde bazı hatalar mevcuttur. Örneğin Hüsrevşâh'ın Receb 555/ Temmuz-Ağustos 1160 tarihinde öldüğünü söylerken dokuz yıl hükümdarlık yaptığından bahsetmiş; ⁶⁷⁵ fakat eserinin başka bir yerinde Behrâmşâh'ın Receb 548/Eylül-Ekim 1153 tarihinde öldüğünü ve Hüsrevşâh'ın tahta geçtiğini söylemiştir. ⁶⁷⁶ İki tarih arasında İbnü'l-Esîr'in rivayet ettiği gibi dokuz yıl değil yedi yıl bulunmaktadır. Görülmektedir ki İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgilerde anakronizm mevcuttur. Müellifin Gazneliler hakkında verdiği yanlış malumat bunlarla sınırlı değildir. O, Gurlular'ın Lahor'u ele geçirdiğinde Gazneli Sultanı olarak Hüsrevşâh'ı zikretmektedir. ⁶⁷⁷ İbnü'l-Esîr'in 559/1164 yıllarını anlatırken Gazneli Sultanı olarak Melîkşâh dediği ⁶⁷⁸ kişinin, Cüzcânî'nin verdiği bilgiden yola çıkarak Hüsrev Melîk değil Hüsrevşâh olduğu kanaatindeyiz.

Cüzcânî, Hüsrevşâh'ın yedi sene hüküm sürdüğünü ve 559/1164 tarihinde vefat ettiğini söylemiştir. ⁶⁷⁹ Hüsrevşâh'ın ölümünü 559/1164 kabul ettiğimizde Oğuzlar'ın Gazne'yi ele geçirdiği zamanın Hüsrevşâh döneminde olduğu ortaya çıkmaktadır. Oğuzlar'ın

⁶⁷³ Leisi, *Câmi'û't-Tevârih-i Hasanî Adlı Farsça Eserin Moğollar ile İlgili Kısımının Tahlil-Tenkid ve Değerlendirilmesi*, s. 60.

⁶⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11/249.

⁶⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11/216.

⁶⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11/163.

⁶⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11/147.

⁶⁷⁸ İbnü'l-Esîr'in Melîkşâh diyerek kastettiği kişi son Gazneli Sultanı Hüsrev Melîk'tir.

⁶⁷⁹ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 53.

sahip olduğu sıralarda Gazne'nin Gurlular tarafından 569/1174 ele geçirildiği malumdur.⁶⁸⁰ Cüzcanî, Oğuzların, Gazne'yi 12 yıl,⁶⁸¹ İbnü'l-Esîr ise 15 yıl boyunca elinde tuttuğunu rivayet etmiştir.⁶⁸² Cüzcanî'nin verdiği tarihi kabul ettiğimiz takdirde 557/1162, İbnü'l-Esîr'in verdiği tarihi kabul ettiğimiz taktirde ise 554/1159 yılları ortaya çıkmaktadır. Her iki tarih de Hüsrevşâh'ın hükümranlılığı zamanını işaret ediyor olabilir.

Bu iddialarımızın kesin olmadığını dile getirmekte fayda vardır. Çünkü Hüsrevşâh'ın oğlu Hüsrev Melîk'in darp ettirdiği bazı sikkelerde⁶⁸³ 555/1160 yılında vefat eden Abbâsî Halifesi Muktefi-Liemrillâh'ın isminin olması yukarıda zikrettiğimiz tüm delilleri sorgulamamıza sebep olmaktadır. Ancak Hüsrevşâh'ın vefat eden Sencer'in adını parada darp ettirmesi gibi Halifenin ölüm haberi de Gazne'ye geç ulaşmış olabilir. Fakat Cüzcanî'nin verdiği 559/1164 tarihiyle Halife Muktefi'nin ölmesi arasında dört sene olması, bu ihtimali zayıflatmaktadır.

Tüm bu verilerden hareketle Hüsrevşâh'ın Hasan-ı Yezdî'nin verdiği 556/1161 yılında ölmüş olabileceği bilgisinin daha isabetli olduğunu söyleyebiliriz. Bu tarih hem Abbâsî Halifesinin ölüm haberinin geç bir şekilde de olsa ulaşabileceği bir zamana, hem de İbnü'l-Esîr'in "Oğuzlar'ın Gazne'yi on beş yıl boyunca elinde tuttu" bilgisinden çıkan tarihe yakındır. Netice itibarıyla Hüsrevşâh'ın 556 (1160 sonları-1161 başları) tarihinde Gazne'de vefat ettiği söylenebilir.

3.5. Hüsrev Melîk b. Hüsrevşâh'ın Saltanatı (556-582/1161-1186)

Cüzcanî Hüsrevşâh'ın üç oğlu olduğundan bahsetmiştir. Bunlar Hüsrev Melîk, Mahmudşâh ve Keyhüsrevşâh'dır.⁶⁸⁴ Fakat İbn Funduk, Hüsrevşâh'ın oğulları için Hüsrev Melîk, İbrâhim ve Zavelşâh (زاوولشاه) isimlerini vermiştir.⁶⁸⁵ Taht için üç kardeş arasında bir mücadeleden bahsedilmemektedir.

Hüsrevşâh'ın ölümünün ardından Hüsrev Melîk Gazne'de sultan olarak tahta oturdu.⁶⁸⁶ Kaynaklar, Hüsrev Melîk'in işret meclislerinde fazla bulunduğu ve onun döneminde hadimlerin ve kadınların emîrlik ve komutanlıklara yükseltildiğinden

⁶⁸⁰ Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, ss. 119-120; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 125.

⁶⁸¹ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 53.

⁶⁸² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11/146.

⁶⁸³ Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, s. 252; Thomas, "On the Coins of Kings of Ghazni", s. 373.

⁶⁸⁴ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 52, d.n., 231.

⁶⁸⁵ İbn Funduk, *Târîh-i Beyhâk*, s. 71.

⁶⁸⁶ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 53; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11/216; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 170; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 123

bahsetmektedir.⁶⁸⁷ Hüsrev Melik'in hükümranlığı Lahor dahil Pencap bölgesiyle sınırlıydı. Sebük Tegin soyuna sahip son sultan olan Hüsrev Melik'in en büyük siyasî mücadelesi Gurlular'la olmakla beraber bölgedeki Hint hanedanlarıyla da savaşmıştır.

3.5.1. Hindistan Seferleri

Hüsrev Melik'in mücadele ettiği bu hanedanlardan biri Kuzey Hindistan'da hüküm süren Gahadavala hanedanlığıydı. Bulunan bir yazıtta 566/1170 yılından önce bir tarihte bir Müslüman ordusunun püskürtüldüğü anlatılmaktadır. Saldırıyı yapan muhtemelen Hüsrev Melik'in ordusuydu.⁶⁸⁸ Ayrıca 563/1168 tarihli bir yazıtta da günümüzde Pencap'ın doğusundaki Hansi bölgesinde olduğu düşünülen Asika Kalesi'nin⁶⁸⁹ başına Chahamanas Hanedanı'ndan Kilhana'nın getirildiği ve Müslüman güçlerle çatışmaların yaşandığı bildirilmektedir. Bu Müslüman güçler de muhtemelen Hüsrev Melik'in askerleriydi.⁶⁹⁰

Fahr-i Müdebbir, Hüsrev Melik'in Sukarval(?) adlı bir Hint racasını yendiğine dair bir bilgi nakletmiştir.⁶⁹¹ Firişte'de Hüsrev Melik'in Hint hanedanlarının üzerine seferler yaptığına dair bir ima bulunmaktadır.⁶⁹² Tüm bunlar güç olarak zayıf olan Hüsrev Melik'in atalarının âdeti olan Hindistan akınlarını devam ettirdiğini göstermektedir.

3.5.2. Oğuzlarla Mücadeleler

İbnü'l-Esîr, 559/1164 yılı olaylarını anlatırken Oğuzlar'ın, Zengî b. Ali b. Halife eş-Sejbânî komutasında devletin sınırları içinde yağmalar yaparak ilerlediğini ve Gazne'yi ele geçirdikten sonra halka zulüm ve işkence yaptığını söylemektedir.⁶⁹³

Oğuzlar'ın Gazne'yi ele geçirmesine engel olamayan Hüsrev Melik Lahor'a gitti.⁶⁹⁴ Hüsrev Melik'in Gazne'yi terk edip Lahor'a gitmesiyle devlete adını veren payitaht Gazne artık elden çıkmış oldu.⁶⁹⁵

⁶⁸⁷ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 53; Mirhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 168.

⁶⁸⁸ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 126.

⁶⁸⁹ 14. yüzyıl seyyahlarından İbn Battûta Hansi'de muhteşem bir kalenin/surun var olduğundan söz eder. İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 2/607.

⁶⁹⁰ Singh, *History of The Chahamanas*, ss. 154-155.

⁶⁹¹ Şafî, "Fresh Light On The Ghaznavids", s. 218.

⁶⁹² Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 123.

⁶⁹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11/146,249.

⁶⁹⁴ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 53; Mirhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 168; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârih*, 1/44.

⁶⁹⁵ Ferishta, *History of the Rise of the Mahomedan Power*, 1/156. Tarih-i Firişte'nin İngilizce çevirisinde Hüsrevşâh'ın bir komutanının kısa süreliğine Gazne'yi tekrar ele geçirdiğinden bahsetmektedir. Ancak yararlandığım Firişte nüshasında bu bilgi mevcut değildir.

3.5.3. Gurlularla Mücadeleler

Gurlular'ın Gaznelilere yönelik ilk saldırısı Multan üzerine olmuştur. Sultan Mahmûd zamanında tâbiyet altına alınan Multan'ı Karmatîler yönetmekteydi. Gur Sultanı Muizzüddin Muhammed 571/1175 yılında Lahor'un güneyindeki Multan'ı ele geçirdi. Bundan dört yıl sonra 575/1179'da muhtemelen hâlâ Gaznelilerin elinde bulunan Peşaver'e hücum etti ve şehri zapt etti.⁶⁹⁶

Bu iki sefer hakkında Cüzcânî bize bir detay sunmamıştır. Multan ve Peşaver'in kaybı sonrası Hüsrev Melik'in elinde tek büyük şehir Lahor kaldı. Gurlular'ın Hindistan'a doğru genişleme siyaseti üzerinde Lahor, yolu kapatan bir taş gibi durmaktaydı. Bu sebeple Sultan Muizzüddin Muhammed, 577/1181 yılında Lahor üzerine sefere çıktı. Ordusuyla Lahor'a gelen Muhammed, şehri kuşattı. Muizzüddin Muhammed'in ordusu Horasan ve Gurlu askerlerden müteşekkildi. Güçten yoksun kalmış olan Sultan Hüsrev Melik, bu orduya karşı direnemeyeceğinin farkına vardı ve Muizzüddin Muhammed'le anlaşma yoluna gitti. İki sultan arasında uzun süren mektuplaşmalar oldu.⁶⁹⁷

Sonunda Hüsrev Melik, bir fille beraber küçük yaştaki oğlu Melikşâh'ı (veya Behrâmşâh) rehin olarak Sultan Muizzüddin Muhammed'e verdi.⁶⁹⁸ Firişte'nin İngilizce çevirisinde Melikşâh'ın dört yaşında olduğu yazılmaktadır. Elimdeki Farsça nüshada böyle bir bilgi göremedim. Ayrıca Firişte bu olayı 576/1180 yılında nakletmiştir. Bu savaş muhtemelen 576 sonlarında (1180 sonları-1181 başlarında) vuku bulmuştur.⁶⁹⁹ Sultan Hüsrev Melik, oğlu Melikşâh'ı rehin vermekle resmen Gurlular'ın tâbiyeti altına girmiş ve onların üstünlüğünü kabul etmiştir.⁷⁰⁰ Son seferden üç yıl sonra 580/1184 Sultan Muizzüddin Muhammed'in orduları tekrar Lahor önlerinde görüldü.⁷⁰¹ Cüzcânî, bu seferi 581/1185 yılında anlatmıştır.⁷⁰² İkinci seferden sonra Sialkot Kalesi'nin tamir edilmesi, Hüsrev Melik'in Gakhar kabilesiyle ittifak kurup bu kaleye saldırması ve Muizzüddin Muhammed'in son seferinin 582/1186 senesinde olması yüzünden ikinci seferin 580/1184 senesinde olması akla daha yatkındır.

Bu üç sene içerisinde Muizzüddin Muhammed, tâbiyeti altına aldığı Gazneli

⁶⁹⁶ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Trans. Henry Miers Elliot), ss. 40-41, Firişte, *Tarih-i Firişte*, ss. 123, 130, Jaffar, *Mediaeval India Under Muslim Kings*, 2/236.

⁶⁹⁷ Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârih*, 1/47.

⁶⁹⁸ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Trans. Henry Miers Elliot), s. 41.

⁶⁹⁹ Firişte, *Tarih-i Firişte*, ss. 123,130; Ferishta, *History of the Rise of the Mahomedan Power*, 1/158.

⁷⁰⁰ Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, s. 161.

⁷⁰¹ Nizâmeddin Ahmed, *The Tabaqat-ı Akbarî*, 1/37; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârih*, 1/47; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 123.

⁷⁰² Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Trans. Henry Miers Elliot), s. 41.

Devleti'nden bir saldırı gelmeyeceği güvencesiyle Hindistan'a doğru yayılma politikası götü ve birçok sefere çıktı. Muizzüddin Muhammed'i tekrar Lahor seferi yapmasına iten sebebin ne olduğunu anlamak güçtür. Firişte'de geçen bir bilgidен Hüsrevşâh'ın tâbîlik şartlarını yerine getirmediği çıkarılabilir.⁷⁰³ Muhtemelen Lahor, Muizzüddin Muhammed'in seferleri için de stratejik bir noktadaydı. Gurlu ordularının saldırıları karşısında Sultan Hüsrev Melîk'in diremediği aşikârdır. Gaznelilerin elindeki tek büyük şehir olan Lahor yakılarak tahrip edildi ve yağmalandı.⁷⁰⁴

Şehrin yakılması ve yağmalanmasını yeterli bir ceza olarak gören Sultan Muizzüddin Muhammed, Gazne'ye döndü. Gazne'ye dönerken Ravi ve Çenab nehirlerinin arasında bulunan Sialkot Kalesi'ni onarıp güçlendirdi. Hüseyin b. Harmil'i de Sialkot Kalesi'nin komutanı olarak görevlendirdi.⁷⁰⁵ Hüseyin b. Harmil muhtemelen Behrâmşâh ile Alâeddin arasında geçen savaştaki harmlerden birinin oğludur.

Şehri yakılıp tahrip edilen Hüsrev Melîk iyice güçten düştü ve muhtemelen ordusu da çok yıprandı. Gakhar⁷⁰⁶ denilen bir kabile ile ittifak kurup Sialkot Kalesi'ni kuşattı. Gakharlar'la müttefik olduğu halde birkaç kere denemelerine rağmen Sialkot kalesini ele geçirmeye muvaffak olamadılar.⁷⁰⁷ Bosworth'a göre bu kabileyle Muizzüddin Muhammed arasında daha önce bir savaş yaşanmıştı.⁷⁰⁸

Hüsrev Melîk'in Sialkot'u ele geçirme denemesi Gur Sultanı için bir bağımsızlık işaretiydi. Bu haberi alan Muizzüddin Muhammed, Lahor'a üçüncü bir sefer düzenlemeye karar verdi ve 582/1186 senesinde harekete geçti.⁷⁰⁹ Sefer için Nizamuddin Ahmed, 582/1186,⁷¹⁰ Firişte ve Mirhând 583/1187 yılını⁷¹¹ vermişlerdir. Cüzcânî ve Bedâûnî, eserinde Gurlular'dan Muizzüddin Muhammed'i anlattığı kısmında 582/1186, Gazneli Hüsrev Melîk'i anlatırken 583/1187 tarihini vermişlerdir.⁷¹² Firişte'nin eserinin Farsça

⁷⁰³ Ferishta, *History of the Rise of the Mahomedan Power*, 1/158.

⁷⁰⁴ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Trans. Henry Miers Elliot), s. 41; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 123.

⁷⁰⁵ Nizâmeddin Ahmed, *The Tabaqat-ı Akbarî*, 1/37; Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, s. 162.

⁷⁰⁶ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Trans. Major H. G. Raverty), 1/455; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârih*, 1/48; Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 123. Firişte'de bu isim ككھر, Cüzcânî'de ككھر, Bedâûnî'de ككھر şeklinde geçmektedir. Menşei tam olarak belirli olmayan bu kabile için bakınız; Mansel Longworth Dames, "Gakhar", *IA*, MEB Devlet Kitapları, Eskişehir, 2001, 4/707-708.

⁷⁰⁷ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Trans. Henry Miers Elliot), s. 41.

⁷⁰⁸ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 130.

⁷⁰⁹ Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, 162.

⁷¹⁰ Nizâmeddin Ahmed, *The Tabaqat-ı Akbarî*, 1/37.

⁷¹¹ Mirhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 169; Firişte, *Tarih-i Firişte*, ss. 124,130.

⁷¹² Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Trans. Major H. G. Raverty), 1/115, 455; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârih*, 1/47-48.

nüşhasında 583/1187 yazarken İngilizce çevirisinde yıl olarak 582/1186 verilmiştir.⁷¹³

Muizzüddin Muhammed, sefere çıkmadan önce Hüsrev Melik'in oğlu Melikşâh'ı yanında bir birlikle Lahor'a göndermek üzere serbest bıraktı. Bu haber Lahor'a ulaştığında Hüsrev Melik, oğlu için bir eğlence hazırlattı. Ancak Muizzüddin Muhammed, Melikşâh'ı bir plan üzerine serbest bırakmıştı ve askerlerine Melikşâh'ı sarhoş etmelerini, ona şarap içirmelerini söyledi. Hüsrev Melik, oğlu Melikşâh'ın bu kadar rahat bir şekilde kendisine ulaşmasını bir dostluk sayacak ve gaflete düşecekti.⁷¹⁴ Melikşâh'ın yanındaki askerlere Lahor'a yavaş bir şekilde ilerlemelerini emretti. Bu sırada yirmi bin kişilik ordusunu Lahor'a gönderdi. Bir ordunun üzerine geldiğinden habersiz ve savaş hazırlıklarından mahrum, oğlunun gelmesini bekleyen Sultan Hüsrev Melik, karşısında Sultan Muizzüddin Muhammed'i buldu. Muizzüddin Muhammed'in yirmi bin kişilik ordusu karşısında direnmeyi bile düşünmeyen Sultan Hüsrev Melik, teslim oldu. Serbest bırakılan şehzade Melikşâh da babasıyla birlikte esir edildi.⁷¹⁵

İbnü'l-Esîr, bu savaşı daha farklı şekilde anlatmaktadır. Buna göre Muizzüddin Muhammed, 579/1183 yılında Lahor şehrini kuşattı. Hüsrev Melik'e teslim olmasını, teslim olmaması halinde kuşatmayı sürdüreceğini, itaat arz edip hutbeyi kardeşi Gıyâseddin adına okutmasını, dediklerine uyduğu takdirde bir evlilik bağı kurulacağını, efradına ve kendisine zarar verilmeyeceğini söyledi. Hüsrev Melik bu teklifi reddetti ve savaşı sürdürmeye karar verdi. Muizzüddin Muhammed'in muhasarası devam edince askerler ve halk Sultan Hüsrev Melik'i desteklemekten vazgeçti. Sultan Hüsrev Melik, Muizzüddin Muhammed'e üstün gelemeyeceğini anladı, eman diledi ve teslim oldu.⁷¹⁶

İbnü'l-Esîr'in Muizzüddin'in Lahor'u zapt ettiği savaşın 579/1183 yılı bahar aylarında olduğu rivayeti isabetli görünmemektedir. Ancak verdiği malumat önemlidir. Cüzcânî'nin "Sultan'ı karşılamak için barışçıl bir şekilde dışarı çıktı ve esir düştü"⁷¹⁷ ifadeleriyle İbnü'l-Esîr'in anlattıklarını teyit edilmektedir. Yukarıdaki metinden Hüsrev Melik'in, Muizzüddin Muhammed'den eman dilediği ve bir anlaşma yapmak istediği anlaşılmaktadır. Hali hazırda askerî güçten yoksun olan Hüsrev Melik, Gurlular'a esir oldu.

Bu üç seferden başka İbnü'l-Esîr, Hüsrev Melik'in Muizzüddin Muhammed'e karşı müdafaada başarılı olduğu ama tam olarak ne zaman meydana geldiğini anlayamadığımız bir

⁷¹³ Firişte, *Tarih-i Firişte*, ss. 124,130; Ferishta, *History of the Rise of the Mahomedan Power*, 1/159.

⁷¹⁴ Nacar, *Celâl-zâde Sâlih Çelebi Cevâmi'ül-Hikâyat ve Levâmi'ü'r-Rivayat*, ss. 250-251.

⁷¹⁵ Firişte, *Tarih-i Firişte*, s. 123.

⁷¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11/147-148.

⁷¹⁷ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 54; (Trans. Henry Miers Elliot), s. 41.

savaş daha anlatmıştır. Buna göre Muizzüddin Muhammed, sırasıyla Karman ve Şenevrân'ı ele geçirdikten sonra Sind Nehri'ni geçerek Hind sahrasına girmek istedi. Bu sebeple Lahor'a hareket etti. Muizzüddin Muhammed'in Lahor'a yürüdüğü haberini alan Hüsrev Melik ordusuyla Sind Nehri'ne doğru gitti. Muizzüddin Muhammed'in nehri geçmesine mâni oldu. Nehri geçemeyeceğini anlayan Muizzüddin Muhammed Lahor seferinden vazgeçti ve Harşâbur'a yöneldi.⁷¹⁸

Muizzüddin Muhammed'in Lahor'u zapt etmesi ve Hüsrev Melik'i oğullarıyla⁷¹⁹ esir etmesi sonucu 582/1186 tarihinde Gazne Devleti sona erdi.

3.5.4. Hüsrev Melik'in Ölümü

Devlet yıkıldıktan sonra Sebük Tegin Hanedanının varisleri Gurlular'ın esiri olarak birkaç yıl daha yaşadı. Hüsrev Melik, esir olarak Muizzüddin Muhammed'in yanında iki ay kaldıktan sonra Gur başkenti Fîrûzkûh'a gönderildi. Fîrûzkûh'a vardıklarında Sultan Gıyâsüddin, Hüsrev Melik'le görüşmeyi reddetti.⁷²⁰ Hüsrev Melik'in Garcistan'da bulunan Belervân Kalesi'ne, oğlu Melikşâh'ın da Sîfrûd/Seyfrûd Kalesi'ne hapsedilmelerini emretti.⁷²¹ Hüsrev Melik'in diğer oğullarının akıbeti hakkında bir bilgi yoktur.

Böylece son Gazneli Sultanı Hüsrev Melik ve oğlu Melikşâh hayatlarının son zamanlarında hapis hayatı yaşadılar. Cüzcanî, Hüsrev Melik ve oğlunun ölüm tarihi olarak iki farklı bilgi vermektedir. İlkine göre; Gurlular'a sığınmış olan Hârezmşâhlar'dan Sultânşâh, Gur içinde fitne ve isyan çıkardı. Sultânşâh'ın 587/1191 yılındaki bu isyanı sırasında Hüsrev Melik'i destekleyebileceği düşüncesinden ötürü Hüsrev Melik ve oğlu öldürüldü.⁷²² İkinci bilgiye göre ise Hüsrev Melik ve oğlu 598/1202 senesine kadar yaşadılar. Bu sene Gur Sultanı'nın emriyle öldürüldüler.⁷²³ Gaffârî'ye göre Hüsrev Melik ve oğlu 588/1192 senesinde Senkrud (سنقرود) Kalesi'nde öldürüldüler.⁷²⁴ Kazvîni, eserinde son Gazneli Sultanı Hüsrev Melik'in Gurlular tarafından 10 yıl boyunca hapis tutulduğunu zikretmiştir. Kazvîni'nin eserinde olayların birbirine karıştığı açıktır. Ancak burada geçen 10 yıl hapis tutulma olayı gerçekse Hüsrev Melik'in 592/1195'de öldürüldüğü söylenebilir.⁷²⁵ Son sultan

⁷¹⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11/147.

⁷¹⁹ Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, 2/400.

⁷²⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 11/147.

⁷²¹ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 54; Gaffârî, *Tarih-i Cihânârâ*, s. 105.

⁷²² Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Trans. Major H. G. Raverty), 1/456-457.

⁷²³ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Çev. Erkan Göksu), s. 54.

⁷²⁴ Gaffârî, *Tarih-i Cihânârâ*, s. 105.

⁷²⁵ Kazvîni, *Lübbü't-Tevârih*, s. 150. Kazvîni, Gaznelilerin son sultanı olarak Hüsrevşâh'ın ismini zikretmektedir.

Hüsrev Melik ve oğullarının ölmesiyle Sebük Tegin soyu ortadan kalkmıştır.⁷²⁶

Nihayetinde Hüsrev Melik öldürülmesiyle Sebük Tegin soyundan Gazne tahtına geçecek ve hükmedecek bir sultan daha gelmedi. Onun esir alınmasıyla Gazneli Devleti 582/1186'da nihayete erdi.

3.6. Abbâsîlerle İlişkiler

Gazneli Devleti dönemin tâbilik-metbuluk anlayışına ve sünnilige olan bağlılıkları sebebiyle Mahmûd devrinden itibaren Abbâsî Halifesi'yle sıkı bir ilişki içinde oldu. Gerek Sultan Mahmûd gerek Sultan I. Mes'ûd, yaptıkları seferler ve fetihler neticesinde Bağdat'a fetihnâmeler yollamışlardır. Gaznelilerle halife arasında elçiler sıklıkla gidip gelmiştir. Gazne'ye gelen elçiler hürmetler içinde karşılanmış ve halifeyle olan bağın devamlılığı sağlanmaya çalışılmıştır.⁷²⁷ Gazneliler, halifeyi çıkar amaçlı kullanmamışlar, halifenin dinî önderliğini samimiyetle kabul etmişlerdir. Palabıyık'ın da eserinde ifade ettiği gibi "halifenin Bağdat'tan Hindistan bölgesine el atması zaten mümkün de değildi."⁷²⁸

Her ne kadar ilk dönem Gaznelilerle Abbâsî Halifesi arasındaki ilişkiler hakkında eldeki bilgiler yeterli olsa da özellikle I. Mes'ûd döneminden sonra Gazneli Devleti'yle Abbâsî Halifeliği arasındaki ilişkiler kaynaklardaki bilgilerin noksanlığı sebebiyle tam olarak ortaya konamamıştır. Elimizde olan veriler ışığında Halifelik'le olan ilişkiler örneklerle aydınlatılmaya ve detaylandırılmaya çalışılacaktır.

I. Mes'ûd'un ölümünden sonra amcası Muhammed'i öldürüp tahta geçen Mevdûd, Multan'da Karmatîler'in çıkardığı isyanı bastırdıktan sonra bölgede hutbeyi tekrar Abbâsî Halifesi Kaim-Biemrillâh adına okuttu.⁷²⁹ Ayrıca bu dönemde Halife'ye bir elçilik heyetinin gönderildiği rivayet edilmiştir. Ancak elçilik heyetinin ne amaçla gittiği belli değildir. Bu ziyaretin çok mühim bir ziyaret olduğu nakledilmiştir.⁷³⁰

Arslan Besâsîrî'nin 451/1060 yılında Tuğrul Bey tarafından öldürülmesi ve Bağdat'ın Büveyhî hükümranlığın kurtulması sebebiyle Bağdat'tan Gazne'ye bir zafernâme gönderildi.⁷³¹ 467/1075 tarihinde halife Kaim-Biemrillâh öldü ve yerine Muktedî-Biemrillâh geçti. Bu sebeple Gazneli Devleti'nin biatını yenilemesi amacıyla Hilâfet Divânı adına 3 Muharrem 468/18 Ağustos 1075 günü Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed eş-Şâhid,

⁷²⁶ Ancak 14. yüzyıl seyyahlarından İbn Battûta, Delhi'de Gazne Kadısı diye bilinen birinin Gazneli Sultan Mahmûd'un soyundan geldiğini rivayet etmiştir. İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 2/681.

⁷²⁷ Palabıyık, "Abbâsî Hilafeti'nin Gazneli Devleti ile Münasebetleri", 6/417-424.

⁷²⁸ Palabıyık, "Abbâsî Hilafeti'nin Gazneli Devleti ile Münasebetleri", 6/420.

⁷²⁹ Şafi, "Fresh Light On The Ghaznavids", s. 213.

⁷³⁰ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 96.

⁷³¹ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 78.

Gazne'ye elçi olarak gönderildi.⁷³² Sultan İbrâhim'in her sene el yazısıyla bir Kur'an-ı Kerim yazıp, birçok hediyeyle Mekke'ye göndermesini de bu konuda ele almak mümkündür.⁷³³ Yine bu dönemde Hindistan topraklarında yaptığı başarılı seferler neticesinde Halife tarafından Sultan İbrâhim'in oğlu Mahmûd'a Sani-i Emîrû'l-Mü'minîn Seyfûddeve unvanı verildi.⁷³⁴ Behrâmşâh'ın Sencer tarafından Gazne tahtına oturtulmasından sonra hutbe sırasıyla Halife, Sultan Muhammed Tapar, Melîk Sencer ve Sultan Behrâmşâh'ın adına okutuldu.⁷³⁵

Behrâmşâh'ın saltanatı sırasında dönemin ünlü tasavvuf şairi Senâî, yazdığı Hadîkatü'l-Hakîka adlı eseri sebebiyle bazı fakihler tarafından küfür ehli sayıldı. Âlimlerin taşkınlıklar yapmasından çekinen Sultan Behrâmşâh, Senâî'yi hapsedti. Kendisine yapılan kâfir yaftalarından kurtulmak isteyen Senâî, eserinin bir nüshasını Bağdat'ta bulunan Büryânger adı ile meşhur Gazneli âlim Burhâneddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Nâsır Gaznevî'ye (ö.551/1156) gönderdi. O, Senâî'nin bu eserini âlimlerle birlikte Halife'nin huzurunda incelenmesini sağladı. Eser incelendikten sonra Büryânger, Gazne'ye Halife'nin fetvasını içeren iki mektup gönderdi. Bu mektupların ilki eserin İslâm'a uygun olduğu ve Senâî'nin itikadında problem olmadığı yönündeydi. Kaban, Büryânger tarafından bizzat Sultana yazılan ikinci mektubun içeriği için "Resul-i Ekrem (a.s.) efendimizi sevenlerin düşmanlarının yine kendi zamanının âlimlerinden olduğunu belirterek bu konudaki şikâyetini dile getirdiği mektuptur" demektedir. Bağdat'tan gelen bu iki mektuptan sonra Senâî hem hakkındaki suçlamalardan hem de hapisten kurtuldu.⁷³⁶ Senâî'nin halife tarafından gelen bir mektupla hapisten çıkarılması Gazneliler için bu geç dönemde dahi Halife'yle kurulan ilişkinin ne derece önemli olduğunu göstermektedir.

⁷³² İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 203; Bündârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 51.

⁷³³ Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ*, s. 161. Bu dönemden kalan bazı Kur'ân nüshaları hakkındaki bilgi için bakınız; Viola Allegranzi, "Les Inscriptions Persanes De Ghazni, Afghanistan Nouvelles Sources Pour L'étude De L'histoire Culturelle et De La Tradition Épigraphique Ghaznavides (V-VI/XI-XII Siècles)", (Thé de doctorat en, Università Degli Studi Dî Napoli, Napoli, 2017), ss. 127, d.n. 356, 220; Alya Karame, "Qur'ans from the Eastern İslâmîc World between 4th/10th and 6th /12th Centuries", (Degree off Doctor of Philosophy, College of Humanities and Social Science Edinburgh College of Art, The University of Edinburgh, Edinburgh, 2016), ss. 103-165.

⁷³⁴ Sharma, *Persian Poetry at the Indian Frontier*, ss. 19-20, 43-44. Ayrıca bakınız; Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, *Divân-ı Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân*, ss. 10-11, 35-36, 332-333. Seyfûddeve lakabı Gazne'deki arkeolojik kazılarda elde edilen bir yazıt üstünde de görülmektedir. Ancak yazıttaki Seyfûddeve lakabı Sultan Mahmûd'a mı yoksa şehzâde Mahmûd'a mı atıf olduğu belirsizdir. Allegranzi, *Les Inscriptions Persanes De Ghazni, Afghanistan Nouvelles Sources Pour L'étude De L'histoire Culturelle Et De La Tradition Épigraphique Ghaznavides* s. 201.

⁷³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10/403.

⁷³⁶ Nurdan Kaban, *Senâî-yi Gaznevî'nin Hadîkatü'l-Hakîka'sındaki Tasavvufî Terimler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2020, ss. 104-105.

Kaynaklarda geç dönem Gazneliler ile Halifelik arasındaki ilişkiler hakkında başkaca malumata rastlanmamaktadır. Fakat devletin sonuna kadar Gazneli Sultanlarının Abbâsî halifeliğinin hamiliğini tanıdığına şüphe yoktur. Günümüze ulaşan sikkelerde bu durum açıkça görülmektedir. Darp edilen sikkelerde paranın bir yüzünde halifenin adı muhakkak bulunmaktaydı.⁷³⁷ Ayrıca kaynaklarda zikredilen Sultanların lakaplarının en azından bir kısmının Halife tarafından verildiği şüphesizdir.

3.7. Sultanların Lakap ve Unvanları

Sultan Mes'ûd b. Mahmûd'un ölümünden itibaren tahta oturmuş sultanların unvan ve lakaplarını zikretmek yerinde olacaktır. Bu unvanların bazılarını sikkeler üzerinde görülürken bazılarını tarih kitaplarında rastlamaktayız.

Mes'ûd'dan sonra ikinci kez tahta oturan Muhammed b. Mahmûd'a öncesinde halife tarafından Şihâbu'd-Devle ve Cemâlu'l-Mille unvanı verilmişti. Diğer unvanları ise Celâlu'd-Devle, Celâlu'd-Devle ve 'd-dîn, İmâdu'd-Devle ve Seyyidu'l-Mülûk ve 's-Selâtîn'dir.⁷³⁸

Muhammed'den sonra tahta geçen Mevdûd'un unvan ve lakapları ise Şihâbu'd-Devle, Kutbu'l-Mille ve Şihâbu'd-Devle, Şihâbu'd-Devle ve Fahru'l-Umme, Şihâbu'd-Devle, Ebu'l-Feth ve Kutbu'd-Dîn olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷³⁹

Kaynaklarda Mevdûd'un ardından tahta geçen sultanın küçük oğlu Mes'ûd için Ebu Cafer künyesinden başka bilgi yoktur.⁷⁴⁰ Ondan sonra yalnızca iki ay saltanat süren Ali b. Mes'ûd için ise Bahâu'd-Devle zikredilmektedir.⁷⁴¹

Abdürreşîd'in unvanları kaynaklarda şu şekildedir; Şemsu Dînillah, Ebû Mansûr, Seyfu'd-Devle, Cemâlu'd-Devle, Sultân-ı Mu'azzam, İzzu'd-Devle ve Zeynu'-Mille, Seyfullâh, Mu'izzu Dînillâh, Mecdu'd-Devle, Bahâu-d-Devle, Zeynu'l-Mille ve İzzu'd-Devle ve Zeynu'l-Mille.⁷⁴² Bir darbeyle Gazne tahtına geçen ve kısa süreli hüküm süren Tuğrul Bozan için tarih kitaplarında "kafir-i nimet" ve "melun" denmekte olsa da darp ettirdiği sikkelerin üzerinde kendisine "Kıvamüddeve" lakabını uygun görmüştür.⁷⁴³

Ferruhzâd için, Sultân-ı Mu'azzam, Sultan-ı Buzurg, Sultan-ı Adil, Emîr-i Hamîd,

⁷³⁷ Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, ss. 129-134.

⁷³⁸ Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, s. 125; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 301.

⁷³⁹ Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, s. 126; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 302.

⁷⁴⁰ Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 302.

⁷⁴¹ Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, s. 126; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 302.

⁷⁴² Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, s. 126; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 302.

⁷⁴³ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), ss. 43-44; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 45; Halilî, *Saltanat-ı Gazneviyân*, s. 248.

Ebû Şûcâ, Cemâlu'd-Devle, Cemâlu'd-Devle ve Kemâlu'l-Mille unvan ve lakapları kaydedilmiştir.⁷⁴⁴ Gazneli Devleti'ni en uzun süre yöneten Sultan İbrâhim için, el-Melîku'l-Müeyyed, Radiyyu'd-Din, Zahîru'd-Devle, Nasîru'l-Mille, Seyyidu's-Selâtîn, Sultân-ı Mu'azzam, Veliyyu'n-Ni'am, Nasîru'd-Devle, Nasîru'd-Devle ve Zahîru'l-Mille, Zahîru'd-Devle ve Nasîru'l-Mille, Zahîru'd-Devle el-Melîk İbrâhim Nasîrî, Sultânu'l-A'zam Kâhîru'l-Mulûk Seyyidu's-Selâtîn, Ebû'l-Muzaffer, Sultân-ı Radî, Hâfız es-Sultânu'l-A'zam, Seyfu's-Sultani'l-A'zam unvanları zikredilir.⁷⁴⁵

III. Mes'ûd'un unvan ve lakapları ise şöyledir; Celâlu'd-Din, Celâlu'd-Devle, Alâu'd-Devle, Alâu'd-Dîn, el-Kerîm, es-Sultânu'l-Adil Mevlâ's-Selâtîn Nizâmu'd-Din, Alâ'u'd-Devle, es-Sultânu'l-A'zam Melîku'l-İslâm.⁷⁴⁶ Bir yıl sultanlık yapan Şîrzâd için Alâ'u'd-Devle, Adudu'd-Devle, Kemâlu'd-Devle lakapları kaydedilmiştir.⁷⁴⁷ Arslanşâh için Sultânu'd-Devle, Sultânu'd-Devle Melîk ve Sultânu'l-A'zam zikredilmektedir.⁷⁴⁸

Sencer'in yardımıyla Gazne tahtına oturan Behrâmşâh'ın unvanları da şöyledir; es-Sultânu'l-A'zam Yemînu'd-Devle, Yemînu'd-Devle, Yemînu'd-Devle ve Emînu'l-Mille, Yemînu'd-Devle ve'd-Dîn, Mu'izzu'd-Devle, Mu'înu'd-Devle, Fahru'l-Mulûk, Sultân-ı Beni Âdem, Mâlik-i Rikâb-ı Umem, Seyyid-i Mulûk-i Arab ve Acem, Alâu'd-Devle.⁷⁴⁹

Gazne'ye sahip son Gazneli sultanı Hüsrevşâh için; Yemînu'd-Devle ve'd-Dîn, Sultânu'l-A'zam, Tâcu'd-Devle, Mu'eyyenu'd-Devle ve'd-Dîn, Mu'izzu'd-Devle, Sultân-ı Halîm, Nizâmu'd-Dîn, Zahîru'd-Devle lakap ve unvanları kullanılmaktadır.⁷⁵⁰ Son Gazneli Sultanı Hüsrev Melîk'in Tâcu'd-Devle, Sultân-ı Halîm, es-Sultânu'l-A'zam Sirâcu'd-Devle, Tâcu'd-Devle şeklinde lakapları bulunmaktadır.⁷⁵¹

⁷⁴⁴ Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, s. 127; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 303.

⁷⁴⁵ Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, s. 127; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 303.

⁷⁴⁶ Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, s. 127.

⁷⁴⁷ Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, s. 127; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, s. 304.

⁷⁴⁸ Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, s. 128.

⁷⁴⁹ Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, s. 128.

⁷⁵⁰ Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, s. 128; Hashmi, *Successors of Mahmud of Ghazna*, ss. 304-305

⁷⁵¹ Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, s. 129.

SONUÇ

Dandanakan mağlubiyetinin ardından meydana gelen taht mücadeleleri Gazneli Devleti'nin hâkimiyetini sarsmıştır. Bu sarsılış, devletin çöküşüne kadar şiddeti değişken bir şekilde devam etmiştir.

I. Mes'ûd'un ölümünden sonrasına dair çağdaş şairlerin Divânları haricinde Gazneli tarihçiler tarafından yazılan çağdaş eserler günümüze ulaşmadığı için Gaznelilerin siyasî hayatına Gazneliler gözüyle bakabilmemiz mümkün olmamıştır. Bir müddet sonra, önce Selçukluların daha sonra ise Gurluların tâbiyetine giren Gazneli Devleti'nin, meydana gelen siyasî olaylara ne gibi reaksiyonlar gösterdiğini Gazneliler gözünden görmemiz meydana gelen olaylara kuşkusuz daha farklı bakmamızı sağlayacaktı. Geç Gazneli tarihi hem "çağdaş olmayan" hem de "dışarıdan bakanların" gözüyle ele alındığı için bazı olayların derinliğine inmemize mâni ve tahminlerden öteye gidemememize sebep olmuştur. Buna rağmen çalışmamızda dönemi inceleyen diğer eserlerdeki bazı hatalı bilgiler düzeltilmiştir. Bu minvalde, birçok eserde Sultan Sencer'in Gazne'ye yaptığı ikinci seferin sebeplerinden biri olan "Behrâmşâh'ın 1 yıldır vergisini vermeme" durumunun en az üç yıl sürdüğü tespit edilmiştir. Ayrıca Sultan Sencer'in Gazne'ye yaptığı her iki seferin de araştırmacıların aktardığı gibi savaşız olmadığı ortaya konulmuştur.

Dandanakan mağlubiyetinin ardından meydana gelen taht mücadeleleri devletin asayişini sarsmıştır. Mevdûd'un saltanatı süresince agresif bir politika gütmemesinin sebebi kuşkusuz devletin batı topraklarının Selçuklular tarafından ele geçirilmesi olmuştur. Mevdûd aldığı ve uyguladığı kararlar neticesinde Selçukluların doğuya doğru ilerlemesini durdurmuştur. Mevdûd'un agresif politikaları onu gerçeklikten koparmamış, Selçukluları Horasan'dan atmak için müttefikler aramış ancak vakitsiz ölümü bu planı engellemiştir. Ölümünün ardından asayiş tekrar bozulmuştur. Mahmûd'un oğlu Abdürreşîd'in sultan olmasıyla hakimiyet kontrol altına alınmış fakat onun kısa saltanatında toprak bütünlüğü korunamaz olmuştur. Doğuda Hint racaları artık kontrol edilemez olmuş ve Sind bölgesinin büyük bir kısmı hakimiyetten çıkmıştır. Bu durum devletin sınırlarının gün geçtikçe küçüldüğünün açık göstergesidir. Abdürreşîd'in Tuğrul Bozan adlı emîri tarafından öldürülmesi, baş şehrin bu emîr tarafından ele geçirilmesi ve Sebük Tegin Hanedanı'nı

ortadan kaldırmaya teşebbüs etmesi durumun acizliğini gözler önüne sermektedir. Tuğrul Bozan'ın Sebük Tegin Hanedanı'na sadık kişiler tarafından öldürülmesi hanedanın yok olmasını engellemiştir. Emîrlerin kararlarıyla tahta geçen Ferruhzâd'ın Selçuklulara saldırganlığı yerini zamanla daha gerçekçi bir politikaya bırakmıştır. O, saltanatının son zamanlarında Selçuklularla yaklaşık yirmi beş yıldır devam eden bu savaşı sonlandırmak istemiş fakat ömrü buna yetmemiştir.

Sultan Mevdûd'dan Sultan Ferruhzad'ın ölümüne kadar geçen sürede sultanların dış siyasette sürdürdükleri saldırgan siyasî politika devletin hâkimiyetini sağlanmasını engellemiştir. Asayiş bozukluğu, toprak bütünlüğünü koruyamama ve taht kavgaları, devletin sınırlarının bu süreç içerisinde gün geçtikçe küçülmesine sebep olmuştur. Bu dönemde meydana gelen toprak kayıplarını genel bir çerçeveye vermek gerekirse, devletin kuzeyde artık Karahanlılarla bir hududu kalmamış; Güneyde Sind bölgesi kontrol altından çıkmış ve bölgede tekrar hâkimiyet sağlanamamış; Batıda ise Gur toprakları sınır olmak üzere Horasan tamamen Selçukluların hâkimiyeti altına girmiştir.

Tahta oturan Sultan İbrâhim, devletin düştüğü bu müşkül durumu fark ettiği için Selçuklularla barış anlaşması yapılması gerektiğine karar vermiştir. Bu barış anlaşmasıyla İbrâhim, kaybedilen Horasan topraklarında artık gözünün olmadığını resmen kabul etmiştir. O, yıllardır süren savaş haline son vermiş, devletin ihyası için uğraşmış ve gerçekçi siyasî politika güden bir sultan olmuştur. Yaklaşık kırk yıllık saltanatı boyunca toprak bütünlüğünü korumuş ve hatta Hint topraklarındaki üstünlüğünü bölgedeki yerel hanedanlara tekrar göstermiştir. Sultan İbrâhim, Selçuklularla barış anlaşması imzalamış olsa da Selçuklularda meydana gelen karışıklıklardan faydalanmayı bilmiştir. Onun zaman zaman batıda bu mücadeleler içine girmiş olması iki devlet arasındaki barışın kusursuz bir şekilde devam etmediğini göstermektedir.

Yerine geçen oğlu III. Mes'ûd, babasının siyasî politikasını devam ettirmiştir. Saltanatı süresince toprak bütünlüğünü korumuş ve bölgedeki güçlü varlığını devam ettirmiştir.

III. Mes'ûd'un oğulları arasında meydana gelen taht mücadeleleri Gazneli Devleti'ni Selçukluların tâbiyeti altında yaşamasına sebep olmuştur. Gazneli Devleti artık eski ihtişamından uzak küçük bir devlet konumuna düşmüş ve dış siyasette Selçukluların boyundurluğunda yaşamıştır.

Gazneli Devleti'ni ortadan kaldıran Gurlular olmuştur. Neticede ileri gelen devlet adamları ve emîrlerin birbirleriyle olan mücadeleleri devleti oldukça yıpratmıştır. Emîrlerin

tahta geçecek sultanı belirleyip istediklerinde de tahttan sultan indirmeleri devletin merkezî otoritesini sarmış ve zayıflamasına sebep olmuştur.

Gazneli tarihinde, toprak bütünlüğü, iç ve dış siyaset politikaları, savaşlar ve taht mücadeleleri gibi siyasî tarihi ilgilendiren hadiseler göz önüne alındığında, devletin çıkarları doğrultusunda en istikrarlı hükümdarın Sultan İbrâhim olduğu kanısına varılmıştır. Çünkü devleti içinde bulunduğu müşkül durumdan kurtulmanın yollarını arayan ve bu amaçla realist bir politika güden ve bunu uygulayabilen ilk hükümdar Sultan İbrâhim'dir. Buna karşın tahta oturduğu andan itibaren devletin siyasî bağımsızlığından vazgeçen, 39 yıl boyunca Selçuklu himayesinde tahta oturan ve kendine özgü bir siyasî politika güdemeyen Sultan Behrâmşâh'ın, özellikle Gurlulara karşı yaptığı siyasî hatalar devleti çöküşe götüren süreci başlatmıştır.

Çalışma boyunca bazı siyasî olayların zamanını veya mekanını tespit etmek mümkün olmamıştır. Tespit edemediğimiz, etmekte zorlandığımız bir husus Sultan İbrâhim'in Gur seferinin tarihi olmuştur. Kaynaklar ve araştırma eserler incelendiğinde ortaya kesin bir tarih veya tarih aralığı verilememiştir.

Tespit edemediğimiz başka bir husus Hüsrevşâh'ın Gazne'den hangi kavmin saldırısı yüzünden kaçtığıdır. Kaynaklar burada Oğuzlar ve Gurlular olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Coğrafyaya ve zamana yakınlığı bakımından Cûzcânî'nin "Oğuzlar yüzünden" kaydı esas alınarak bir yorumda bulunulmuştur.

Gazneli Devleti'nin son iki sultanı hakkındaki bilgiler tamamen iç içe ve karışıktır. Özellikle 1160-1163 tarihleri arasında meydana gelen olayların hangi sultan zamanında olduğunu tespit etmek zor olmuştur. Bu yüzden Hüsrevşâh'ın ölüm tarihinin tespiti üzerinde durulmuş ve ölümünün 556/1161 yılında olduğu görüşü benimsenmiştir.

Geç dönem Gazneli Devleti tarihi üzerine çalışacak kişiler Gazneli tarihinde meydana gelen sosyal, kültürel, ekonomik, siyasî vb. her türlü olayı ve belgeyi incelemeli ve gözden geçirmelidir. Geç dönem Gazneliler hakkında çağdaş eserlerin azlığı göz önüne alındığında elde edilen en ufak bilginin önemli olduğu göz ardı edilmemelidir. Firişte gibi geç dönem yazarlarından bazıları, I. Mes'ûd sonrasına dair erken dönem kaynaklarına göre daha kapsamlı bilgiler vermiştir. Bu da göstermektedir ki bu yazarlar günümüze ulaşmayan veya henüz ulaşıp ulaşmadığı tespit edilemeyen nice kaynaktan yararlanmışlardır. Çalışmamız kaybolan bu eserlerin bir gün ortaya çıkabileceği ümidiyle ve geç dönem Gazneli Devleti'nin siyasî tarihini aydınlatmak amacını kısmen de olsa gerçekleştirdiği ümidindedir.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Mahmûd; *Selçuknâme*, (Haz. Erdoğan Merçil), Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2011.

Aka, İsmail; “Hândmîr”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, C. XV, ss. 550-552.

Akkuş, Mustafa ve İzzetullah Zeki; “Gaznelilerin Selçuklulara Tabiliği Meselesi ve Sultan Behrâmşâh Dönemi (1117-1157)” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* S. 43, 2020, ss. 403-409.

Aksu, Güngör; *Yemînü'd-Devle Mahmûd El-Gaznevî'nin Siyasî Faaliyetleri (998-1030)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İÜ SBE, İstanbul, 2022.

Allegranzi, Viola; “Les Inscriptions Persanes de Ghazni, Afghanistan Nouvelles Sources Pour L'étude De L'histoire Culturelle et De La Tradition Épigraphique Ghaznavides (V-VI/XI-XII Siècles)”, Thé de doctorat en, Università Degli Studi Dı Napoli, Napoli, 2017.

Ansarı, A. S. Bazmee; “Cüzcânî, Minhâc-ı Sirâc”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, C. VIII, ss. 98-99.

Ateş, Ahmed; “Mes'ûd b. Sa'd b. Salmân”, *İA*, MEB Devlet Kitapları, Eskişehir, 2001, C. VIII, ss. 141-144.

Avcı, Casim; “Nizameddin Ahmed Herevî”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, C. XXXIII, ss. 178-179.

Ayan, Ergin; *Orta Çağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017.

Bedâûnî, Abdulkadir Mülûkşâh (ö.1024/1615?); *Müntehâbü't-Tevârih*, C. I, (Tsh. Mevlevî Ahmed Ali Sâhib), Kalkûta, 1868, **İngilizce Tercümesi**; Abdu-l-Qadir İbn-i Muluk Shah; *Muntakhabu-t-Tawarikh*, Vol. I, (Trans. George Speirs Alexander Ranking), İdarah-i Adabiyat-ı Delli, Delhi, 2009.

Barthold, Vasily Vladimiroviç; *İran Tarihi Coğrafyası*, (Çev. Ömer Alkaç), Selenge Yayınları, İstanbul, 2022.

Barthold, Vasily Vladimiroviç; *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Kronik Kitap, İstanbul, 2017.

Bayur, Yusuf Hikmet; *Hindistan Tarihi I.Cilt İlk Çağlardan Gurkanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar (1526)*, TTK Basımevi, Ankara, 1987.

Beyhakî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin; *Târîh-i Beyhakî*, (Çev. Necati Lügal), TTK Yayınları, Ankara, 2019.

Bilgin, Orhan; “Gerdîzî”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, C. XIV, ss. 29-30.

Birbiçer, Ali; “Osmanlı Tarihlerinden Selçuklularda İlgili Bilgiler”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, MSGSÜ SBE, İstanbul, 2014.

Bîrûnî, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed (ö. 453/1061?); *Tahkîku Mâ Li'l-Hind Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*, (Çev. Kıvameddin Burslan), (Haz. Ali İhsan Yitik), TTK Yayınları, Ankara, 2018.

Bostan, İdris; “Agra”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, C. I, ss. 450-451.

Bosworth, Clifford Edmund; “Ebrâhîm b. Mas'ûd”, *EIr.* <https://iranicaonline.org/articles/ebrahim-b-masud> (son erişim: 27.06.2022).

Bosworth, Clifford Edmund; “Ghürids,” *EI²*, Brill, Leiden, 1991, C. II, ss. 1099-1104.

Bosworth, Clifford Edmund; “Walwalidj”, *EI²*, Brill, Leiden, 2002, C. XI, ss. 133-

134.

Bosworth, Clifford Edmund; *The Ghaznavids Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994-1040*, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi, 1992.

Bosworth, Clifford Edmund; *The Later Ghaznavids Splendour and Decay The Dynasty in Afghanistan and Northern India, 1040-1186*, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi, 2015.

Bündârî, Kıvâmüddîn Ebû İbrâhîm el-Feth b. Alî b. Muhammed el-Bündârî el-İsfahânî (ö.643/1245); *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi (İmad Ad-dîn Al-Kâtib Al-İsfahânî'nin Al-Bondârî Tarafından İhtisar Edilen Zubdat Al-Nuşra Va Nuhbat Al 'Usra Adlı Kitabının Tercümesi)*, (Çev. Kıvameddin Burslan), TTK Yayınları, Ankara, 2016.

Cüveynî, Ebü'l-Muzaffer Alâüddîn Atâ' Melîk b. Bahâiddîn Muhammed (ö.681/1283); *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara, 2013.

Cüzcânî, Ebû Amr Minhâcüddîn Osmân b. Sirâciddîn Muhammed (ö.664/1266'dan sonra); *Tabakât-ı Nâsırî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, (Çev. Erkan Göksu), TTK Yayınları, Ankara, 2015. **İngilizce Tercümelere**; *Tabakat-ı-Nasırı A General History of The Muhammadan Dynasties of Asia, Including Hindustan; from A.H 194 (810 A.D) to A.H. 658 (1260 A.D) and the Irruption of Infidel Mughals into İslâm*, Vol. I, (Trans. Major H. G. Raverty), Oriental Books Reprint Corp., Delhi, 1970; *Ghaznvide, Ghor and Slave Dynasties or Tabakat-ı Nasırı of Minhaju-s Siraj*, (Trans. Henry Miers Elliot), Susil Gupta, Calcutta, 1953.

Dames, Mansel Longworth; "Gakhar", *İA*, MEB Devlet Kitapları, Eskişehir, 2001, C. IV, ss. 707-708.

Dames, Mansel Longworth; "Garcistan", *İA*, MEB Devlet Kitapları, Eskişehir, 2001, C. IV, s. 717.

Dames, Mansel Longworth; "Gazneliler", *İA*, MEB Devlet Kitapları, Eskişehir, 2001, C. IV, ss. 742-748.

Dames, Mansel Longworth; "Gûrîler", *İA*, MEB Yayınları, Eskişehir, 2001, C. IV, ss. 826-830.

Delibalta, Yavuz; *Selçuklularda İstihbarat*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2018.

Demir, Kemal; "Gazneli Sultanlarının Ölüm Sebepleri" *MESOS Disiplinlerarası Orta Çağ Çalışmaları Dergisi*, C. III, S. 3, 2021, ss. 145-172.

Demir, Kemal; "Gaznelilerde Casusluk Faaliyetleri" *MESOS Disiplinlerarası Orta Çağ Çalışmaları Dergisi*, C. IV, S. 4, 2022, ss. 14-32.

Devletşâh, Bahtîşâh-ı Semerkandî (ö.900/1494-1495?); *Tezkiretü 'ş-Şuarâ*, C. I, (Çev. Necati Lugal), Kervan Yayın ve Kitapçılık Neşriyat, İstanbul, 1977.

Ebü'l-Fidâ, el-Melîkü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmail b. Ali el-Eyyübî (ö. 732/1331); *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017.

Elliot, Henry Miers; *The History of India As Told By Its Own Historians The Muhammadan Period (Ghaznvide, Ghor and Slave Dynasties of Avfi, Nizami, Asır, Baizawi and Juwaini)*, Susil Gupta, Calcutta, 1953.

Elliot, Henry Miers; *The History of India As Told By Its Own Historians The Muhammadan Period Vol. IV*, Trübner Company, London, 1872.

Erkan, Arif. Arapça-Türkçe Büyük Sözlük El-Beyan, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2012.

Esin, Emel; *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş (Türk Kültürü El-Kitabı, II, Cild 1/b'den Ayrı Basım)*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1978.

Firişte, Muhammed Kâsım Hindûşâh b. Gulâm Alî Esterâbâdî (ö.1033/1623?); *Tarih-i Firişte*, (Tsh.: Muhammed Rıza Nasırî), İsfahan: Merkez Tahkikat Rayane-i Kâime, t.y. **İngilizce Tercümesi**; Mahomed Kâsım Ferista, *History of the Rise of the Mahomedan Power in India Till The Year A. D. 1612*, Vol. I-VI, (Trans. John Briggs), London, 1829.

Furûzânî, Sayyed Abol-Ghasem; *Gazneviyan ez Peydâyiş ta Furûpâşî*, Sazman-ı Mütalaa ve Tedvin-i Kütüb-i Ulum-i İnsani-yi Daneşgahha, Tahran, 1393.

Gaffârî-i Kazvînî, Kadı Ahmed b. Muhammed (ö. 975/1567); *Tarih-i Cihânârâ*, (Neşr. Hasan-ı Nerâki), Kitâbfürûşî-i Hâfız, Tahran, 1342.

Gerdîzî, Ebû Saîd Abdulhay Dahhâk b. Mahmûd (ö. 453/1061'den sonra); *Zeynü'l-Ahbâr (Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler ve Gazneliler)*, (Çev. Filiz Akçay), Gece Kitaplığı, Ankara, 2022.

Gökmen, Gökhan; *Mu'izzî'nin Şiir Dünyası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi SBE, Kırıkkale, 2018.

Göksu, Erkan; *Afganistan ve Hindistan'ın İhtişamlı Hanedanı Gazneliler*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2021.

Güner, Ahmet; "Kâkûyîler", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, C. XXIV, ss. 219-221.

Habib, Mohammad; *Sultan Mahmud of Ghaznin A Study*, Aligarh Muslim University Publications, Aligarh, 1927.

Halacıoğlu, Yusuf; "Fersah", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, C. XII, s. 412.

Halilî, Halîlullah; *Saltanat-ı Gazneviyân*, İntişârât-ı Emîrî, Kâbil, 2013.

Hândmîr, Gıyâsüddîn b. Hâce Hümâmiddîn Muhammed b. Hâce Celâlidîn Muhammed b. Hâce Burhâniddîn Muhammed-i Hüseyinî Şîrâzî (ö. 942/1535-1536); *Târîh-i Habîbü's-Siyer fî Ahbârî Efrâdî'l-Beşer*, C. II, İntişârât-ı Kitâb-ı Furuşî, 1380.

Hardy, P.; "Badâ'ûnî", *EI²*, Brill, Leiden, 1986, C. I, ss. 856-857.

Hashmi, Yusuf Abbas; *Successors of Mahmud of Ghazna In Political, Cultural and Administrative Perspective*, South Asian Printers and Publishers Ltd, Karachi, 1988.

<http://www.sda.gov.in/en/our-profile/area> (son erişim: 08.08.2022).

https://en.wikipedia.org/wiki/Parwan_Province (son erişim: 01.08.2022).

<https://en.wikipedia.org/wiki/Thanesar> (son erişim: 31.07.2022).

[https://iranicaonline.org/articles/ghaznavids#prettyPhoto\[sidebar\]/0/](https://iranicaonline.org/articles/ghaznavids#prettyPhoto[sidebar]/0/) (son erişim: 26.11.2022).

<https://www.jatland.com/home/Swat> (son erişim: 13.08.2022).

<https://www.youtube.com/watch?v=qw9psR8MyPI> (son erişim: 13.08.2022).

Hunkan, Ömer Soner; *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, Paradigma Akademi, İstanbul, 2015.

Hüseyinî, Sadruddîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali (ö. 590/1194'ten sonra); *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (Çev. Necati Lügal), TTK Yayınları, Ankara, 1999.

İbâdî, Mohammad Qasim; *Bir İslâm Şehri Olarak Gazne (338/949-492/1099)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi NEÜ, SBE, Konya, 2018.

İbn Abdu'l-Wahhab, Mirza Muhammed; "Mas'ud-i-Sa'd-i-Salman", (Trans. E. G. Browne), *The Journal of the Royal Asiatic Society*, 1905, ss. 693-740.

İbn Battûta, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî (ö. 770/1368-1369); *İbn Battûta Seyahatnamesi*, C. I-II, (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020.

İbn Funduk, Ebu'l-Hasan Ali b. Zeyd Beyhakî (ö. 565/1169); *Târîh-i Beyhâk*, (Tsh. Ahmed Behmenyar), Tahran, 1317.

İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî (ö. 367/977'den sonra); *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017.

İbn İsfendiyar, Muhammed b. el-Hasan (ö. 613/1216'dan sonra); *History of Tabaristan*, (Trans. Edward G. Browne), Brill, Leyden, 1905.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b.

Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî (ö. 774/1373); *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. XII, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994.

İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî (ö. 660/1262); *Biyografilerle Selçuklular Tarihi, Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler)*, (Çev. Ali Sevim), TTK Basımevi, Ankara, 1982.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233); *El-Kâmil fî't-Tarih*, C. IX-XI, (Çev. Abdülkerim Özeydın), Bahar Yayınları, İstanbul, 1987.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233); *El-Kâmil fî't-Tarih*, C. IX, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003.

İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kureşî el-Maarrî (ö. 749/1349); *Bir Orta Çağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, (Çev. Mustafa Alican), Kronik Kitap, İstanbul, 2017.

İstahrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-Fârisî (ö. 340/951-952'den sonra); *Ülkelerin Yolları Değerlendirme-Metin*, (Çev. Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2020.

İzgi, Cevat; "Kutvâl", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, C. XXVI, ss. 503-504.

Jaffar, Sardar Muhammad; *Mediaeval India Under Muslim Kings Volume II The Rise and Fall of The Ghaznavids*, The Empire Press, Peshawar, 1940.

Kaban, Nurdan; *Senâî-yi Gaznevî'nin Hadîkatü'l-Hakîka'sındaki Tasavvufî Terimler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2020.

Kafesoğlu İbrâhîm; *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melîkşâh*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973.

Kara, Mustafa Berkay; *Âdâbu'l-Harb Ve's-Şecâ'a Adlı Eserinin İlk Yedi Bölümünün Çevirisi ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2021.

Karakoç, Haşim; *Kâdı Beyzâvî ve Nizâmu't-Tevârîh'inin Edisyon Kritiği ve Tahlili*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi SBE, Kırıkkale, 1998.

Karame, Alya; "Qur'ans from the Eastern İslâmic World between 4th/10th and 6th/12th Centuries", Degree off Doctor of Philosophy, College of Humanities and Social Science Edinburgh College of Art, The University of Edinburgh, Edinburgh, 2016.

Kazvîni, Mîr Yahya b. Abdullatif; *Lubbü't-Tevârîh*, İntişârât-ı Bunyâd ve Gûya, Tahran, 1363.

Keykâvus b. İskender (ö. 475/1082'den sonra), *Kâbusnâme*, (Çev. Sevâl Günbal Bozkurt), Kapı Yayınları, İstanbul, 2020.

Khan, Ghulam Mustafa; *A History of Bahram Shah of Ghaznin*, Panjab, 1995.

Köymen, Mehmet Altay; "Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar, I. Büyük Selçuklu İmparatorluğu Devrine Âit Münşeat Mecmuaları", *DTCFD*, C. VIII, S. 4, 1951, ss. 537-648.

Köymen, Mehmet Altay; "Sencer", *İA*, MEB Devlet Kitapları, Eskişehir, 2001, C. X, ss. 486-493.

Köymen, Mehmet Altay; *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II.Cilt İkinci İmparatorluk Devri*, Ankara, TTK Yayınları, 2017.

Köymen, Mehmet Altay; *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I.Cilt Kuruluş Devri*, Ankara, TTK Yayınları, 2016.

Köymen, Mehmet Altay; *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 2017.

Kurtuluş, Rıza; "Kazvîni, Mîr Yahyâ", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2022, C. XXV, s. 158.

Kurtuluş, Rıza; "Şebânkâreî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, C. XXXVII, ss.

390-391.

Küçükkebir, Esin; “Gazneliler ile Selçuklular Döneminde Taberistan Bölgesi ve Ziyârililer”, *VAKANÜVİS Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. II, S. 1, 2017, ss. 139-151.

Kütük, Ahmet; *Tuğrul ve Çağrı Saltanat ve Sadakat*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2020.

Leisi, Mohsen; *Câmi’ü’t-Tevârîh-i Hasanî Adlı Farsça Eserin Moğollar ile İlgili Kısımının Tahlil-Tenkid ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2018.

Merçil, Erdoğan; “Behrâm Şah” *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, C. V, ss. 357-358.

Merçil, Erdoğan; “Gazneliler”, *DİA*, TDV Yayınları, 1996, C. XIII, ss. 480-484.

Merçil, Erdoğan; “İbrâhim b. Mes’ûd-i Gaznevî” *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, C. XXI, ss. 321-322.

Merçil, Erdoğan; “Mevdûd b. Mes’ûd-i Gaznevî,” *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2004, C. XXIX, ss. 431-432.

Merçil, Erdoğan; “Ziyârililer”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, C. XLIV, ss. 498-499.

Merçil, Erdoğan; *Gazneli Mahmud*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Merçil, Erdoğan; *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1989.

Merçil, Erdoğan; *Selçuklular’da Hükümdarlık Alâmetleri*, TTK Yayınları, Ankara, 2007.

Mes’ûd-i Sa’d-i Selmân (ö. 515/1121); *Divân-ı Mes’ûd-i Sa’d-i Selmân 438-515*, (Neşr. Reşid-i Yâsemî), İntişârât-ı Güldânî, Tahran, 1362.

Mes’ûdî, Ebü’l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali (ö. 345/956); *et-Tenbîh ve’l-İşrâf Dünya Coğrafyası ve Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2020.

Mîrhând, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd (ö. 903/1498); *Gazneliler Ravzatu’s-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, (Çev. Erkan Göksu), Kronik Kitap, İstanbul, 2017; *Ravzatu’s-Safâ fî Sîreti’l-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, (Çev. Erkan Göksu), TTK Yayınları, Ankara, 2015.

Müellifi Meçhul; *Hudûdü’l Âlem mine’l-Meşrik İle’l-Magrib*, (Çev. Abdullah Duman, Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2020.

Müellifi Meçhul; *Mücmelü’t-Tevârîh ve’l-Kısas*, (Tsh. Melikü’s-Şuerâ Behâr), (Dijitale Aktaran: Merkez-i Tahkikat Rayane-i Kaime-i İsfahan), Kelâle-i Hâver, Tahran, ts.

Müellifi Meçhul; *Târîh-i Sistan*, (Çev. Vural Öntürk), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2018.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah (ö. 1113/1702); *Câmiu’d-Düvel Selçuklular Tarihi I*, (Haz. Ali Öngül), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Müstevfi’yi Kazvînî, Hamdullâh b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr (ö. 740/1340’tan sonra); *Tarih-i Güzide*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara, 2018.

Müstevfi’yi Kazvînî, Hamdullâh b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr; *The Geographical Part of The Nuzhat-al-Qulub*, (Trans. G. Le Strange), Brill, Leiden, 1919.

Nacar, Nuray; *Celâl-zâde Sâlih Çelebi Cevâmi’ül-Hikâyat ve Levâmi’ü’r-Rivayat (Topkapı Revan K. No. 1085 y. 189-376) Çeviri Yazı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya, 2019.

Nazım, Muhammad; “Mevdûd”, *İA*, MEB Devlet Kitapları, Eskişehir, 2001, C. VIII, ss. 162-163.

Niyogi, Roma; *The History of The Gahadavala Dynasty*, Calcutta Oriental Press,

Calcutta, 1959.

Nizâmeddin Ahmed, Bahşî b. Muhammed Mukim Herevî Ekberâbâdî (ö. 1003/1594); *The Tabaqat-ı-Akbarî (A history of India From The Early Musalman Invasions to the Thirty-Sixth Year of The Reign of Akbar)*, Vol. I, (Trans. B. De), The Baptist Press, Calcutta, 1927.

Nizâmî Arûzî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Ömer b. Alî Semerkandî (ö. 552/1157?); *Çehâr Makale*, (Çev. Esin Eren Soysal), Demavend Yayınları, İstanbul, 2016.

Nizami, Khaliq Ahmad; "Firişte", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, C. XIII, ss. 133-134.

Nizâmülmülk, Ebü Alî Kıvâmüddîn Hasen b. Alî b. İshâk et-Tûsî (ö. 485/1092); *Siyâset-Nâme*, (Haz. ve çev. Mehmet Altay Köymen), TTK Yayınları, Ankara, 2018.

Oruç, Züriye; "Sultan Melîkşah'ın Eşlerinden Çağrı Bey'in Torunu Zübeyde Hâtun" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. III, S. 1, 2021, ss. 317-334.

Ömeri, Şihâbüddîn Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillâh (ö.749/1349); *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesâlikü'l-Ebsâr*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2019.

Öntürk, Vural; "Alâeddin Hüseyin Cihansûz'un Gazne Şehrini İstilasî," *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. XXII, S. 4, 2020, ss. 1715-1733.

Öntürk, Vural; "Gaznelilerde Bir Şehzâde Düşmanı: Hâcibü'l-Hüccâb Tuğrul Bozan" *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. I, S. 36, 2017, ss. 345-360.

Öntürk, Vural; *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Van, 2020.

Özaydın, Abdülkerim; "Berkyaruk", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, C. V, ss. 514-516.

Özaydın, Abdülkerim; "el-Kâmil", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, C. XXIV, s. 281-283.

Özaydın, Abdülkerim; "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, C. XX, ss. 132-134.

Özaydın, Abdülkerim; "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, C. XXI, ss. 26-27.

Özaydın, Abdülkerim; "Kavurd Bey", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2022, C. XXV, ss. 73-74.

Özaydın, Abdülkerim; "Târîh-i Güzide", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, C. XL, ss. 82-83.

Özaydın, Abdülkerim; *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, TTK Yayınları, Ankara, 1990.

Özgüdenli, Osman Gazi; "Gazneli ve Selçuklu Şairlerin Gözüyle Zindan", *Zindanlar ve Mahkûmlar*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Babil Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 11-25.

Özgüdenli, Osman Gazi; "Mûsâ Yabgu", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2019, C. Ek-II, ss. 322-323.

Özgüdenli, Osman Gazi; "Sîstan", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, C. XXXVII, ss.274-276.

Özgüdenli, Osman Gazi; *Selçuklular Cilt I Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2020.

Özkuzugüdenli, Bülent; *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'ü't-Tevârih'i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı (Giriş-Farsça Metin-Türkçe Tercüme)*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi TAE, İstanbul, 2014.

Öztürk, Mürsel; “Eşref-i Gaznevî”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, C. XI, ss. 474-475.

Palabıyık, M. Hanefi; “Abbâsî Hilafeti'nin Gazneli Devleti ile Münasebetleri”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2021, C. VI, ss. 417-441.

Palabıyık, M. Hanefi; *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2002.

Paydaş, Kazım; “Bilge Bir Hükümdar Gazneli Sultanı İbrâhim b. Mes'ûd (450-492/1059-1099)”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. VI, S. 5, 2013, ss. 455-475.

Piri, Mohammedreza; *Tarihi Bir Kaynak Olarak Selçuklu Dönemine Ait Şiir Divânları Üzerine Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2015.

Piyadeoğlu, Cihan; “Büyük Selçuklular Devleti”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2021, C. X, ss. 17-102.

Piyadeoğlu, Cihan; *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2012.

Piyadeoğlu, Cihan; *Selçukluların Kuruluş Hikayesi Çağrı Bey*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2019.

Poole, Stanley Lane; *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, Volume IX, Forni Editore, Bologna, 1967.

Râvendî, Ebû Bekr Necmüddîn Muhammed b. Alî b. Süleymân (ö. 603/1207'den sonra); *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti)* C. I-II, (Çev. Ahmed Ateş), TTK Yayınları, Ankara, 2020.

Ray, H.C; *The Dynastic History of Northern India (Early Mediaeval Period)*, Vol. I, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi, t.y.

Rehman, Abdur; “The Last Two Dynasties of The Shasis (An Analysis of Their History, Archaology, Coinage and Palaeography)”, Degree of Doctor, Australian National University, Canberra, 1976.

Reşîdüddin Fazlullah; *Câmiu't-Tevârîh Selçuklular Tarihi*, (Çev. Erkan Göksu, Hüseyin Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul, 2011.

Reşîdüddin Fazlullah; *Câmiu't-Tevârîh'te Harezmi Sultanları*, (çev. Farbod Mazlûmî), Selenge Yayınları, İstanbul, 2022.

Rızvî, Sayıd Athar Abbas; “Lahor”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2003, C. XXVII, ss. 57-58.

Sajjadi, Sadıq; “Gaffârî”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, C. XIII, ss. 280-281.

Saraç, Sena; *Gürlü Devleti'nin Kuruluşu ve Gazneliler Devleti'yle Münasebetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ SBE, İstanbul, 2019.

Seth, K.N; *The Growth Of The Paramara Power in Malwa*, Progress Publishers, Bhopal, 1978.

Sevim, Ali; “Çağrı Bey”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, C. VIII, ss. 183-186.

Sevim, Ali; “Sıbt İbnü'l-Cevzî”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, C. XXXVII, ss. 87-88.

Shafi, Iqbal M; “Fresh Light On The Ghaznavids”, *İslâmî Culture*, S. 12, 1938, ss. 189-234.

Sharma, Dasharatha; *Early Chauhan Dynasties (A study of Chauhan Political History, Chauhan Political Institutions and Life in The Chauhan Dominions From C. 800 to 1316 A.D.)*, S Chand Company, Delhi, 1959.

Sharma, Sunil; *Persian Poetry at the Indian Frontier: Mas'ud Sa'd Salman of Lahore*, Permanent Black, New Delhi, 2000.

Sibt İbnu'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avî el-Bağdâdî (ö. 654/1256); *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, (Çev. Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara, 2011.

Sıddıqui, İqtıdar Husain; "Cihansûz, Alâeddin", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 7/544-545.

Sıddıqui, İqtıdar Husain; "Gurlular," *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, C. XIV, ss. 207-211.

Singh, R. B.; *History of The Chahamanas*, Bhargava Bhushan Press, Varanasi, 1964.

Spuler, Bertold; "Ghaznawids," *EP*, Brill, Leiden, 1991, C. II, ss. 1050-1053.

Strange, Guy Le; *Doğu Hilafetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya) İslâm Fetihlerinden Timur Zamanına Kadar*, (Çev. Adnan Eskikurt, Cengiz Tomar), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015.

Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. 759/1358?); *Mecma'u'l-Ensâb (Hanedanlar Tarihi)*, (Çev. Fahri Unan), TTK Yayınları, Ankara, 2021.

Şeker, Elif; *Bir Devlet Adamı Olarak Gazneli Veziri Ahmed b. Abdüssamed*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2021.

Şimşir, Mehmet; "Nizamülmülk'ün Siyasetnamesi ve İstihbarata Yönelik İlke ve Yöntemleri", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 17, S. 28, 2015, ss. 68-79.

Topal, Halil İbrâhim; *Cenâbî Mustafa Efendi, Dürr-i Mekkûn ve Sırr-ı Masûn (İnceleme ve Çeviri Metin vr:1b-107a)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi TAE, İstanbul, 2018.

Turan, Osman; *Selçuklar Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008.

Tümer, Günay; "Bîrûnî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, C. VI, ss. 206-215.

Uslu, Recep; "Herat", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, C. XVII, ss. 215-218.

Uysal, Cengiz; *Seyyid Hasan-i Gaznevî Dîvânı'nın Tahlili*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi SBE, Kırıkkale, 2019.

Uzan, Sariye; "Celâl-Zâde Sâlih Çelebi Cevâmi'ül-Hikâyat ve Levâmi'ü'r-Rivayat (Topkapı Revan K. No. 1085 y. 565-752) Çeviri Yazı", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya, 2019.

Ya'kübî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih (ö. 292/905'ten sonra); *Ülkeler Kitabı*, (Çev. Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2021.

Yazıcı, Tahsin; "Cüzcân", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, C. VIII, ss. 96-97.

Yazıcı, Tahsin; "Mîrhond", *İA*, MEB Devlet Kitapları, Eskişehir, 2001, C. VIII, ss. 360-361.

Yazıcızade Ali (ö.?). *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, (Haz. Abdullah Bakır), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2017.

Yılmaz, Ahmet; *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Tohâristan*, Fenomen Yayınları, Ankara, 2021.

Yılmaz, Ahmet; *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, Fenomen Yayınları, Ankara, 2021.

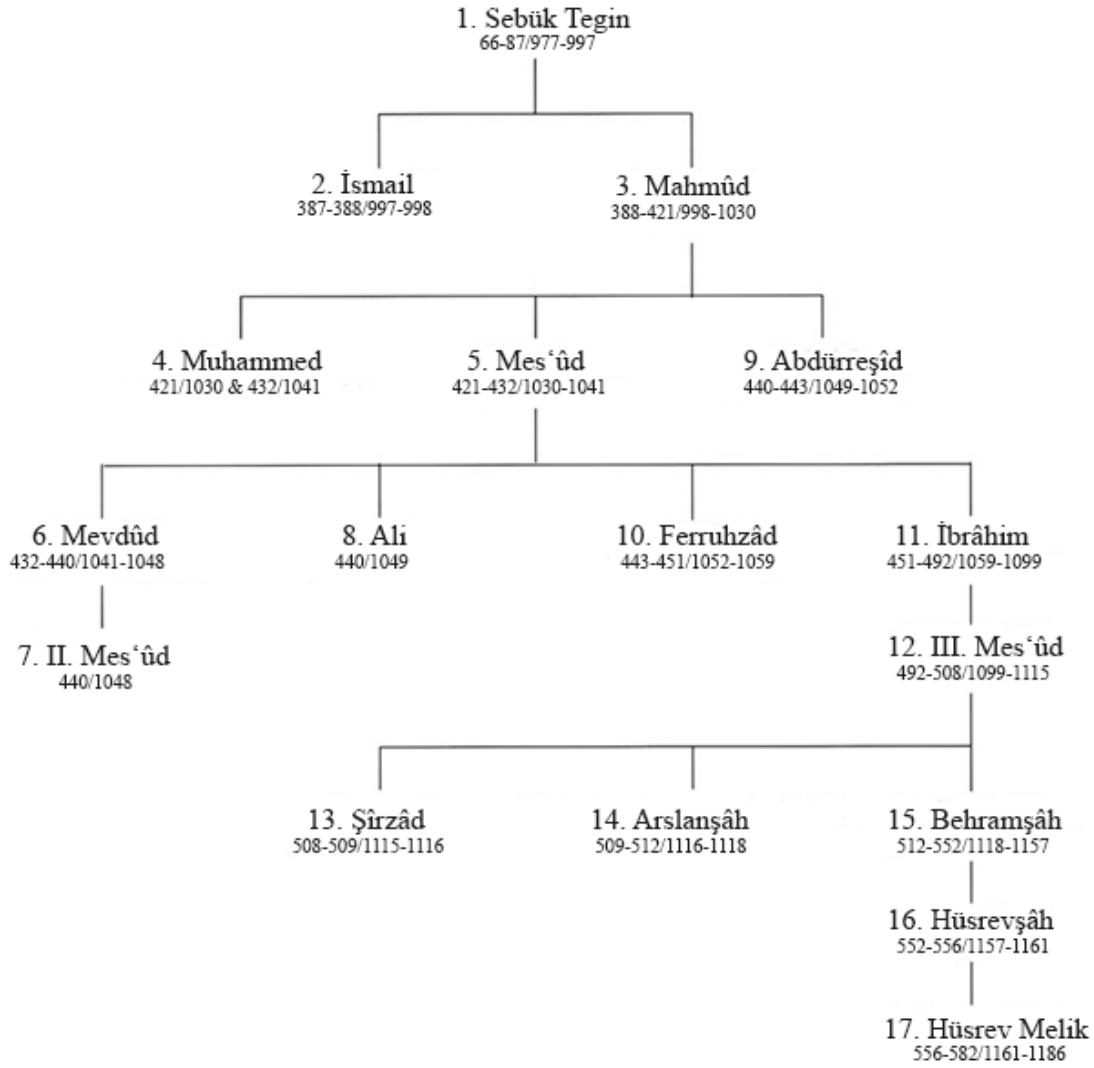
Yinanç, Mükrimin Halil; "Çağrı Bey", *İA*, MEB Devlet Kitapları, Eskişehir, 2001, C. III, ss. 324-328.

Zahîrüddîn-i Nîsâbûrî(ö. 582/1186?); *Selçuknâme*, (Çev. Ayşe Gül Fidan), Kopernik Kitap, İstanbul, 2018.

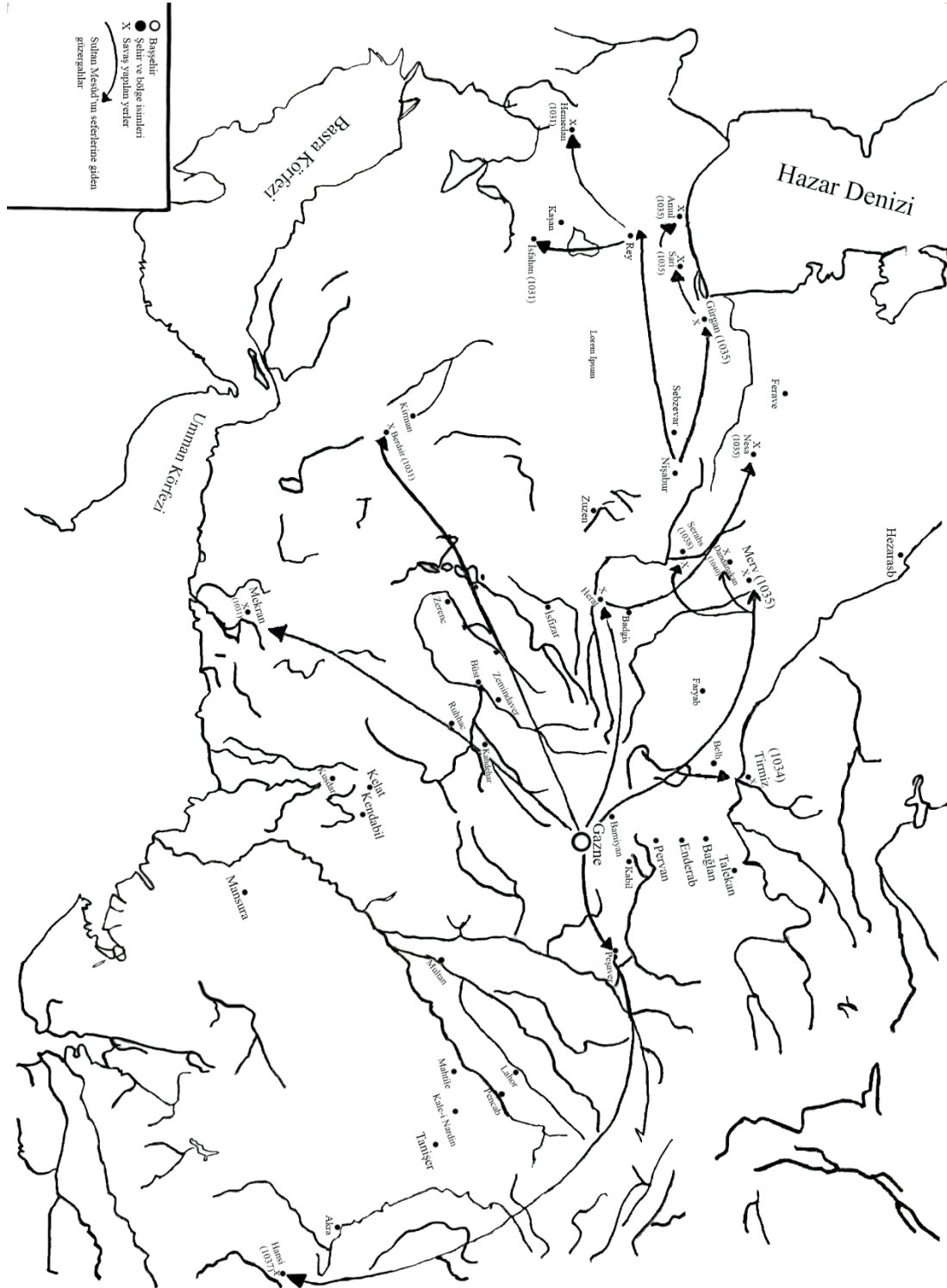
Zeki, İzzetullah; "Sultan Abdürreşîd Dönemi Gazneli Devleti'ndeki Olayların Temel Kaynaklara Yansımaları" *USAD* S. 10, 2019, ss. 161-178.

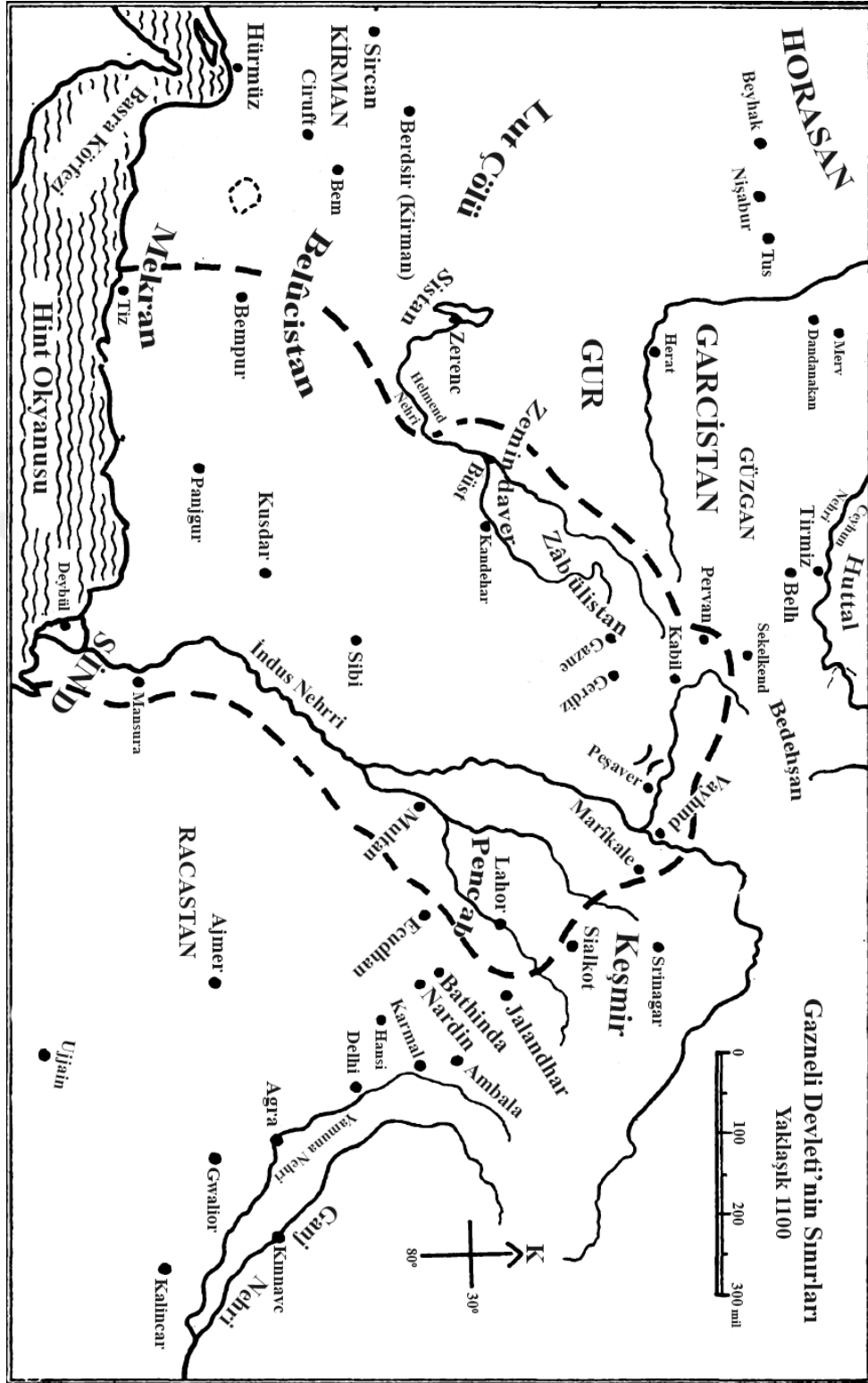
EKLER
EK-1 Şecere

Sebük Tegin Hanedanının Şeceresi

Ek-2 Haritalar

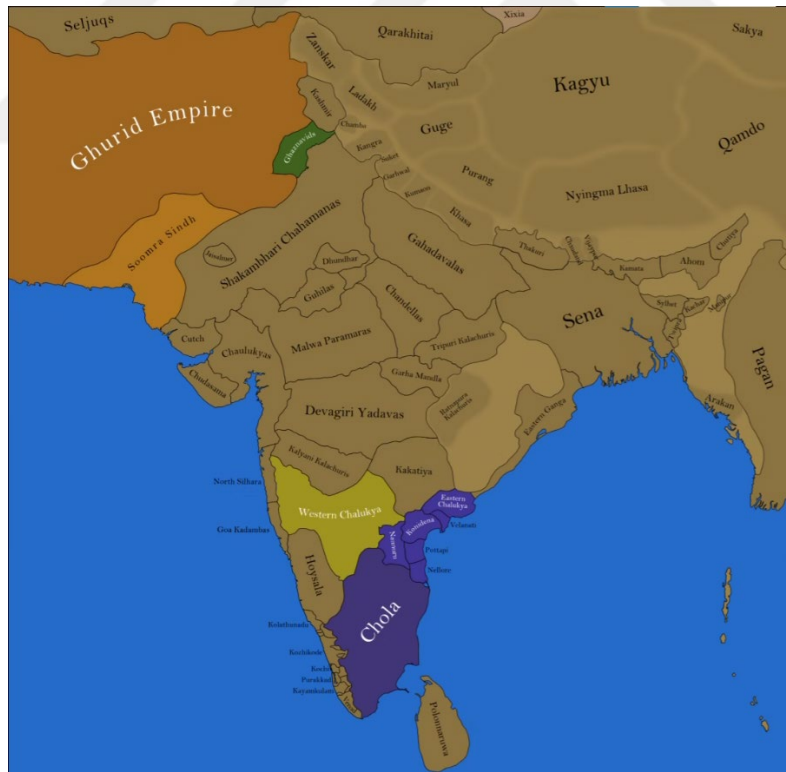
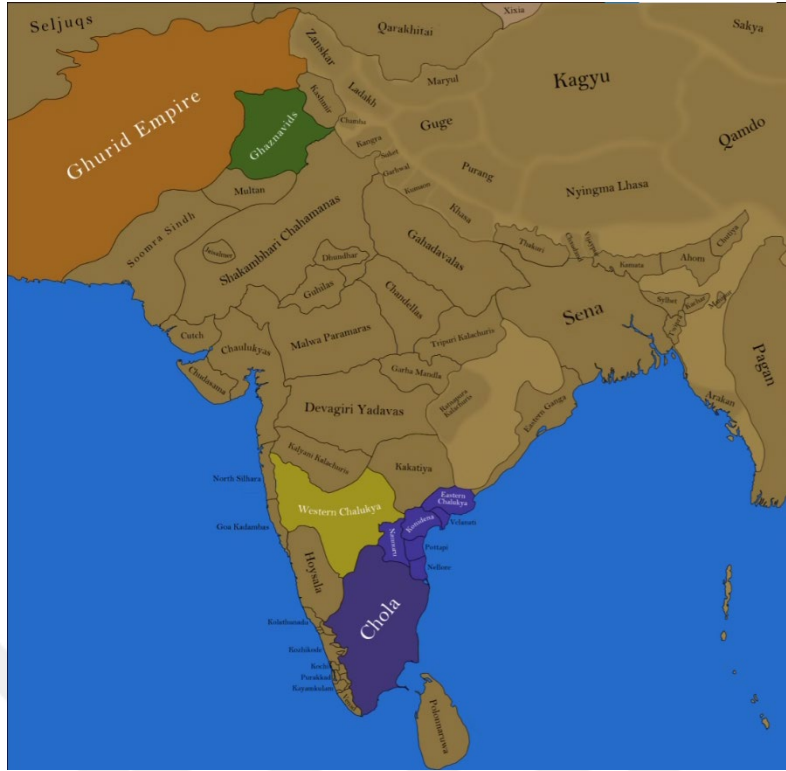
Selçuklular ile Yapılan Barış Antlaşmasından Sonra Gazneli Devleti'nin Sınırları⁷⁵⁴

⁷⁵⁴ Bosworth, *The Later Ghaznavids* adlı eserin giriş kısmındaki harita görselinin tarafımdan sadeleştirilerek Türkçeleştirilmiş halidir.

1148-1157 Arası Gurlular'ın Genişlemesi ve Kuzey Hindistan'ın Durumu⁷⁵⁶

⁷⁵⁶ Ollie Bye, *A New History of India: Every Year*, (Video), Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=qw9psR8MyPI> (son erişim: 13.08.2022).

1172-1186 Arası Gurlular'ın Gazneli Topraklarını Ele Geçirmesi⁷⁵⁷

⁷⁵⁷ Ollie Bye, *A New History of India: Every Year*, (Video), Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=qw9psR8MyPI> (son erişim: 13.08.2022).

Kuzey Hindistan'daki Bazı Bölge ve Nehirlerin İsimleri⁷⁵⁸

⁷⁵⁸ <https://www.jatland.com/home/Swat> (son erişim: 13.08.2022)